

هیئت معارف جنگ
شهید سپهبد علی میاد شیرازی

تاریخ شفاهی

در

هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیادشیرازی

زیر نظر مستقیم علمی - تخصصی سرتیپ ستاد ناصر آراسته

گردآوری و تنظیم: سرتیپ ۲ بازنشسته حسن قربانی

سرشناسه: قربانی، حسن، ۱۳۳۹-، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیادشیرازی / گردآوری و تنظیم حسن قربانی؛ زیر نظر مستقیم علمی تخصصی ناصر آراسته؛ [برای] هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیادشیرازی.
مشخصات نشر: تهران: ایران سبز، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری: ۱۵۶ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۴۱۶۷۰-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۳۹ - ۱۴۰.
موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷-- تاریخ نویسی
موضوع: Historiography -- Iran-Iraq War, ۱۹۸۰-۱۹۸۸
موضوع: تاریخ شفاهی-- ایران
موضوع: Oral history-- Iran
موضوع: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- مصاحبه‌ها
موضوع: Iran-Iraq War, ۱۹۸۰-۱۹۸۸ -- Interviews
شناسه افزوده: آراسته، ناصر، ۱۳۳۱ -
شناسه افزوده: ایران. ارتش. هیأت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی
رده بندی کنگره: DSR ۱۶۰۰
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۸۴۳
شماره کتابشناسی ملی: ۷۴۲۱۴۶۷
وضعیت رکورد: فیبا

تاریخ شفاهی

در هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیادشیرازی

زیر نظر مستقیم علمی - تخصصی سرتیپ ستاد ناصر آراسته

گردآوری و تنظیم: سرتیپ ۲ ستاد حسن قربانی

ویرایش ادبی، فنی: سرهنگ ستاد علی سجادی

صفحه آرایی: احسان محرابی

طرح جلد: حامد خدمتی

نوبت / سال چاپ: اول / ۱۳۹۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۴۱۶۷۰-۹

ناشر: انتشارات ایران سبز

شمارگان: ۲۰۰

قیمت: ۳۶۰۰۰ تومان

مرکز پخش: تلفن ۲۲۴۸۹۰۰۲ نمابر ۲۲۴۸۸۶۵۰

حق چاپ برای هیئت معارف جنگ «شهید سپهبد علی صیادشیرازی» محفوظ است.

www.maarefjang.ir

«از همه نگارندگان حوادث جنگ و همه کسانی که توان انجام وظیفه در این مهم را دارند، درخواست می‌کنم از ثبت و ضبط جزئیات این دوران غفلت نکنند و این گنجینه تمام نشدنی را برای آیندگان به ودیعه بگذارند.»

«جنگ تحمیلی شکوه و عظمت ایمان و اسلام را در پهناور جهان منتشر نمود.»

امام خمینی (ره)

«می‌خواهم بگویم که این جنگ یک گنج است. آیا ما خواهیم توانست از این گنج استفاده کنیم؟ آن هشت سال جنگ، بایستی تاریخ ما را تغذیه کند.»

«دفاع مقدس مظهر حماسه است، مظهر معنویت و دینداری است، مظهر آرمان خواهی، مظهر ایثار و از خودگذشتگی است، مظهر ایستادگی، پایداری و مقاومت است، مظهر تدبیر و حکمت است، روایت آن جهاد نیز مقدس و جهاد است.»

«یک رزمنده تا زمانی که خاطراتش را ثبت نکرده، هنوز چیزهایی به تاریخ و آینده و آرمانش بدهکار است.»

مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

فرازهایی از پیام حضرت امام (ره) در اسفندماه ۱۳۶۷ خطاب به روحانیت سراسر کشور (در رابطه با پذیرش قطعنامه ۵۹۸)

صحیفه امام خمینی (ره)، جلد ۲۱، صفحه ۲۸۳

- ما هر روز در جنگ برکتی داشتیم که در همه صحنه‌ها بهره جسته‌ایم.
- ما انقلابمان را در جنگ به جهان صادر نموده‌ایم.
- ما مظلومیت خویش و ستم متجاوزان را در جنگ ثابت نموده‌ایم.
- ما در جنگ پرده از چهره تزویر جهان‌خواران کنار زدیم.
- ما در جنگ دوستان و دشمنان خود را شناخته‌ایم.
- ما در جنگ به این نتیجه رسیده‌ایم که باید روی پای خودمان بایستیم.
- ما در جنگ اُبَهِت دو ابرقدرت شرق و غرب را شکستیم.
- ما در جنگ ریشه‌های پربار انقلاب اسلامی مان را محکم کردیم.
- ما در جنگ حس برادری و وطن‌دوستی را در نهاد یکایک مردمان بارور کردیم.
- ما در جنگ به مردم جهان و خصوصاً مردم منطقه نشان دادیم که علیه تمامی قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها سالیان سال می‌توان مبارزه کرد.
- جنگ ما جنگ حق و باطل بود و تمام شدنی نیست.
- جنگ ما جنگ فقر و غنا بود.
- جنگ ما جنگ ایمان و رذالت بود و این جنگ از آدم تا ختم زندگی وجود دارد.
- جنگ ما موجب شد که تمامی سردمداران نظام‌های فاسد در مقابل اسلام احساس ذلت کنند.
- ما در جنگ برای یک لحظه هم نادم و پشیمان از عملکرد خود نیستیم. راستی مگر فراموش کرده‌ایم که ما برای ادای تکلیف جنگیده‌ایم و نتیجه، فرع آن بوده است.
- از همه اینها مهم‌تر، استمرار روح اسلام انقلابی در پرتو جنگ است، همه اینها از برکت خون‌های پاک شهدای عزیز هشت سال نبرد بود، از تلاش مادران، پدران و مردم عزیز در ده سال مبارزه با آمریکا، غرب و شوروی نشأت گرفته است.

● ملت ما تا آن روز که احساس کرد توان و تکلیف جنگ دارد، به وظیفه خود عمل نمود... آن ساعتی هم که مصلحت بقای انقلاب را در قبول قطعنامه دید و گردن نهاد، باز به وظیفه خود عمل کرد.

برای مقابله با دشمنان بلایستی ما چه ارتشی، چه سپاهی و چه بسیجی یه واحد و قدرت واحد باشیم.
«شهید سپهد علی صیاد شیرازی - ۱۳۶۴/۱۱/۲۶»

معارف جنگ

«معارف جنگ» مجموعه‌ای از یافته‌ها، ذخایر و دستاوردهای جبهه‌های نبرد حق علیه باطل است که خداوند متعال به پاس فداکاری‌ها، ایثارگری‌ها و برکت خون شهدای والامقام، نصیب رزمندگان اسلام نموده و از سینه‌های جوشان آنها به سینه‌های پاک و تشنه نسل جوان انقلاب اسلامی منتقل می‌گردد.

«هیئت معارف جنگ» از پاییز سال ۱۳۷۳ با همت والای امیر سرافراز ارتش اسلام «شهید سپهبد علی صیادشیرازی» شکل گرفت و در سال ۱۳۷۴ با تصویب کریمانه و حمایت‌های مادی و معنوی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا، به صورت رسمی این رسالت مهم را با روحیه متعالی بسیجی بر عهده گرفته و مفتخر است که با الهام از کلام نورانی خداوند متعال مبنی بر «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ صُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»، با صداقت و تلاش دسته‌جمعی در این وادی مقدس گام نهاده و این رسالت افتخارآمیز را که با گرایش «پژوهشی فرهنگی عملیاتی و آموزشی» شکل گرفته است، ادامه دهد و در این راه امید به لطف و یاری خداوند متعال دارد.

شیوه کار هیئت معارف جنگ در گردآوری تجارب جبهه‌های نبرد از سال ۱۳۷۳ تا سال ۱۳۷۸ بدین ترتیب بوده است که بر اساس زمان و مکان هر عملیات، جمعی از رزمندگان اسلام که در آن عملیات نقش مهمی را بر عهده داشته‌اند به منطقه عملیات عزیمت نموده و با یادآوری خاطرات خود در صحنه نبرد و برداشت‌های تحریری، صوتی و تصویری، مجموعه‌ای از حقایق و واقعیت‌های تلخ و شیرین را گردآوری نموده است. این هیئت بعد از سال ۱۳۷۸، همچنان با اجرای آموزش‌های میدانی، نسبت به تکمیل برداشت‌های میدانی عملیات ثامن الائمه (ع) و سایر عملیات‌ها اقدام نمود. چاپ بیش از ۱۸۰ عنوان کتاب مستند از وقایع هشت سال دفاع مقدس از سال ۱۳۷۹ تا پایان سال ۱۳۹۸ از اقدامات هیئت معارف جنگ می‌باشد.

آموزش معارف جنگ، از سال ۱۳۷۴ به صورت نظری و میدانی برای هر دوره از دانشجویان سال ۳ دانشگاه افسری امام علی (ع) نذاجا و از سال ۱۳۸۲ نیز برای دانشجویان سال ۳ دانشگاه‌های افسری هوایی، دریایی و فارابی و از سال ۱۳۹۴ برای دانشجویان سال ۳ دانشگاه نیروی پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص) به اجرا درآمده و تا پایان سال ۱۳۹۸ تعداد ۳۱۸۹۰ نفر از فارغ التحصیلان دانشگاه‌های مزبور را در دو مرحله نظری و میدانی مورد آموزش قرار گرفته‌اند.

هیئت معارف جنگ همچنین از سال ۱۳۸۷ آموزش کارکنان وظیفه در مقاطع تحصیلی فوق دیپلم، لیسانس، فوق لیسانس و دکترا در مراکز آموزش وظیفه را پی‌ریزی نمود و این عزیزان در زمان آموزش مقدماتی و قبل از عزیمت به یگان‌های سازمانی خود به مدت شانزده ساعت آموزش معارف جنگ را برابر برنامه آموزشی طی نموده که تا پایان سال ۱۳۹۸، بیش از ۴۶۰ هزار نفر از کارکنان وظیفه که فارغ‌التحصیل دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور می‌باشند، آموزش نظری معارف جنگ را فرا گرفته‌اند.

آموزش معارف جنگ برای کلیه دانش‌آموزان پایور اجا از سال ۱۳۸۷ در آموزشگاه نظامی جوادالائمه نزااجا برگزار می‌گردید و از سال ۱۳۹۸ این آموزش‌ها در ۵ مرکز آموزش اجا (جوادالائمه (ع) نزااجا، تفنگداران دریایی نداجا، باقرالعلوم (ع) نداجا، شهید خضایی نهاجا و علی‌اکبر (ع) نپاجا) برنامه‌ریزی شد که بر این اساس تا پایان سال ۱۳۹۸، تعداد ۱۱۵۰۸ نفر دانش‌آموز پایور به مدت ۱۶ ساعت در هر دوره، آموزش نظری معارف جنگ را فرا گرفته‌اند.

آموزش معارف جنگ برای دانشجویان دوره‌های عالی رسته‌ای با موضوع نقش رسته مربوطه در دفاع مقدس به مدت ۸ ساعت برگزار شد که از سال ۱۳۹۰ تا پایان سال ۱۳۹۸، آموزش‌ها در ۱۸ مرکز برای تعداد ۹۴۷۹ نفر دانشجوی برگزار گردیده است.

از بهمن سال ۱۳۹۳ تا پایان سال ۱۳۹۸، بیش از ۵۳۹ هزار نفر از سربازان دیپلم و زیر دیپلم نیز در هر دوره به مدت هشت ساعت تحت آموزش معارف جنگ قرار گرفته‌اند. آموزش معارف جنگ برای دانشجویان دافوس آجا به مدت ۸ ساعت در ۴ جلسه در سال ۱۳۹۸ برای تعداد ۲۶۴ نفر برگزار شد.

آموزش معارف جنگ برای مدیران ارشد ساحفاجا به مدت ۸ ساعت برای تعداد ۲۲۰ نفر دانشجو در سال ۱۳۹۸ برگزار شد.

هیئت معارف جنگ «شهید سپهبد علی صیاد شیرازی»

معرفی پدیدآورنده

در اول آبان سال ۱۳۳۹ در روستای تنگک زنگنه شهرستان بوشهر بدنیا آمدم و در سال ۱۳۵۸ از دبیرستان ابوذرا (شاهپور) شیراز با دیپلم ریاضی فارغ التحصیل گردیدم. در همان سال

حین طی دوران خدمت مقدس سربازی در کنکور دانشکده افسری شرکت و در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۸ وارد دانشکده افسری شده و در سال ۱۳۶۱ با دریافت درجه ستواندومی از دانشکده افسری جهت طی دوره مقدماتی پیاده، به شیراز منتقل شدم. پس از طی دوره مقدماتی روز اول شهریور سال ۱۳۶۲ به تیپ ۵۵ هواپرد شیراز اختصاص یافته و به عنوان فرمانده دسته و سپس فرمانده گروهان یکم گردان ۱۲۶ آن تیپ منصوب شدم. در سال ۱۳۶۳ بنا به تدبیر شهید سپهبد علی صیاد شیرازی فرمانده وقت نیروی زمینی به عنوان فرمانده گروهان دانشجویی به دانشکده افسری منتقل و به مدت نه سال در آن دانشکده انجام وظیفه نمودم. به سال ۱۳۷۱ جهت طی دوره عالی به مرکز پیاده اعزام و پس از طی دوره، در سال ۱۳۷۲ به تیپ ۶۵ نوهده منتقل و در طی خدمت در آن تیپ علاوه بر طی دوره‌های عرضی آن تیپ، مشاغل رئیس کمیته جنگ افزار، معاون و فرمانده آموزشگاه جنگ‌های نامنظم و پس از طی دوره دافوس در سال ۱۳۷۹ به عنوان جانشین و فرمانده آن تیپ منصوب شدم. در سال ۱۳۸۲ به لشکر ۲۳ تکاور منتقل و به مدت ۲۲ ماه به فرماندهی تیپ یکم آن لشکر ادامه خدمت داده و در سال ۱۳۸۵ به ستاد ارتش منتقل و تا زمان بازنشستگی به عنوان رئیس اداره عملیات معاونت عملیات ارتش به خدمت ادامه دادم. در حین خدمت در ستاد ارتش نیز موفق به طی دوره یکساله دانشگاه علوم استراتژیک گردیده و در سال ۱۳۸۸ موفق به اخذ دکتری گردیدم. پس از بازنشستگی در سال ۱۳۸۸ به تدریس در دانشگاه افسری امام علی (ع) و هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، به خدمتگزاری مشغول می‌باشم.

فهرست کوتاه

پانزده

پیشگفتار

۱

فصل اول: کلیات، مفاهیم و تعاریف

۱۵

فصل دوم: مبانی، اصول و متدولوژی (روش‌شناسی) - تاریخ شفاهی

فصل سوم: تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی ۵۵

فصل چهارم: تبیین وجود مشترک و تمایز وقایع نگاری، خاطره، رمان و تاریخ شفاهی ۷۷

۱۱۵

پیوست ۱: راهنمای گام به گام تاریخ شفاهی

۱۲۹

پیوست ۲: بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی

فهرست مطالب

۱	۱- فصل اول - کلیات، مفاهیم و تعاریف
۲	۱-۱ مقدمه
۲	۲-۱ تاریخ شفاهی
۲	۱-۲-۱ معنی لغوی تاریخ
۳	۲-۲-۱ معنی لغوی شفاهی
۳	۳-۲-۱ معنی لغوی تاریخ شفاهی
۳	۴-۲-۱ معنی لغوی دفاع
۴	۵-۲-۱ معنی اصطلاحی دفاع
۴	۶-۲-۱ معنی لغوی مقدس
۴	۷-۲-۱ معنی اصطلاحی دفاع مقدس
۵	۸-۲-۱ مفهوم تاریخ شفاهی
۶	۹-۲-۱ تعاریف تاریخ شفاهی
۸	۱۰-۲-۱ معنی اصطلاحی تاریخ شفاهی
۱۰	۳-۱ تاریخ شفاهی از منظر محتوا
۱۰	۴-۱ معارف جنگ
۱۰	۵-۱ تاریخ شفاهی دفاع مقدس
۱۵	۲ - فصل دوم: مبانی، اصول و متدولوژی (روش‌شناسی) تاریخ شفاهی
۱۶	۱-۲ کلیات
۱۷	۲-۲ پیشینه تاریخ شفاهی
۱۸	۱-۲-۲ تاریخ شفاهی در منابع ایرانی و اسلامی
۱۹	۲-۲-۲ مراکز پژوهشی تاریخ شفاهی دفاع مقدس
۲۳	۳-۲ اهداف تاریخ شفاهی
۲۳	۴-۲ منابع تاریخ شفاهی
۲۶	۵-۲ شیوه‌نامه تاریخ شفاهی
۲۶	۱-۵-۲ مستندسازی تاریخ شفاهی
۲۷	۲-۵-۲ عوامل مستند نگاری
۲۸	۳-۵-۲ گروه‌بندی مصاحبه‌شوندگان از نظر نسبت با عملیات یا حادثه موردنظر
۲۹	۴-۵-۲ اعتبار یابی داده‌های تاریخ شفاهی

۳۰	۲-۵-۵ معیار سندیت
۳۱	۲-۶ مصاحبه
۳۲	۲-۶-۱ انواع مصاحبه
۳۲	۲-۶-۲ مصاحبه شفاهی
۳۳	۲-۶-۳ ملاحظات در مصاحبه
۳۴	۲-۷ پیاده سازی
۳۵	۲-۷-۱ مراحل پیاده سازی
۳۶	۲-۷-۲ تصمیم در مورد پیاده سازی مصاحبه یا عدم پیاده سازی
۳۷	۲-۷-۳ ملاحظات پیاده سازی
۳۷	۲-۷-۴ بازشنوایی نوارها
۳۸	۲-۷-۵ بررسی مصاحبه شونده (روایت کننده)
۳۸	۲-۷-۶ نمایه سازی
۳۸	۲-۸ تدوین
۳۸	۲-۸-۱ معنی لغوی تدوین
۳۹	۲-۸-۲ معنی اصطلاحی تدوین
۴۱	۲-۸-۳ مراحل تدوین
۴۲	۲-۸-۴ ویرایش و ویراستار
۴۲	۲-۸-۵ کلیاتی درباره ویرایش
۴۳	۲-۸-۶ مهم ترین نکته های ویرایش
۴۳	۲-۸-۷ انواع ویرایش
۴۳	۲-۸-۷-۱ ویرایش تخصصی
۴۳	۲-۸-۷-۲ ویرایش محتوایی ساختاری (مهندسی متن)
۴۴	۲-۸-۷-۳ ویرایش زبانی
۴۴	۲-۸-۷-۴ ویرایش فنی
۴۵	۲-۸-۷-۵ نکاتی درباره ویراستاری
۴۶	۲-۹ بایگانی در تاریخ شفاهی (آرشیو)
۴۶	۲-۹-۱ معنی لغوی آرشیو
۴۷	۲-۹-۲ معنی اصطلاحی آرشیو
۴۷	۲-۹-۳ پیدایش تاریخی آرشیو
۴۷	۲-۹-۴ آرشیودار دیداری و شنیداری

۴۹	۵-۹-۲ وظایف عمده سازمان‌های آرشیوی دیداری و شنیداری
۴۹	۶-۹-۲ تاریخ شفاهی و آرشیو
۴۹	۷-۹-۲ نحوه نگهداری ویدئو در بایگانی
۵۰	۸-۹-۲ تقسیم‌بندی ویدئو
۵۱	۹-۹-۲ آرشیو و نحوه نگهداری از لوح‌های فشرده
۵۳	۱۰-۹-۲ آرشیوهای دیداری و شنیداری و چالش‌های آن
۵۵	۳- فصل سوم: تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ
۵۶	۱-۳ کلیات
۵۶	۲-۳ ارتباط بنیادین ارکان هیئت معارف جنگ و تاریخ شفاهی دفاع مقدس
۵۷	۳-۳ اهمیت تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس
۵۸	۴-۳ منابع تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس
۶۱	۵-۳ انواع تاریخ شفاهی دفاع مقدس از منظر اسناد
۶۱	۶-۳ اهداف عملیاتی و کاربردهای اصلی مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس...
۶۲	۷-۳ اهداف مصاحبه تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ
۶۲	۸-۳ کاربرد مطالب تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس
۶۴	۹-۳ محورهای تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ
۶۴	۱۰-۳ ملاحظات اساسی در تاریخ شفاهی دفاع مقدس هیئت معارف جنگ
۶۶	۱۱-۳ شیوه‌نامه تدوین تاریخ شفاهی
۶۷	۱-۱۱-۳ مصاحبه تاریخ شفاهی
۶۷	۲-۱۱-۳ مراحل ثبت مصاحبه در مدیریت تاریخ شفاهی
۶۷	۳-۱۱-۳ پیاده‌سازی
۶۷	۴-۱۱-۳ آماده‌سازی متن مصاحبه تاریخ شفاهی برای چاپ و نشر
۶۸	۵-۱۱-۳ ویرایش تخصصی
۶۸	۶-۱۱-۳ ویرایش ادبی
۶۸	۷-۱۱-۳ چاپ و نشر
۶۸	۱۲-۳ مدیریت تاریخ شفاهی
۶۹	۱-۱۲-۳ شرح وظایف مدیریت تاریخ شفاهی

۶۹	۳-۱۲-۲ شرح وظایف واحد آرشیو
۷۰	۳-۱۲-۳ شرح وظایف واحد فیلم برداری و عکاسی
۷۰	۳-۱۲-۴ شرح وظایف واحد پیاده سازی
۷۱	۳-۱۲-۴-۱ دستورالعمل پیاده کردن نوار
۷۱	۳-۱۲-۵ شرح وظایف واحد مصاحبه
۷۲	۳-۱۲-۵-۱ اقدامات و وظایف پیش از مصاحبه
۷۲	۳-۱۲-۵-۲ اقدامات و وظایف ضمن مصاحبه
۷۳	۳-۱۲-۶ شرح وظایف واحد تدوین
۷۴	۳-۱۳ چگونگی بهره برداری از منابع تاریخ شفاهی
۷۴	۳-۱۴ دستاوردهای مدیریت تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ تا اسفند سال ۹۶
۷۷	۴-فصل چهارم: تبیین وجوه مشترک و تمایز وقایع نگاری...
۷۸	۴-۱ کلیات
۸۰	۴-۲ معنی لغوی تبیین
۸۱	۴-۳ معنی اصطلاحی تبیین
۸۱	۴-۴ تبیین
۸۱	۴-۵ تبیین در تاریخ
۸۳	۴-۶ وقایع نگاری
۸۳	۴-۷ نگاهی گذرا به پیشینه تاریخ نگاری در ایران
۸۵	۴-۸ آشنایی گسترده تر ایرانیان با روش های نوین تاریخ نگاری
۸۶	۴-۹ نسل تازه پژوهندگان تاریخ
۸۸	۴-۱۰ انقلاب اسلامی و تحول در نگرش تاریخی
۸۹	۴-۱۱ تاریخ نگاری در عمل
۹۲	۴-۱۲ انواع تاریخ نگاری
۹۳	۴-۱۲-۱ تاریخ نگاری عمومی
۹۳	۴-۱۲-۲ تاریخ نگاری محلی
۹۴	۴-۱۲-۳ تاریخ نگاری دودمانی
۹۴	۴-۱۲-۴ تک نگاری
۹۴	۴-۱۲-۵ تاریخ نگاری منظوم

۹۵	۴-۱۳ ضرورت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری
۹۶	۴-۱۴ نقش مکمل تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری
۹۸	۴-۱۵ اهمیت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری
۹۸	۴-۱۶ تفاوت تاریخ شفاهی با سایر روش‌های تاریخ‌نگاری
۹۹	۴-۱۷ مزیت‌ها و محدودیت‌های تاریخ شفاهی نسبت به سایر شیوه‌های تاریخ‌نگاری
۱۰۰	۴-۱۸ مشترکات
۱۰۱	۴-۱۹ مشخصه‌های فایده‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ شفاهی
۱۰۱	۴-۲۰ وجوه افتراق تاریخ کتبی (مکتوب) و تاریخ شفاهی
۱۰۳	۴-۲۱ تاریخ‌نگاری دفاع هشت‌ساله در ارتش
۱۱۰	۴-۲۲ رمان
۱۱۰	۴-۲۲-۱ معنی لغوی رمان
۱۱۰	۴-۲۲-۲ معنی اصطلاحی رمان
۱۱۰	۴-۲۲-۳ تعریف رمان
۱۱۱	۴-۲۳ خاطره
۱۱۱	۴-۲۳-۱ معنی لغوی خاطره
۱۱۱	۴-۲۳-۲ معنی اصطلاحی خاطره
۱۱۳	۴-۲۴ خاطره در دفاع مقدس
۱۱۳	۴-۲۵ افتراق بین تاریخ شفاهی و خاطره
۱۱۵	پیوست ۱: راهنمای گام به گام تاریخ شفاهی
۱۲۹	پیوست ۲: بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی
۱۳۹	منابع

پیشگفتار

در تاریخ پرفراز و نشیب این سرزمین، حماسه ماندگار دفاع مقدس، رهیافتی ارزشی برآمده از نهاد دین، تمثیلی بی‌مانند از حقیقت مبارزه، روح آزادی، خویشتن‌داری، تقوی و تعهد مردمان این آب‌و‌خاک بر جای گذاشته است. دفاع مقدس؛ روایت فتح، تجلی اراده حق در یاری انصار... و تَلَأْلُؤْ جلوه پیروزی است؛ «ان تنصرا... ینصرکم و ینتظرو»

تعهد آزادمردان میدان‌های حماسه و ایثار؛ رزمندگان ارتش و سپاه اسلام، یادگاران لحظه‌های غرورآفرین هشت سال دفاع علیه هجوم ارتش عراق، بر تداوم این مجاهدت تا پیروزی نهایی جبهه حق بر سرکشی و طغیان باطل، درگرو پیمان الهی یاران خدا و ناصران دین الهی و بر عهدی است که با هم‌سنگران شهید خود بسته‌اند؛

«من المؤمنین رجال صدقوا ما عهدوا الله علیه فمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ مَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا»

هیئت معارف جنگ؛ یادگار جاودان شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، در تداوم راه آن پرچمدار جبهه‌های نبرد حق علیه باطل، «ثبت، ضبط و انتقال میراث پربهای سال‌های حماسه و ایثار، ناگفته‌های تاریخ پرافتخار دفاع مقدس، روایت شکوهمند فتح، غیرت و ایستادگی و انعکاس بلند ندای مظلومیت مجاهدان فی سبیل‌الله در حساس‌ترین مقاطع تاریخ این سرزمین» را با همتی عالی، اراده‌ای خستگی‌ناپذیر و تلاشی پر دامنه، سرلوحه فعالیت‌های خویش قرار داده است.

پیرو ابلاغ اوامر ارشادی، رهنمودهای عالمانه و تدابیر ارزنده و راهگشای امیر ریاست محترم هیئت معارف جنگ سرتیپ دکتر ناصر آراسته، مجموعه حاضر بر محور بنیان‌های ساختاری، کلید واژگان و شیوه‌نامه مدیریت تاریخ شفاهی تدوین گردید که دست اندرکاران تاریخ شفاهی را به مطالعه تمامی آن و مسئولین تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی و گروه‌های استانی این هیئت را بویژه به مطالعه و تعمق و عمل به فصل اول و سوم این کتاب به منظور در اختیار داشتن شیوه‌نامه تاریخ شفاهی در معارف جنگ دعوت می‌کنم.

سرتیپ ۲ ستاد حسن قربانی

فصل اول

کلیات، مفاهیم و تعاریف

۱-۱ مقدمه

در تعریف عمومی تاریخ

تاریخ، مجموعه‌ای مدون از میراث ماندگار بشر، حدیث تجربه، صحنه آرایش اهریمن در تقابل جبهه حق، روایت مستند جلوه حق و تباهی اندیشه باطل، میدان ابتلا ابنای بشر، پیوند ناگسستنی دیروز و فردای عالم وجود است.

جغرافیای هستی، انعکاس دیرینه تاریخ انسان و شاهد گویای سیر تکامل و مسیر ناهموار حیات بشر در گذر ایام دستخوش حوادث طبیعی، عمران و شکوفایی یا ویرانی و تباهی بوده، حقایق تاریخی بی‌شماری را در خود مدفون داشته است. در این بین اگرچه آثاری از تمدن اقوام پیشین برجای نمانده، لیکن به اقتضای تکامل دانش بشر و اکتشاف علوم، پرده از اسرار تاریخ برداشته‌شده، تئوری‌های مطرح در باستان‌شناسی تاریخی، به محک فرضیات علمی و قضاوت تجربه، روایتگر اسرار تاریخ گردیده است.

۲-۱ تاریخ شفاهی

۱-۲-۱ معنی لغوی تاریخ

معنی لغوی تاریخ^۱: [ع. ۱- (مص م.) زمان چیزی را معین کردن. ۲- (ا.) عددی که زمان را نشان بدهد. ۳- سرگذشت‌ها و حوادث پیشینیان. ج. تواریخ.؛ باستان (قدیم) درباره ادواری از ازمنه بسیار قدیم بحث می‌کند و تا انقراض امپراطوری روم غربی به سال ۴۷۶ م. خاتمه می‌یابد. قرون وسطی درباره ادواری بحث می‌کند که مابین تاریخ قدیم و تاریخ جدید قرار دارد؛ جدید از زمان کشف قاره آمریکا آغاز می‌شود؛ معاصر از حوادث زمان ما یا منسوب به زمان‌هایی که هنوز شواهد و آثار آن موجود است، بحث می‌کند.

- تعریف تاریخ از نظر علامه طباطبائی

تعریف لغوی: مراد علامه طباطبائی از معنای لغوی، همان تاریخ نقلی است که با عنوان التاریخ النقلی بیان می‌کند که عبارت است از ضبط حوادث کلی و جزئی و نیز نقل و گفت‌وگو پیرامون آن.

- تاریخ^۲: (ع مص، ا) تاریخ. توریخ. نوشتن کتاب را. (منتهی الارب). وقت چیزی پدید کردن. و در اصطلاح، تعیین کردن مدتی را از ابتدای امر عظیم و قدیم مشهور تا ظهور امر ثانی که عقب او است تا که دریافته شود به زمانه آینده و دیگر مدت ظهور این امر ثانی به‌جای نسبت بعد مدت امر قدیم مشهور اول... (غیاث اللغات) (آندراج).

۱. فرهنگ فارسی معین

۲. لغت‌نامه دهخدا

- تاریخ^۱

۱. زمان وقوع یک امر یا حادثه: در تاریخ ۳۱ شهریور ۱۳۵۹.
۲. دانش ثبت و شرح وقایع و سرگذشت پیشینیان: معلم تاریخ.
۳. دوره و زمان معین و معلوم: تاریخ صفویان.
۴. نوشته و متنی در مورد وقایع و سرگذشت پیشینیان: تاریخ بیهقی.
۵. (اسم مصدر) تقویم، گاه‌شماری: تاریخ هجری.

۱-۲-۲ معنی لغوی شفاهی

معنی لغوی شفاهی: [ش] (ص نسب) سخنی که از دو لب بیرون آید و روبرو گفته شود. (ناظم الاطباء). به کسر شین، منسوب به شفا است که مصدر شافه باشد ولی بعضی‌ها به فتح تلفظ کنند. (از نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال ۱ شماره ۶۷). زبانی. حضوری. آن گفته‌ای که به پیغام نباشد. مقابل کتبی: امتحانات شفاهی. آزمایش حضوری. پرسش و پاسخ زبانی. (یادداشت مؤلف). سخنی که به کسی تلقین کنند. ضد کتبی. (ناظم الاطباء)

- شفاهی^۲

(ش) [ع - فا.] (ص نسب). منسوب به شفا، لبی، زبانی.

- شفاهی^۳

سخنی که روبرو و با زبان گفته می‌شود، زبانی.

۱-۲-۳ معنی لغوی تاریخ شفاهی

جمع‌آوری و مطالعه اطلاعات انفرادی، خانوادگی و وقایع مهم با استفاده از وسایل ضبط صوت و تصویر طی گفتگوی یا مصاحبه دو نفر یا چند نفر را تاریخ شفاهی می‌گویند.^۴

۱-۲-۴ معنی لغوی دفاع^۵

دفاع (د) [ع. ۱] (مصل). از دستبرد دشمن حفظ کردن. ۲ - (مص م). بازداشتن، پس زدن. ۳ - پاسخ طرف مقابل در هر دعوی. ۴ - جنگی که مسلمانان با کافران کنند برای جلوگیری از حمله آنان

۱. فرهنگ فارسی عمید

۲. فرهنگ معین

۳. فرهنگ فارسی عمید

۴. فرهنگ لغات انگلیسی اکسفورد

۵. فرهنگ فارسی معین

۱-۲-۵ معنی اصطلاحی دفاع

پدافند^۱ یا دفاع اقداماتی است که در طی آن با استفاده از کلیه وسایل و امکانات موجود از پیشروی و هجوم دشمن جلوگیری به عمل آمده و یا نیروی تکرور او منهدم می‌گردد. پدافند معمولاً با حفظ و نگهداری زمین همراه است.

۱-۲-۶ معنی لغوی مقدس^۲

پاک و پاکیزه؛ منزّه.

۱-۲-۷ معنی اصطلاحی دفاع مقدس^۳

یکی از رخدادهای با اهمیت، هویت‌ساز و فراموش ناشدنی تاریخ معاصر ایران که یادآور رشادت‌های ایثارگران، فرزندان این مرزوبوم بوده و الهام‌بخش ارزش‌های والای دینی و اخلاقی و نمایانگر سبک‌های بی‌بدیل رزم و حماسه‌سازی و عرضه الگوی جامعی برای پیروی از جلوه‌های عملی فرهنگ اسلامی در رفتار و عملکرد پاک‌ترین و مقاوم‌ترین نسل از انسان‌های مومن و مشتاق جهاد در راه خدا می‌باشد، دفاع مقدس ملت ایران است. جنگ پدیده‌ای نامطبوع قلمداد می‌شود که معمولاً در وهله نخست همه تدابیر برای پرهیز از آن و در گام‌های بعدی تمامی منابع و شیوه‌ها برای کسب پیروزی در آن جستجو می‌شود. اما از موضعی کارکردگرایانه و معرفت‌شناسی متأثر از آموزه‌های دینی و مذهبی، این پدیده تعریفی متفاوت پیدا می‌کند و نه تنها از وجه خسارت‌بار آن غفلت نمی‌شود بلکه کارکردهای فردی و جمعی، سیاسی، معنوی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی آنچنان برجستگی پیدا می‌کند که ابعاد منفی و هزینه‌های آن را در محاق قرار می‌دهد و به مثابه پدیده‌ای مثبت، شناخته می‌شود. از جمله اندیشه‌ورزان و سیاستمدارانی که دیدگاه‌های او درباره دفاع مقدس حائز اهمیت است، امام خمینی (ره) است که در مقام نظر و عمل، جنگ تحمیلی را از آغاز تا پایان رهبری و با سرانجامی کامیاب به پایان رساندند. حضرت امام خمینی (ره) دیدگاه‌های جامعی درباره دفاع مقدس دارند که هر کدام زاویه‌ای از این رخداد بزرگ را رازگشایی می‌کنند و بخش مهمی از منظومه فکری ایشان درباره جنگ را وا می‌گویند. جنگ از دیدگاه امام با تعریف آن در رشته روابط بین‌الملل، سیاست و جامعه‌شناسی سنخیت ندارد و از منظری متفاوت معنا می‌شود و از وجوه و مناظر گوناگون برخوردار است. یکی از ابعاد هستی‌شناسان جنگ تحمیلی از منظر امام خمینی (ره) غایت‌شناسی

۱. رستمی، محمود، سرتیپ، فرهنگ واژه‌های نظامی، نشر ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول ۱۳۷۸

۲. فرهنگ فارسی عمید

۳. کریمی مله علی - هستی‌شناسی دفاع مقدس از دیدگاه امام خمینی (ره) - پژوهشنامه دفاع مقدس - سال دوم

شماره ۷ - پاییز ۹۲

جنگ است که خود در منظومه هستی‌شناسی کلان ایشان جایگاه رفیعی دارد. در این بُعد، جنگ کُنشی ناظر به مطامع نفسانی این جهانی نیست بلکه کُنشی هدف‌دار در منظومه خلقت برای اصلاح و هدایت مردم و زمینه‌سازی برای اجرای تعالیم الهی تعریف می‌شود. ایشان در این باره می‌فرمایند:

«مقصد انبیاء از کوشش‌ها و جنگ‌هایی که با مخالفین خود می‌کردند کشورگشایی و اینکه قدرت را از خصم بگیرند و در دست خودشان باشد نبوده، بلکه مقصود این بوده که یک نظام عادلانه به وجود آورند تا به وسیله آن احکام خدا را اجرا نمایند، بلکه مقصود اصلی این بوده که انسان‌ها را از راه ضلالت و شقاوت نجات داده و به راه انسانیت رهنمون گردند.» (صحیفه نور ۱۳۶۱، ج ۲۱: ۱۷۸).

یکی دیگر از وجوه هستی‌شناسی جنگ تحمیلی از دید امام خمینی (ره) تأکید بر ماهیت دفاعی آن است. امام، پدیده تجاوز دشمنان به ایران را دفاع نامیدند و برای تصریح منظور خویش به دفعات اصطلاح جنگ تحمیلی یا دفاع مقدس را برای توصیف تجاوز صدام به ایران به کار بردند. به عنوان مثال در مناسبتی فرمودند: «عراق الآن مدت‌هاست دارد به ما حمله می‌کند و ما هیچ حمله‌ای به آنها نمی‌کنیم. آنها حمله می‌کنند ما دفاع می‌کنیم» (تبیان، ۱۳۸۳: ۳۷). در قسمتی دیگر اظهار داشتند: «اولاً ما به تبع اسلام با جنگ همیشه مخالفیم و میل داریم که بین همه کشورها آرامش و صلح باشد. لکن اگر جنگ را بر ما تحمیل کنند ما تمام ملتمان جنگ‌جوست و با تمام قوا مقابله می‌کنیم ولو اینکه همه ابرقدرت‌ها هم دنبال او باشد» (تبیان، ۱۳۸۳: ۴۱).

از دیگر ابعاد دفاع مقدس از منظر امام خمینی (ره) که آن را علیرغم پیامدهای خسارت‌بار و دهشت‌زا، واجد بار معنایی مثبت می‌سازد، عنایت به کارکردهای مثبت و سازنده آن از نظر سیاسی، اجتماعی، نظامی و معنوی است. البته نکته‌ای که نباید از نظر دور داشت این است که دفاع مقدس از دیدگاه امام صرفاً کارکردهای مثبت با معیارهای این جهانی مورد اهتمام قرار نمی‌گیرد بلکه رویکرد کارکردگرایانه ایشان نیز چندوجهی و آمیخته به وجوه دینی، عرفانی و معنوی است. از این رو در کنار کارکردهای سیاسی، اجتماعی و نظامی، کارکردهای معنوی و عرفانی دفاع مقدس نیز در آرای امام از برجستگی بالایی برخوردار است.

۸-۲-۱ مفهوم تاریخ شفاهی

به‌طور کلی، تاریخ شفاهی اصطلاحی مبهم و کلی است که بر دو مفهوم دلالت دارد. نخست به معنای فرایند انجام و ضبط مصاحبه با افراد مطلع به منظور استطلاع و استنتاج

اطلاعات آنها درباره گذشته هست و دوم اینکه، تاریخ شفاهی محصول این مصاحبه، یعنی گزارش روایی رویدادهای گذشته، نیز هست. بنابراین تاریخ شفاهی هم یک روش پژوهشی (ابزار انجام تحقیق و بررسی) و هم نتیجه (فرایند پژوهشی) است؛ به عبارت دیگر، هم عمل و نتیجه ضبط است و هم ضبطی است که انجام می‌شود. ممکن است اصطلاحات دیگری نیز، مانند تحقیق با توجه به شواهد شخصی و تحقیق درباره داستان زندگی، با تاریخ شفاهی مترادف باشند اما مورخان، ظاهراً مفهوم «تاریخ شفاهی» را که «عمل» و «داده‌ها» را باهم ادغام می‌کند، بیشتر می‌پسندند. به دلیل موفقیت‌های تاریخ شفاهی بوده است که اکنون به‌عنوان یک عمل تحقیقی و پژوهشی آزموده شده و محک خورده، تلقی می‌گردد که نه تنها در تحقیقات تاریخی بلکه در بسیاری از حوزه‌ها مانند قوم‌شناسی، انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مطالعات مراقبت و تندرستی و روانشناسی و... گنجانده شده است. تاریخ شفاهی جدای از جهان علمی و دانشگاهی به‌عنوان ابزاری مستند در تمام حوزه‌ها هست. تاریخ شفاهی همچنین یک ابزار تحقیقی عمومی است که در جامعه و پروژه‌های آموزشی، که توسط افراد پیر و جوان، داوطلبان و محققان استخدام شده انجام می‌شوند، بکار می‌رود و بکارگیری آن در اکثر کشورهای جهان نیز رایج است.

۱-۲-۹ تعاریف تاریخ شفاهی

الف) تاریخ شفاهی (oral History) یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد. متون این تاریخ حتی در صورت مکتوب شدن، خصلتی گفتاری دارد. ثبت و بررسی وقایع، از طریق روش تاریخ شفاهی تنها می‌تواند شامل افرادی باشد که خودشان در این وقایع شرکت داشته‌اند و این افراد نمی‌توانند به نقل قول حوادث و رویدادها از نسل‌های پیشین بپردازند. بنابراین، مشخص می‌شود که روش تاریخ شفاهی تنها قادر به بررسی حدود یک قرن پیش از انجام مطالعه است و روشی برای ثبت تاریخ معاصر به شمار می‌رود.

ه) تاریخ شفاهی در تعریفی کاربردی؛ روش و شیوه‌ای است که با استفاده از ابزاری چون ضبط صوت و دوربین فیلم‌برداری (صوت و تصویر) خاطرات، مشاهدات و شنیده‌های عاملان (هدایتگران، مجریان و نقش‌آفرینان) و یا شاهدان و حاضران یک صحنه، رویداد، واقعه و پدیده تاریخی را در مصاحبه‌ای خلاق و فعال ضبط و ثبت می‌گردد.^۱

۱. کاظمی محسن، دکتر هوشنگ خسروبیگی، دو فصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

و) تاریخ شفاهی^۱ به‌طور مسلم بر اساس تجربه تاریخی و ادعای متواتر و اجماع صاحب‌نظران، بخش عمده‌ای از وقایع و رخدادها که به دلایل گوناگون خواسته و ناخواسته در زمان وقوع و اتفاق، امکان مستندسازی کتبی و تصویری پیدا نمیکنند، به‌ناچار در زمان‌های بعدی و به‌دوراز زمان رخداد، مطلعان و مرتبطان وقایع در قالب نقل‌خاطره و مصاحبه به‌صورت صوتی و تصویری واقعه‌موردنظر را بازگویی و تشریح می‌نمایند که متعاقباً گفته‌های آنها مکتوب و بهره‌برداری اسنادی و روایی می‌شود. اگرچه سندیت و قوام این نوع مستندات از استحکام اسناد، نوشتاری و تصویری برخوردار نیست اما با این وصف به‌عنوان تاریخ شفاهی بهره‌برداری نسبی می‌شوند؛ البته باید گفت؛ این روش مستندسازی در دوران پس از وقایع مهم و سخت مثل جنگ و انقلابها، متعارف می‌باشد. (ز) تاریخ شفاهی^۲ به‌طور خاص آن است که به انگیزه تاریخ‌نگاری از یک جریان یا موضوع خاص، از زبان کسی که درگیر آن ماجرا بوده، طی مصاحبه حضوری، مطالبی عرضه شود که نتیجه آن تبیین آن جریان یا موضوع است. درست است که نتیجه آن با آنچه در خاطره‌نویسی عرضه می‌شود تا حدودی نزدیک است، اما تاریخ شفاهی دقیقاً برنامه‌ریزی برای درک یک ماجرا از طریق گفتگوی حضوری و مصاحبه است. (ح) تاریخ شفاهی^۳

۱- تاریخ شفاهی، روایت شفاف و به‌روز رخداد یا رخدادها به‌صورت جامع و البته با ریزبینی از منظر و پنجره دید راوی است که خود از اصحاب واقعه (عامل، شاهد و یا ناظر) بوده است که توسط خود وی، مورخ، مؤلف، فیلم‌ساز و یا تصویرگر به صورت‌های نوشتاری یا شنیداری و به نحو هدفمند جمع‌آوری، تدوین و ارائه می‌گردد و بعد از مدتی خود به‌صورت تاریخ مکتوب متجلی می‌شود.

۲- تاریخ شفاهی، باز یادآوری قسمتی یا تمامی یک واقعه است که از بیانات، نوشته‌ها و تصاویر عاملان و شاهدان آن واقعه جمع‌آوری و با چیدمان هدفمند و گاه تحلیلی به صورت‌های نوشتاری، شنیداری و یا دیداری تدوین و ارائه می‌گردد.

۳- چنانچه آینه‌ای را در مقابل یک پدیده، واقعه و یا موجودیتی در عصر آن پدیده و واقعه و موجود و یا در زمانی نزدیک به آن نگاه‌داریم، قادر خواهیم بود وجهی از پدیده یا واقعه

۱. نجفی خواجه بلاغ، عسکر، آیت‌گودرزی، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره اول سال چهارم، بهار ۱۳۹۰ - صفحه ۱۷۴

۲. جعفریان، رسول، رئیس کتابخانه و اسناد مجلس شورای اسلامی، همشهری ماه شماره ۶۲، ۲۹ آذر ۱۳۸۹، ص ۱۳۰

۳. آراسته، ناصر، سرتیپ، آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم (دست‌نوشته‌های سرتیپ ستاد ناصر آراسته)، مرکز اسناد هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، سال ۱۳۹۶.

را که در آینه در مقابل آن است، مشاهده نماییم. در آن صورت ثبت و ضبط هدفمند این تصویر، تاریخ شفاهی نام دارد.

۴- تاریخ شفاهی، آن قسمت از تاریخ است که اسناد و منابع آن خودِ عاملان و یا شاهدان رخداد یا موجودی می‌باشند که توسط ابزار (ثبت و ضبط و تصویربرداری) و توسط خودِ عامل یا شاهد و غالباً دیگر انسان‌ها (مصاحبه‌کننده، تحلیلگر، مورخ و مؤلف) چیدمان یافته و تدوین و ارائه می‌گردد.

۵- تاریخ شفاهی، تبیین تاریخ توسط اصحاب و بازیگران واقعه است، برعکس تاریخ کتبی که حاصل بررسی تابعین و بعد از تابعین واقعه است. وقتی زمان‌های زیادی از یک واقعه بگذرد و عاملان و اصحاب واقعه دیگر وجود نداشته باشند، تاریخ شفاهی آن واقعه دست‌نیافتنی خواهد بود.

ط) تاریخ شفاهی^۱ در دایره المعارف اکسفورد به این گونه تعریف شده است: «جمع‌آوری و بررسی اطلاعات تاریخی با استفاده از نوارهای ضبط‌شده از مصاحبه با مردم و داشتن دانش شخصی از وقایع گذشته‌ها است.

تعریف تاریخ شفاهی در دایره المعارف کمبریج نیز به اینگونه بیان شده است: «اطلاعات مربوط به یک رویداد تاریخی و یا دوره‌ای است که توسط افرادی که آن را تجربه کرده‌اند به شما گفته می‌شود».

تاریخ شفاهی در دایره المعارف مک میلان به اینگونه تعریف شده است: «مجموعه‌ای از مصاحبه‌های ضبط‌شده با مردم در مورد گذشته».

۱-۲-۱۰ معنی اصطلاحی تاریخ شفاهی

الف) تاریخ شفاهی (oral History) یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است و به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجراها می‌پردازد. تاریخ شفاهی حتی در صورت مکتوب شدن، خصلتی گفتاری دارد. در فرآیند مصاحبه تاریخ شفاهی دو عامل مصاحبه‌کننده و راوی ارتباطی تنگاتنگ یافته و مصاحبه‌کننده به‌عنوان یک شنونده فعال نقشی اساسی ایفاء می‌کند تا مصاحبه‌شونده (راوی) در فضایی آرام و بی‌دغدغه به شرح و بسط دیدگاه‌ها و شنیده‌های خود بپردازد. بدیهی است نقش مصاحبه‌گر در این میان،

۱. فرشید، راضیه، قوانین و مقررات تاریخ شفاهی، دو فصلنامه تاریخ شفاهی، شماره ۵، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ص ۲۷

۲. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نقشی فعال و پویاست و گفتمان متقابل مصاحبه‌گر و راوی با به‌کارگیری شیوه‌های اصولی و استاندارد مصاحبه تاریخ شفاهی به آشکار شدن زوایای پنهان تاریخ و بازسازی دوباره آن منجر می‌شود.

ب) تاریخ شفاهی^۱ مجموعه گفت‌وگوها با افراد مطلع است که منجر به تولید اطلاعاتی می‌شود که بر اساس خاطره فرد مصاحبه‌شونده و در قالب کلمات شفاهی بیان و ضبط می‌گردد (نورایی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۸).^۲

۱- تاریخ شفاهی مجموعه منظمی از اظهارات افراد زنده درباره تجربیات خودشان است (شهرام‌نیا و یراقی اصفهانی، ۱۳۸۶).

۲- تاریخ شفاهی یک علم پیشرفته است که از راه مصاحبه‌های صوتی و تصویری برای کسب اطلاعات از افراد صاحب‌نظر تلاش می‌نماید (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۴).^۳

۳- تاریخ شفاهی عبارت است از ثبت و نگهداری حافظه و یادداشت‌های شخصی افراد از حوادث تاریخی که از طریق مصاحبه جمع‌آوری می‌شود (Donald, p۱۹, ۲۰۰۳).^۴

۴- تاریخ شفاهی روشی برای جمع‌آوری و نگهداری خاطرات گفته‌شده و نظرات شخصی از حوادث تاریخی است که از طریق مصاحبه‌های ضبط‌شده با شرکت‌کنندگان در وقایع گذشته شکل می‌گیرد. (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

۵- تاریخ شفاهی در اصل، گزارشی است از تجربه دست‌اول و یادآوری حوادث گذشته و برقراری ارتباط توسط مصاحبه‌گر برای مقاصد تاریخی است (لومیس، ۱۳۸۵، ص ۷۹).^۵

۶- تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی بر اساس دیدگاه‌ها و شنیده‌های شاهدان و ناظران و مهمتر از همه بر اساس عملکرد و اقدامات فعالان یک ماجرا از طریق ضبط و ثبت با وسایل می‌پردازد (آقایی، ۱۳۸۶).^۶

ج) تاریخ شفاهی^۷ همان‌طور که از کلمه شفاهی پیداست، تاریخی است که منبع آن خاطرات و سینه افراد باشد؛ البته شفاهیاتی که بتوان آن را به آرشو صدا و تصویر سپرد تا هم تاریخ روایت‌شده مستند باشد و هم اینکه بتوان همیشه از آن استفاده کرد.

۱. فاطمی مقدم، زهرا، نشریه الکترونی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، نشریه الکترونی

۲. دکتر مرتضی نورایی عضو هیئت علمی گروه تاریخ دانشگاه اصفهان

۳. دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی مدرس تاریخ شفاهی و مدیر مرکز اسناد و پژوهش آستان قدس رضوی

۴. دونالد رتیج استاد تاریخ اداره تحقیقات کنگره امریکا

۵. ترور لومیس تاریخ‌نگار شفاهی و جامعه‌شناس

۶. عباس آقایی کارشناس تاریخ مرکز اسناد انقلاب اسلامی

۷. داریوش آشوری، بازاندیشی زبان فارسی، تهران: نشر کرکز، چاپ چهارم ۱۳۸۶

د) تاریخ شفاهی^۱، روشی است در تاریخ‌نگاری وقایع پیشین، که از آن‌سوی مرزها، به میان تاریخ‌نگاران ما آمده است. روشی که این روزها در میان اهل تحقیق و اهل نظر، مشتاقانی دارد، از آن حیث که می‌توان با آن به زوایای پنهان رویدادهای تاریخی رفت و ناگفته‌های غیررسمی را از میان روایت‌های رسمی خارج ساخت و در تلاشی اصولی و قاعده‌مند، گفته‌هایی را که ارزش و اهمیت تاریخی دارند، ثبت و ضبط کرد و برای آیندگان روایتی چندگانه که قابلیت روشنگری بیشتری نسبت به سایر روش‌های تاریخ‌نگاری دارد، برجای گذارد.

۱-۳ تاریخ شفاهی از منظر محتوا

امیر ناصر آراسته^۲ رئیس هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی در خصوص تاریخ شفاهی از نظر محتوا و تأثیر آن بر مخاطب انواعی قائل شده است که به شرح زیر هست:

الف- تاریخ شفاهی متعهد، گفتمان ساز و کمال جو

ب- تاریخ شفاهی غیرمفید و بی‌اثر یا حداکثر سرگرم‌کننده

ج- تاریخ شفاهی مُخرَّب، ابهام‌آفرین، شقاوت‌آفرین (مثل تاریخ شفاهی داعش که خود می‌نویسد و یا به تصویر می‌کشند)

۱-۴ معارف جنگ

گنجینه‌ای است از ارزش‌ها، باورها و اعتقاد قلبی مجاهدان فی سبیل... که در میدان عمل، جبهه‌های نبرد حق و باطل، به بوته آزمایش درآمده، رهیافتی است در مبارزه متأثر از عوامل معنوی بر محور قرآن و روایت تاریخ از سنت امامان و بزرگان تاریخ اسلام و ایران، تفسیری از حقیقت هستی و پنجره‌ای است به افق‌های روشن آینده. دیدگاه تعدادی از محققین تاریخ دوران دفاع مقدس در خصوص تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس هشت‌ساله ایران علیه تهاجم ارتش عراق نیز قابل توجه است که گزیده‌ای از آنها بیان می‌شود.

۱-۵ تاریخ شفاهی دفاع مقدس

الف) آقای سید مهدی هاشمی^۳ تاریخ شفاهی را شامل دیدگاه‌ها، دیده‌ها، شنیده‌ها و نقطه نظرات تمامی افرادی می‌داند که در عرصه جبهه و جنگ حضور داشته‌اند. وی

۱. بشیری، عباس، نویسنده و تاریخ‌نگار، جامعه خبری تحلیلی الف، ۱۰ مهر ۱۳۹۵

۲. آراسته، ناصر، سرتیپ، آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم (دست‌نوشته‌های سرتیپ ستاد ناصر آراسته)، مرکز اسناد هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، سال ۱۳۹۶

۳. هاشمی، سید مهدی، مدیر تحقیقات و پژوهش اداره کل بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان قم، سایت تاریخ شفاهی

با توجه به اهمیت و ارزش کلیه وقایع و رخدادها در طول هشت سال جنگ تحمیلی و گستردگی موضوعات جانبی آن گفت: این ارزش‌ها و خاطرات باید حفظ‌شده تا به نسل‌های آینده منتقل شود. هاشمی همچنین بر این باور است؛ با توجه به اینکه این افراد در جنگ حضور داشتند و از نزدیک فضای خاص آن دوران را درک کرده‌اند باید از فرصت وجود آنان برای تداوم و انتقال آن به نسل‌های بعدی بهره برد. وی تأکید کرد: تاریخ دفاع مقدس باید در همه جنبه‌ها و ابعاد موردتوجه قرار گرفته و ثبت شود تا به نیازهای این عرصه پاسخ داده شود.

ب) تاریخ شفاهی^۱ دفاع مقدس که با زبان و بیان همراه است، قدرت زیادی برای وارد شدن به لایه‌های زیرین و ابعاد وسیع‌تر موضوعات، جنبه‌های عقلانی، عاطفی، عشق و... دارد و به دلیل برخورداری از قدرت زبان، حجم بیشتری از مطالب را می‌تواند افاده کند که قلم‌ها به‌سختی می‌توانند بخشی از آن را در چارچوبی روشمند و قاعده‌مند ارائه کنند. تاریخ شفاهی همچنین به کسانی که بر موضوع در حد و نقش خود احاطه دارند، اما قدرت نویسندگی ندارند، این امکان را می‌دهد که ابعاد دفاع مقدس را بشکافند و چرایی و چیستی موضوعات؛ نکات فنی، روحی، عاطفی، جزئیات، کلیات و روند و نتایج امور و موضوعات دیگر را بیان کنند. همچنین بر اساس طرح گفت‌وگو و موضوع و سؤال که لازمه یک تاریخ شفاهی مناسب است، به ده‌ها موضوع دیگر واردشده، آنها را به دیگران که در صحنه نبوده‌اند منتقل کنند. مهم‌ترین نقیصه تاریخ شفاهی که اکنون پس از نزدیک سه دهه پس از جنگ و پس از سال‌های میانی جنگ و اتفاقات روی داده در دفاع مقدس، از زبان فرماندهان و دیگران بیان می‌شود، آن است که با دقت کافی پژوهشی همراه نیست و احتمال فراموشی در آن وجود دارد، اما با همه اینها، می‌تواند بخش اعظم حوادث را با اندکی کم‌وکاستی، منتقل کند.

ج) خاطرات جنگ^۲ میراث گرانبهای هشت سال حضور رزمندگان ما در صحنه‌های هولناک جنگ تحمیلی است. راضی شدن هر یک از مدافعان ایران اسلامی به بیان خاطرات حضورشان در صحنه‌های نبرد، در وهله‌ی اول به تصمیم خود فرد بستگی دارد. این که آیا او به این مرحله از یقین رسیده است که انتشار خاطرات وی می‌تواند گامی در جهت زنده نگه‌داشتن یاد و خاطرات دوران هشت سال دفاع مظلومانه‌ی ملت ایران

۱. اردستانی، حسین، تاریخ شفاهی فرماندهان جنگ ایران و عراق، نگین ایران شماره ۴۶، پاییز ۱۳۹۰، صفحه ۵

۲. بابایی، گل علی، نویسنده، پژوهشگر و خاطره نگار دفاع مقدس و رئیس سازمان هنری و ادبیات دفاع مقدس، سایت شبکه تحلیلی نخبگان

باشد؟ اگر چنین یقینی در ذهن فرد ایجاد کنیم، بی شک او هم با آغوش باز از آن استقبال می کند و خاطراتش را برایمان بازگو می کند. فرضیه ای است مقبول بسیاری از اندیشمندان به این مضمون: «ما به عدد رزمندگانی که در جنگ حضور داشتند، می توانیم دریچه ای به حوادث آن دوران بازکنیم.» با استناد به همین فرضیه، اهمیت بازگو کردن خاطرات شخصی رزمندگان برای ما روشن می شود. اگر نگاهی به کتب منتشره از خاطرات رزمندگان طی چند سال گذشته داشته باشیم، درمی یابیم که این کتابها چگونه توانسته اند موج مثبتی را در جامعه ایجاد کنند. طی سالهای اخیر تعدادی از این کتابها حتی در نمایشگاه بین المللی کتاب تهران هم گوی سبقت را از دیگر کتب ربودند. این یعنی انتشار یک فرهنگ پویا و کارآمد در جامعه. این حداقل اهمیت و اثر تدوین خاطرات جنگ رزمندگان است.

د) در جواب سؤالی که مجله همشهری ماه^۱ از رسول جعفریان در خصوص نقش جنگ و تاریخ جنگ در تاریخ شفاهی ما چه اندازه است می گوید: در واقع گام اصلی در زمینه تاریخ شفاهی با تاریخ جنگ برداشته شد. یعنی پس از موضوع تاریخ انقلاب، چه از افق دید انقلابیون و چه ضدانقلابها، تاریخ شفاهی جنگ بود که این دانش را در ایران بارور کرد. حجم عظیمی که ما در محدوده تاریخ شفاهی جنگ داریم، نشانگر آن است که این دانش در میان ما ایرانیان بالندگی خاصی داشته است. البته یک اشکال مهم آن، این است که ما بیشتر به محتوا پرداخته ایم و این دانش را به صورت یک ابزار علمی مورد بررسی قرار نداده ایم. به این معنا که اصول علمی آن را درست تبیین نکرده و بیشتر تجربی کار کرده ایم.

ه) امیر ناصر آراسته رئیس هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی نیز در دست نوشته های خود تحت عنوان آنچه من از تاریخ شفاهی می دانم؛ تاریخ شفاهی دفاع مقدس را در چند مفهوم به شرح زیر عنوان کرده است:

- ۱- تاریخ شفاهی دفاع مقدس، تاریخی است که موضوع و رخداد آن، قسمت هایی و یا تمامی دفاع مقدس است و چنانچه به تبیین زندگی افراد تاریخ ساز هم بپردازد، محور و ثقل این پرداختن، عمل آنان در دفاع مقدس یا چهره و بطن دفاع مقدس را نشانه می رود.
- ۲- تاریخ شفاهی دفاع مقدس تاریخی است که می تواند نسل های آتی را نسل های حماسه، غیرت، دین، ایثار و شرف و شهادت بسازد و سازندگان این تاریخ (انسان های

تاریخ‌ساز) رزمندگان آن هستند، و مشاهدات و اعمال این انسان‌های تاریخ‌ساز چنانچه توسط خود آنان و یا کمک دیگران با استفاده از ابزار ثبت و ضبط و تصویر جمع‌آوری و یا چیدمان هدفمند مدون گردد، تاریخ شفاهی دفاع مقدس است.

۳- تاریخ شفاهی دفاع مقدس، همان تاریخ شفاهی مرسوم است که موضوع آن دفاع مقدس و هدفش تبیین حماسه، ایثار، علم، حکمت، شجاعت، و شهادت و نتایج ملموس و غیرملموس دفاع مقدس جمهوری اسلامی و از طرفی سببیت، ظلم، جنایت، وحشیگری دشمنان این نظام به عاملیت صدام حسین است.

و) امیر سید ناصر حسینی معاون پژوهشی هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی در این مورد می‌گوید: تاریخ شفاهی به نظر من روایت حوادث و اتفاقات تاریخی از دیدگاه افراد است که گاه خود آنها در آن حادثه حضور دارند و در رویدادها مشارکت دارند و گاهی تنها شاهدند. بنابراین شناخت شخصیت راوی در تأیید حوادث شرط اصلی است. اما در معارف جنگ آنچه ما بدان نیازمندیم این است که رویدادهای دوران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را با جزئیاتی که در اسناد نیامده و یا مغفول مانده از دیدگاه شاهدان و یا مشارکت‌کنندگان و ناظران بیان می‌شود.

ز) امیر مسعود بختیاری تاریخ‌نگار و محقق تاریخ دفاع مقدس نیز معتقد است؛ تاریخ شفاهی عبارت است از مصاحبه و گفتگو در مورد یک رویداد یا بخش مشخصی از آن توسط پژوهشگر آن رویداد یا فردی که ناظر و شاهد آن واقعه یا یکی از بازیگران و کنشگران آن بوده است. امروزه و در واقع می‌توان گفت که پس از جنگ جهانی دوم، تاریخ شفاهی یکی از روش‌های شناخته‌شده در ثبت و ضبط حقایق و زوایای حوادث تاریخی و روشن کردن نقاط پنهان یا نیمه‌تاریک آن است. در واقع تاریخ شفاهی، مکمل یا مبنای اصلی ورود به یک مسئله تاریخی است. ابزار اصلی تهیه تاریخ شفاهی، فردی است که بازیگر یا شاهد آن حادثه‌ای بوده که تاریخ‌ساز است و مصاحبه، گفت‌وگو و پرسش‌نامه می‌تواند از روش‌های آن باشند.

فصل دوم

مبانی، اصول و متدولوژی (روش شناسی)

تاریخ شفاهی

۲-۱ کلیات

از همان نخستین روزهایی که رویه مصاحبه به خدمت گرفته شد، همواره چنین فرض شده بود که نتایج و ماحصل گفت‌وگو چه در قالب یک اثر بایگانی و آرشیوی باشد و چه در قالب یک مصاحبه تاریخ اجتماعی متبلور شود، برای استفاده عمومی در اختیار مردم و کارشناسان قرار خواهد گرفت. در هر پروژه و مصاحبه‌ای، ابتدا اهداف مصاحبه را به مصاحبه‌شونده اطلاع داده و به وی اعلام می‌شود که مصاحبه او برای چه مخاطبانی تهیه و آماده می‌شود. اساساً با این کار، قواعد کار معرفی و مشخص می‌شود و یکی از آن قواعد هم این است که مطالب ضبط‌شده و نهایتاً به نحوی از انحاء در معرض قضاوت عمومی قرار می‌گیرد. از این‌رو، طرفین مصاحبه و مکالمه با تکیه بر فرهنگ‌های خود درگیر یک گفتمان بسیار پیچیده می‌شوند. آنها هم به زبان خود و هم از زبان یکدیگر با مخاطبان آینده سخن می‌گویند. لذا مصاحبه در این فضا صرف‌نظر از بُعد مکالمه‌ای خود، یک واقعه یا رویداد عملی است. علاوه بر اینکه هر یک از طرفین گفتمان، در چارچوب مجموعه‌ای از قیودات فرهنگی-اجتماعی که بر شیوه‌های سنتی و عرفی داستان‌گویی و دانستنی‌های آموخته‌شده یادآوری متکی است، سخن می‌گویند. می‌توان آمیزه و توافق بسیار پیچیده‌ای را بین یادآوری فردی و جمعی در مصاحبه تاریخ شفاهی مشاهده کرد.

اتفاقات و وقایع که قبلاً از آنها یاد کردیم تا حد زیادی به مفهومی وابسته متکی هستند که نام خاطره جمعی یا اجتماعی را بر آنها می‌نهیم. البته مردم خود، در میانه وقایع و رویدادها زندگی می‌کنند و آنها را از منظر تجارب شخصی‌شان به یاد می‌آورند. آنچه در تعریف خاطره جمعی گفته‌اند آن است که یکدست، مبتنی بر توافق، اجماع، و تمایلات عمیق اجتماعی باشد: چیزی که جامعه به‌عنوان حقیقت گذشته خود بدان باور دارد.

ما در مصاحبه غالباً متوجه می‌شویم که خاطرات فردی معمولاً دارای تفاوت‌هایی با یادآوری‌های جمعی هستند و اغلب نیز آنها را نقض می‌کنند. خاطره جمعی از نسلی به نسلی دیگر تغییر می‌کند. تاریخ شفاهی در واقع روایتی مکالمه‌ای و گفت‌وگومحور است که در تعامل مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده آفریده می‌شود. با این وجود، اکنون سه نکته دیگر را به آن اضافه می‌کنیم.

نخست آنکه باید گفت وگو را ضبط کرد. زیرا عمل ضبط دارای دو جنبه خاص است که باید به آن توجه نمود. چنانچه مایلیم مصاحبه را از منظر یک روایت تاریخی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم، و چنانچه تعامل مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده را یک عنصر و عامل اساسی و زیربنایی در فهم و درک معنای این محصول و مخلوق می‌دانیم، لذا باید این برخورد را کاملاً ضبط کنیم. دوم اینکه با مراجعه و تعریف مبسوط روایت مکالمه‌ای و گفت‌وگو محور اکنون می‌توان گفت؛ تاریخ شفاهی از یک بحث شخصی نشأت می‌گیرد که به‌نوعی در مسیر تبدیل‌شدن به سندی عمومی است، یعنی نسخه یا تصویری که محل مراجعه دیگران خواهد بود، مأخذی برای نقل‌قول و استناد در تاریخ‌های مکتوب و بخشی از یک برنامه تولیدی رادیویی یا تلویزیونی.

همان‌طور که می‌دانیم، ماهیت عمومی مصاحبه فی‌نفسه به موضوعاتی درباره مخاطب، اخلاقیات، معرفی خود، اعتماد، کنش و مسؤولیت‌های حرفه‌ای دامن می‌زند. و مورد آخر اینکه باید دامنه تعریف مذکور را گسترده‌تر سازیم تا این واقعیت را دربرگیرد که تاریخ شفاهی در واقع یک یادآوری است. نمی‌توان منکر شد که تاریخ شفاهی همواره متکی بر یادآوری است. روایت، گفت‌وگوی ثبت و ضبط‌شده‌ای است که بر اساس تدبیر و اندیشه درباره وقایع و رخداد‌های گذشته تهیه‌شده و قرار است تا به یک سند عمومی تبدیل شود.

۲-۲ پیشینه تاریخ شفاهی^۱

در خصوص آغاز شکل‌گیری تاریخ شفاهی باید به این نکته توجه کرد که تاریخ شفاهی روشی است قدیمی که با کاربردی علمی و متفاوت در یک کالبد جدید نمود یافته است.

از این نظر، شاید بتوان پیدایش تاریخ شفاهی را به دو دوره پیش و پس از دهه ۱۹۴۰ میلادی تقسیم نمود.

الف - پیش از دهه ۱۹۴۰: در یک تقسیم‌بندی کلی خود این دوره را نیز می‌توان به دو دوره تقسیم کرد: دوره پیش از تاریخ (قبل از اختراع خط) و دوره تاریخی. (۱) دوره پیش از تاریخ: برای قرن‌ها انتقال اطلاعات، به ویژه آنچه به رویدادها و وقایع گذشته مربوط می‌شد، منحصر به روش شفاهی بود.

۱. مجله کتاب‌داری، سال چهل و دوم، دفتر چهل و هشتم، سال ۱۳۸۷، صفحات ۱۲ و ۱۳.

(۲) دوره تاریخی: با اختراع خط، تغییراتی در این روش پدیدار گشت؛ به این صورت که وجه غالب در انتقال تاریخ به عهده نوشتار گذاشته شد، اما هنوز هم برخی اطلاعات به روش سینه‌به‌سینه انتقال می‌یافت. علاوه بر این، نوع دیگری از روش ثبت وقایع تاریخی نیز پدیدار شد؛ به این صورت که اطلاعات کسانی که یک رویداد را دیده بودند و یا در آن شرکت داشتند، در نگارش مکتوب تاریخ مورد استفاده قرار می‌گرفت. گفته شده است که در سلسله ژو در چین (۲۵۶-۱۱۲۲ ق.م) امپراتور، افرادی را مأمور کرده بود که از دربار به میان مردم روند تا سخنان آنها را برای اطلاع و نیز برای بهره‌برداری مورخان درباری گردآوری کنند. فصل‌های نخستین انجیل نیز بر اساس تاریخ شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد. در زمان‌های متاخر، هرودت در کتاب «تاریخ جنگ‌های پارسیان» که تاریخ روایی خوانده شده است از گزارش‌های شاهدان عینی استفاده کرده است. پس از رنسانس و بهره‌گیری تاریخ از روش‌های تازه و اتکای آن به اسناد و منابع جدید، از اهمیت روش استفاده از شاهدان کاسته شد.

ب - پس از دهه ۱۹۴۰: این دوره در واقع دوران پس از جنگ جهانی دوم را شامل می‌شود. آنچه از آن با عنوان تفسیر جدید تاریخ شفاهی یاد می‌شود، به فعالیت نوین و همکارانش در دانشگاه کلمبیا مبنی بر ضبط خاطرات «مردم مهم در زندگی آمریکایی» برمی‌گردد که به لحاظ روش ورود به گفتگو از تفاوت آشکاری با گفت‌وگوهای انجام‌شده با مردم عادی برخوردار بود. اولین استفاده‌کنندگان از فن‌آوری ضبط صدا در اواخر قرن نوزدهم، مردم‌شناسانی بودند که صداها را بر روی استوانه‌های فونوگراف ضبط می‌کردند. همچنین کتابخانه کنگره در دهه ۱۹۳۰، برنامه تاریخ شفاهی را برای ضبط موسیقی سنتی مردمی، گزارش‌های شاهدان عینی جنگ‌های داخلی آمریکا، وقایع مربوط به بردگی و رویدادهای مهم تاریخی دیگر بر روی لوح فشرده آغاز کرد.

۲-۱-۲ تاریخ شفاهی در منابع ایرانی و اسلامی^۱

در ایران، تاریخ شفاهی پیشینه‌ای طولانی دارد. از مواردی چون سنت انتقال شفاهی و سینه‌به‌سینه اساطیر و متون مقدس که بگذریم، اشاراتی در دوره پارت‌ها می‌یابیم. دال بر این که «گوسان» ها از راه ترانه و آهنگ، حکایت‌ها و روایت‌هایی مربوط به پهلوانان و تاریخ گذشته را بیان می‌کردند؛ چنان که در یک متن پارتی مانوی می‌خوانیم: «مانند

۱. مجله کتاب‌داری، سال چهل و دوم، دفتر چهل و هشتم، ۱۳۸۷، ص ۱۴

گوسان که ارزشمندی شاهان و قهرمانان باستان را پرآوازه می‌دارد.»
 اشاره‌های آشکارتر و دقیق‌تر را می‌توان در کتاب‌های مورخان اسلامی یافت. شواهد موجود نشان می‌دهد که این مورخان نه تنها از روش تاریخ شفاهی در نگارش آثار خویش استفاده کرده‌اند بلکه آن روش را دقیقاً می‌شناختند و آگاهانه به‌عنوان روشی در تاریخ‌نگاری از آن یاد کرده‌اند. بیهقی می‌گوید: «اخبار گذشتگان را دو قسم گویند یا از کسی به باید شنید و یا در کتابی به باید خواند».

از جمله مورخان مشهوری که از گواهی ناقلان در اثر خویش استفاده کرده‌اند، از طبری می‌توان نام برد. وی خود درباره چگونگی و چرایی این کار نوشته است: «آگاهی از حوادث اقوام گذشته و اخبار رویدادهای جاری برای کسانی که زمان آنها را درک نکرده یا خود ناظرشان نبوده‌اند، حاصل نمی‌شود مگر از راه اخبار مخابرات و نقل ناقلان، اینها نباید استنتاج عقلی یا استنباط ذهنی را در آن دخالت دهند». مورخان پیش از مسعودی در هنگام نقل خبر از افراد، تکیه بر نقل اسناد داشتند و با ذکر «حدثنا فلان عن فلان» حادثه تاریخی را ذکر می‌کردند. مسعودی اخبار را بدون ذکر سند می‌آورد و تنها در مقدمه کتاب، منابع تألیفش را ذکر می‌کرد. او جز این کار، روش نقد منابع و موارد تاریخی را هم بنیاد نهاد. از نمونه‌های بارز استفاده مورخان اسلامی از روایات شفاهی تاریخ صدر اسلام است که کاملاً مبتنی بر روایات تابعین از صحابه یا تابعین از تابعین است. آنچنان که در روایات اسلامی مرتباً با کلمه «قال» مواجه می‌شویم که نام منبع خبر هم به دنبال خود دارد. (عیزی ۱۳۸۴)

۲-۲-۲ مراکز پژوهشی تاریخ شفاهی دفاع مقدس

تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ معاصر که به شناسایی و شرح وقایع رویدادها و حوادث تاریخی خاص بر اساس شنیده‌ها و مشاهدات مربوط به آن رویداد و واقعه تاریخی خاص می‌پردازد، در عرصه‌های جمع‌آوری، آماده‌سازی، نگهداری و اطلاع‌رسانی حوادث و رخداد‌های مربوط به هشت سال دفاع مقدس، نقش ارزشمندی در تکمیل و تصحیح اطلاعات آن رویداد عظیم دارد.

به‌منظور جمع‌آوری وقایع تاریخی دوران دفاع مقدس و جلوگیری از تحریف واقعیت‌ها و همچنین تدوین تاریخ آن، نهادها یا ترجمان‌های مختلفی در تهیه و تدوین دوران دفاع مقدس خصوصاً تاریخ شفاهی آن همت گماشته‌اند که عبارت‌اند از:
الف - دفتر ادبیات و هنر مقاومت حوزه هنری که خاطرات رزمندگان و آزادگان دفاع

مقدس را به رشته تحریر و انتشار درآورده است.

ب - سازمان ایثارگران نیروی زمینی ارتش جمهوری اسلامی که از سال ۱۳۹۸ شروع به جمع‌آوری خاطرات فرماندهان دوران دفاع مقدس آن نیرو کرده است.

ج - بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران و ستاد کل نیروهای مسلح

نسبت به تشکیل دوره آموزشی سازمان‌دهی اسناد و تاریخ شفاهی دفاع مقدس با حضور جمعی از نیروهای مراکز حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان‌ها از ۳۱ شبکه‌ی استانی و گروه‌های بسیج و مدیران و اساتید و کارشناسان سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و بسیج کرده است. طول این دوره یک‌روزه بوده و به‌صورت گردهمایی و کلاس‌های آموزشی برگزار گردیده است. همچنین آن بنیاد، نسبت به انتشار خاطرات و وقایع نبردهای دفاع مقدس نیز اقدام نموده است. همچنین^۱ بر اساس اساسنامه بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس مصوب مقام معظم رهبری و فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به شماره ۴۱۱۳۱۶/ط- ۱۳۸۴/۲/۲۱ و سند راهبردی بنیاد مصوب سال ۱۳۹۴ و بر مبنای بند الف-ماده سوم وظایف کلی بنیاد عبارت است از «تحقیق، شناسایی، جمع‌آوری، نگهداری، تدوین آثار مکتوب و غیر مکتوب فرهنگی، هنری علمی». همچنین بر مبنای بند ج ماده ۳ «ثبت و تدوین مبانی فرهنگی و حماسی دفاع مقدس به‌منظور انتقال آنها به نسل‌های آینده و سایر ملل» و همچنین بر مبنای راهبرد ۱-۲-۳ موضوع راهبردی شماره ۱ سند راهبردی «مرجعیت و هدایت‌گری توسعه فرهنگ تاریخ شفاهی شهدا و ایثارگران» موردتوجه قرار گرفته است و برای سیاست‌گذاری و همگرایی کلیه فعالیت‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس در سازمان‌های لشکری و کشوری و سازمان‌های مردم‌نهاد، مدیریت تاریخ شفاهی در ذیل سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس این مهم را هدایت می‌نماید.

د - دفتر تحقیقات دفاع و جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

این دفتر، علاوه بر انتشار ده‌ها جلد کتاب در خصوص موضوع دفاع مقدس، کتاب تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق که شامل مجموعه مقالاتی درباره یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین تحولات دوران معاصر تاریخ انقلاب اسلامی است را به رشته تحریر درآورده که از سوی مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ مرکز اسناد دفاع مقدس سپاه پاسداران

۱. تاریخ شفاهی دفاع مقدس، دوفصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۴، سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۷۲، ۱۷۹

انقلاب اسلامی برای بار نخست در سال ۱۳۸۷ در سه هزار نسخه به چاپ رسیده است.

هـ - مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری حوزه هنری

مرکز ملی اسناد و کتابخانه دفاع مقدس آن مرکز نیز از اوایل سال ۱۳۹۶ کارگاه‌های تخصصی آموزش تاریخ شفاهی را با حضور اساتید و کارشناسان برجسته حوزه تاریخ‌نگاری و تاریخ شفاهی باهدف آموزش فنون و مهارت‌های مصاحبه و تبیین علمی و عملی موضوع تاریخ شفاهی در ۱۵ استان کشور برگزار کرده است. همچنین راه‌اندازی سایت تاریخ شفاهی حوزه هنری نیز یکی از اقدامات خوبی هست که آخرین اطلاعات در خصوص تاریخ شفاهی، تاریخ‌نگاری و نشست‌ها و درس گروهی را جهت علاقمندان به این رشته ارائه می‌دهد. همچنین هفته‌نامه تاریخ شفاهی یکی از غنی‌ترین منابع برای مطالعه تاریخ شفاهی است که وابسته به سایت تاریخ شفاهی ایران و زیرمجموعه مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری است که در سال ۱۳۸۹ توسط محقق و پژوهشگر تاریخ شفاهی محسن کاظمی در حوزه هنری بنیان نهاده شده است.

و - هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی ارتش جمهوری اسلامی ایران که با ارائه عملی عملیات دوران دفاع مقدس توسط شهید والامقام سپهبد علی صیاد شیرازی و فرماندهانی که خود در آن عملیات شرکت داشته‌اند به دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع) ارتش شروع و به‌رغم شهادت آن شهید بزرگوار با بسط و ادامه فعالیت‌های هیئت معارف توسط همزمانش که شامل آموزش‌های معارف دوران دفاع مقدس به دانشگاه‌های افسری و مراکز آموزش وظیفه ارتش می‌باشد، ادامه دارد. مدیریت تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی در راستای شرح وظیفه هیئت که انتقال تجربیات فرماندهان و ناظران دوران دفاع مقدس به نسل جوان ارتش و پژوهشگران حوزه دفاع مقدس هست، از سال ۱۳۸۹ بدون وجود ساختار سازمانی آغاز به کار نمود. از بدو شروع کار مدیریت تاریخ شفاهی تا پایان سال ۱۳۹۸ با ۱۳۴ نفر از فرماندهان و پیشکسوتان دوران دفاع مقدس در قالب ۶۱۸ جلسه و ۵۹۷۱۹ دقیقه مصاحبه انجام گرفته و تا زمان نگارش این کتاب ۱۰۷۳۲ صفحه از مصاحبه‌ها پیاده‌سازی شده است. از مصاحبه‌های پیاده‌سازی شده، هفت جلد کتاب مربوط به امیران مرحوم بهروز سلیمان‌جاء، مرحوم مرتضی بایندریان، مرحوم علی رزمی، مرتضی محمدی، احمد آرام و همچنین کتاب عملیات محور «منافقین

در کمینگاه صیاد» جهت دسترسی علاقمندان به تاریخ دوران دفاع مقدس تدوین و به چاپ رسیده و تعداد ده مجموعه مصاحبه نیز در مراحل چاپ قرار گرفته است. مدیریت تاریخ شفاهی با ابلاغ تدابیر و ساختار سازمانی جدید کماکان در راستای حفظ میراث شفاهی دوران دفاع مقدس به مسئولیت محوله شامل مصاحبه با کارکنان پایور و وظیفه و پژوهش در راستای تاریخ شفاهی جنگ ادامه می‌دهد.

ز - باغ‌موزه دفاع مقدس که با همکاری شهرداری تهران و بنیاد حفظ آثار در خصوص ارائه تاریخ شفاهی به عموم مردم در باغ‌موزه با کمک راویان دوران دفاع مقدس اقدام می‌نماید.

ح - دفتر پژوهش‌های نظری و مطالعات راهبردی نیروی دریایی ارتش جمهوری مجموعه مصاحبه‌های افسران دریادل نیروی دریایی در طی ۳۴ روز مقاومت دلیرانه آن قهرمانان در شهر خرمشهر را در مجموعه‌ای بنام حماسه جاوید به چاپ رسانده است

ط - انتشارات عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران نیز خاطرات خلبانان هوانیروز را در چندین جلد تحت عنوان هوانیروز، هشت سال دوران دفاع مقدس را در هشت جلد و مجموعه خاطرات شهید امیر سرلشکر منصور ستاری و ده‌ها کتاب خاطرات دیگر را به چاپ رسانده است

ی - مرکز اسناد انقلاب اسلامی نیز خاطرات شخصیت‌های سیاسی و اجتماعی زیادی را به چاپ رسانیده است که می‌توان به خاطرات محمدی ری‌شهری، خاطرات شهید امیر سپهبد علی صیاد شیرازی، خاطرات آیت‌الله یزدی، خاطرات آیت‌الله احمدی میانجی، خاطرات محمدمهدی عبد خدایی و ... اشاره کرد.

ک - دفتر ادبیات انقلاب اسلامی حوزه هنری نیز خاطرات جواد منصوری، عزت شاهی، مرضیه حدیدی (دباغ) و کتاب شبهای مهتاب که توسط آقای محسن کاظمی به روش مصاحبه و گفتگو جمع‌آوری شده است را به چاپ رسانده است.

ل - تاریخ شفاهی در سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران سابقه کار تاریخ شفاهی در سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران، به سال ۱۳۷۱ و تأسیس اداره‌ی آرشیو شفاهی در مدیریت خدمات آرشیوی برمی‌گردد. این اداره نخست، فعالیت خود را بامطالعه و پژوهش درباره تاریخ شفاهی و روش‌های انجام مصاحبه آغاز نمود. محور مصاحبه‌های تاریخ شفاهی در این سازمان، زندگی‌نامه و تجربه‌های مهم شخصیت‌های مؤثر در تاریخ معاصر ایران

بود. پس از شکل‌گیری تشکیلات جدید در سال ۱۳۸۵، وظایف تاریخ شفاهی به گروه اطلاع‌رسانی منابع دیداری و شنیداری سپرده‌شده. از آنجا که در تشکیلات جدید، این گروه در درجه اول وظیفه اطلاع‌رسانی را پیش روی خود داشت، مبنا را بر اطلاع‌رسانی منابع تاریخ شفاهی گذاشت و به روش‌های مختلف در این جهت فعالیت نمود. از جمله فراهم نمودن امکان دسترسی پژوهشگران به اطلاعات تاریخی شفاهی از طریق راه‌اندازی تالار اطلاع‌رسانی تاریخ شفاهی از سال ۱۳۸۶، برگزاری نمایشگاه‌های تاریخ شفاهی، چاپ و انتشار مصاحبه، برگزاری مراسم بزرگداشت مصاحبه‌شوندگان و ... در سال ۱۳۸۶ سازمان به‌منظور توسعه طرح‌های تاریخ شفاهی، با استفاده از توانمندی بخش خصوصی، به مصاحبه با شماری از چهره‌های شاخص تاریخ و فرهنگ معاصر ایران اقدام کرد. در مجموع، تاکنون بیش از دو هزار ساعت مصاحبه به‌وسیله این سازمان انجام و یا از طریق خریداری، گردآوری شده است. شایان ذکر است که مدیریت‌های استانی سازمان اسناد و کتابخانه ملی در استان‌های همدان، یزد، کرمان، آذربایجان شرقی، سیستان و بلوچستان، اصفهان، بوشهر، خراسان رضوی و فارس نیز در زمینه انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، فعال بوده و اطلاعات تاریخی متنوعی را گردآوری نموده‌اند.

۲-۳ اهداف تاریخ شفاهی

هدف اصلی تاریخ شفاهی بازآفرینی گذشته و رویدادهای مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی، فرهنگی آن، تکمیل اطلاعات مندرج در متون تاریخی مکتوب و کشف و انتشار و مستند کردن جزئیات رویدادها و حوادث از زبان کسانی است که به نحوی، نقش مستقیمی در شکل گرفتن رویداد داشته‌اند، هست. این شیوه‌نامه با مراجعه به بایگانی ذهن فعالان و شاهدان عینی آن وقایع تاریخی و آشنایی با فرهنگ ذهنی آنان دست‌یافتنی خواهد بود.

۲-۴ منابع تاریخ شفاهی

منابع^۱ تاریخ شفاهی می‌توانند علاوه بر منابع انسانی، منابعی حاوی گفت‌وگوی تاریخ شفاهی (کاست‌ها، سی دی (CD) و دی وی دی (DVD) صوتی و تصویری و منابع رقمی یا فایل‌های رقمی) و یا منابع مرتبط با جلسه مصاحبه (عکس، منابع و اسناد تکمیل‌کننده مصاحبه) باشند.

۱. نورایی نژاد، فاطمه، توصیف منبع تاریخ شفاهی، دو فصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۵، سال ۱۳۹۶، ص ۱۰۸

الف - منابع انسانی

(۱) باید فردی را برای مصاحبه انتخاب کرد که اطلاعات و مشاهدات مستقیم دارد و از مصاحبه با افرادی که متکی به شنیده‌ها و تحلیل‌های شخصی هستند، اجتناب کرد. متأسفانه گاهی به دلیل عدم دسترسی به راویان معتبر و یا به‌منظور تکمیل طرح‌های تاریخ شفاهی، با افرادی مصاحبه می‌شود که دارای خاطرات مستقیم نیستند و با طرح اطلاعات غیر موثق، نه‌تنها پاسخ مناسبی برای پرسش‌های محقق ندارند که بر ابهامات نیز خواهند افزود.

(۲) حتی‌الامکان با کسانی مصاحبه شود که یا حافظه مناسبی دارند و یا در وضعیتی هستند که می‌توان با یادآوری برخی اطلاعات، به تحریک و احیای حافظه آنها کمک کرد. بدون شک ضعف حافظه، موجب بیان مطالب نادرست و مغشوش خواهد شد. (۳) باید از مصاحبه با افرادی که به دروغ‌گویی، جعل حقیقت و یا کتمان آن مشهور هستند، پرهیز کرد.

(۴) ضروری است؛ خاطرات و اطلاعات راوی، مرتبط با موضوع تحقیق باشد. چراکه انجام مصاحبه در موضوع‌های غیر مرتبط، نه‌تنها کمکی به تأمین نیازهای پژوهشی نمی‌کند، موجب زخمی شدن موضوع‌های دیگر می‌شود.

(۵) باید آمادگی جسمی، روحی و روانی راوی برای مصاحبه، موردتوجه قرار گیرد. زیرا در صورتی که راوی از سلامت و آمادگی کافی برخوردار نباشد، اصرار بر مصاحبه، موجب رنجش و ایجاد زحمت برای راوی و خانواده و همراهان او خواهد شد. (۶) نباید راوی با محدودیت‌های قانونی، سیاسی، امنیتی و قضایی جهت مصاحبه مواجه باشد. این‌گونه موانع، به مصاحبه آسیب‌زده و از غنای آن کاسته و حتی ممکن است برای محقق نیز مشکلاتی را ایجاد کند.

(۷) راوی نباید نسبت به موضوع مصاحبه، دچار واگرایی باشد. گاهی به‌رغم مشاهدات مستقیم و دارا بودن اطلاعات مختلف، ممکن است به دلیل پاره‌ای مشکلات که در زمان رویداد و یا بعدها به وقوع پیوسته، وی دچار واگرایی و تغییر نگرش نسبت به موضوع شده و از آمادگی لازم برای انجام یک مصاحبه دقیق و واقع‌بینانه برخوردار نباشد.

(۸) حتی‌الامکان باید به سراغ افرادی رفت که نسبت به مصاحبه و پاسخ‌گویی به پرسش‌ها رویکردی مثبت دارند و آن را یک ضرورت تاریخی می‌دانند.

ب - منابع اسنادی تاریخ شفاهی^۱

اسنادی که در نهادهای انتظامی امنیتی یا سیاسی اداری تولید شده است، بسته به نوع نهاد و سازمان تولیدکننده، نزدیکی یا دوری گزارش‌کننده به حادثه یا موضوع مورد مطالعه در تاریخ شفاهی، تعلقات درونی وی، اشراف بر موضوع مورد گزارش یا آموزش مأموران در مورد نحوه تهیه گزارش، می‌تواند در کیفیت و کمیت اطلاعات موجود در گزارش‌ها مؤثر و در مرتبه اعتبار سند متفاوت باشد. با تمام این مباحث، پژوهشگر تاریخ، باید اشراف کاملی به آن داشته باشد؛ اسنادی که در بررسی‌های بایسته محقق واجد اعتبار است، در مراحل مختلف پیدایش تاریخ شفاهی کاربردهایی دارد که به مواردی از آنها اشاره می‌شود:

(۱) کاربرد اسناد در تاریخ شفاهی، برای تعیین دقیق زمان حادثه و مکان وقوع آن است. زیرا در تاریخ شفاهی، در اغلب موارد نمی‌توان تاریخ دقیق وقوع را از اقوال مختلف استخراج کرد و روایات ضدونقیض از آن دیده می‌شود.

(۲) پس از مشخص شدن زمان و مکان وقوع حادثه در شناسایی منابع شفاهی، اسناد اهمیت مضاعفی پیدا می‌کنند. بر اساس اسناد، مشخص می‌شود چه کسانی یا گروه‌هایی در هنگام حادثه حضور داشته‌اند. در شناسایی افراد نیز برای انجام مصاحبه (اعم از شفاهی یا مکتوب)، سند کارایی خود را داراست.

(۳) در جریان مصاحبه و طرح پرسش از شاهدان حادثه، سؤال‌هایی که محقق از منابع دیگر درباره موضوع مورد تحقیق خود استخراج کرده، بازهم اسناد در آنها جایگاهی ویژه یابند. زیرا با داده‌هایی که از خلال اسناد از کمیت و کیفیت واقعه وجود دارد، محقق به زوایای مبهم و سؤال‌برانگیز آن می‌پردازد.

(۴) پس از انجام مصاحبه و مراحل آماده‌سازی خاطرات برای استفاده و تدوین تاریخ شفاهی، بازهم اسناد برای سازمان‌دهی فصول و مطالب به یاری محقق می‌آیند. زیرا بر اساس خاطرات، نمی‌توان ترتیب وقوع حوادث را به‌دقت مشخص ساخت. چه‌بسا در نقل روایات، این تسلسل پس و پیش شده باشد. در حالی که تاریخ دقیق حادثه در اغلب موارد در اسناد یافت می‌شود و بر اساس همین یاد کرد تاریخ می‌توان مطالب و خاطرات شفاهی را مرتب کرد.

(۵) سرانجام مهم‌ترین کاربرد اسناد، در تدوین تاریخ شفاهی است. بی‌شک

۱. نیک‌بخت، رحیم؛ مدیر بخش تدوین معاونت پژوهشی مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد و تاریخ شفاهی معاصر ایران، سایت آفتاب آنالین، بهمن ۱۳۸۶

بدون استفاده محقق از اسناد صحیح در تدوین تاریخ شفاهی، چرخه تاریخ معاصر و بویژه انقلاب اسلامی ناقص خواهد ماند. خاطرات شفاهی که از راویان مختلف حول محور یک موضوع خاص گرد آمده است، همچون اسناد که بر اساس دوری و نزدیکی به حادثه و دیگر مسائل پیش گفته در مورد اسناد طبقه‌بندی و ارزش‌گذاری می‌شود. صحت و سقم این داده‌ها، از راه‌های گوناگونی درخور بررسی است که محقق تاریخ شفاهی، ناگزیر از انجام آن است.

در تاریخ شفاهی، به حوادث قبل از وقوع (پیش‌زمینه‌ها)، چگونگی شکل‌گیری، زمینه‌ها، ماهیت موضوع، عوامل تأثیرگذار در موضوع، وقوع حادثه (با تسامح در زمان، مکان و تسلسل تاریخی آن) و پیامدهای آنی و بلندمدت موضوع پرداخته می‌شود. اسناد در کنار این مسائل، لحظه وقوع، کمیت و کیفیت حادثه، افراد حاضر در صحنه، پیگیری‌های صورت گرفته، اقدامات انجام‌شده و واکنش نهادهای ذیربط را با ترتیب تاریخی روشن می‌کند. گاهی هم که برخی حوادث از یاد شاهدان رفته یا کمرنگ شده است، اسناد به تکمیل این گونه «زیادرفته‌ها» می‌پردازد.

ج- منابع دیداری و شنیداری

کلیه رسانه‌ها و موارد دارای قابلیت ضبط و ذخیره‌سازی صدا و تصویر اعم از ثابت و متحرک که فارغ از نوع موضوع و محتوا را شامل می‌شود. تجهیزات دیداری- شنیداری فرایندهای مورد استفاده در تلویزیون، فیلم‌ها، ویدئوها و چندرسانه‌ای‌ها (بازی‌ها، اینترنت، و غیره) را شامل می‌شود.

۲-۵ شیوه‌نامه تاریخ شفاهی

۲-۵-۱ مستندسازی تاریخ شفاهی

کلیات

مصاحبه‌گر، همیشه باید متوجه این موضوع باشد که متن تاریخ شفاهی قابل نقد است و برای این منظور باید خاطرات دیگری البته در همان موضوع و عملیات و همچنین با اسناد و مدارک دیگر تطبیق داده شود. زیرا واقعه و رخداد واحد، اما برداشت و تصور افراد متفاوت است. به همین دلیل، محقق و پژوهشگر تاریخ شفاهی بدون استفاده و بهره‌برداری از اسناد معتبر قادر نخواهد بود تحلیلی منطبق بر واقعیات از سیر حوادث و وقایع تاریخی ارائه دهد و بر این اساس صادق‌ترین و گویاترین راویان وقایع و حوادث یک کشور و منطقه، اسناد و مدارکی

هستند که از زمان وقوع حوادث برجای مانده‌اند. بنابراین محقق تاریخ شفاهی هیچ‌گاه نباید خود را از اسناد بی‌نیاز بداند. در واقع یکی از اصول کار کردی تاریخ شفاهی، عدم اصالت منابع شفاهی به‌تنهایی است، زیرا منابع تاریخ شفاهی همواره در کنار منابع کتبی کاربرد دارند. کاربرد اسناد در تاریخ شفاهی برای تبیین دقیق زمان عملیات و مکان وقوع آن هست. زیرا در تاریخ شفاهی در اغلب موارد نمی‌توان تاریخ تعیین حادثه (عملیات) را از اقوال مختلف استخراج نمود.

از اسناد مکتوب، همچنین برای شناسائی افراد جهت انجام مصاحبه می‌توان بهره جست. در جریان مصاحبه و طرح سؤال از شاهدان بازهم اسناد جایگاه ویژه‌ای دارند، زیرا با داده‌های حاصله از خلال اسناد مربوط به کمیت و کیفیت عملیات، محقق می‌تواند زوایای مبهم و سؤال‌برانگیز واقعه را روشن کند.

اما مصاحبه‌گر از نقد مصاحبه تاریخ شفاهی نباید هراس داشته باشد. البته این شکل در واقع وی را ترغیب و تشویق خواهد نمود که قبل از انجام مصاحبه، مطالعه دقیق و جامعی در خصوص عملیات (وقایع) موردنظر داشته باشد.

یکی از مشکلات مصاحبه‌گر، عدم آمادگی مصاحبه‌شونده برای بیان حوادث و وقایعی است که خود وی در آنها نقش داشته یا شاهد آنها بوده است. جهت مستندسازی مصاحبه تاریخ شفاهی، مصاحبه‌گر باید جلساتی با مصاحبه‌شونده جهت آشنائی بیشتر با موضوع و مطالب مورد پرسش در خصوص واقعه یا عملیات موردنظر داشته باشد که بر اثر این جلسات بتواند اعتمادسازی نموده و با رفتن به حافظه و ذهن مصاحبه‌شونده، خاطره آن وقایع را از ذهن او تهیه و استخراج کند و این عمل بامهارت و تخصصی که مصاحبه‌گر دارد، امکان‌پذیر است.

راه‌حل دیگر این است که پرسش‌ها را قبل از انجام مصاحبه برای مصاحبه‌شونده ارسال کند، این کار این امکان را به مصاحبه‌شونده می‌دهد تا ضمن آشنائی کلی با پرسش‌ها در جریان کلی موضوع مصاحبه قرار گرفته و خود را برای پاسخ صحیح و کامل به پرسش‌ها آماده کند.

۲-۵-۲ عوامل مستند نگاری

مستند نگاری در زندگی‌نامه نویسی، نوشتن وقایع زندگی شخص بر اساس سند و مدرک معتبر یا قابل رجوع است. دامنه این اسناد و مدارک از اوراق رسمی تا خاطرات شفاهی گسترده است. مستند نگاری در زندگی‌نامه نویسی با واقع‌گرایی

رابطه مستقیمی دارد. عوامل مستند نگاری عبارت‌اند از:

الف - رعایت عوامل محیطی و جغرافیایی (مشخصات جغرافیایی، محل تولد، تحصیل، عملیات، مشخصات یگان، شاخص انتصابی و...

ب - تطابق تاریخی مانند (شناخت و رعایت تاریخی از سال وقوع حوادث) دوره تاریخی دوران دفاع علیه تهاجم ارتش عراق به کشور ایران اسلامی

ج - مصاحبه با نفراتی که مصاحبه‌شونده در خاطرات خود از آنان نام می‌برد

د - مراجعه به متون خاطرات نفراتی که در آن منطقه عملیات و عملیات نام‌برده شده به رشته تحریر درآمده‌است

ه - میزان اعتبار اظهارات مصاحبه‌شوندگان: اعتبار و حجیت روایات مصاحبه‌شوندگان به عوامل چندی بستگی دارد که از آن جمله‌اند: شخصیت روایتگر و جایگاه وی در زمان عملیات، دایره موضوع روایت که آیا مربوط به شخص روایتگر هست یا افراد دیگری را نیز در برمی‌گیرد؟ به سود روایتگر و پیرامونیان آن هست یا به زیان آنها؟ و یا این که اساساً سود و زبانی در آن متصور نیست.

۲-۵-۳ گروه‌بندی مصاحبه‌شوندگان از نظر نسبت با عملیات یا حادثه

مورد نظر

الف - افرادی که شخصاً در متن منطقه عملیات دوران دفاع مقدس حضور داشتند و در سطح مدیریت و برنامه‌ریزی، تأثیرگذار و در سطح اجرایی خرد و کلان بوده‌اند.

ب - افرادی که متن حادثه را مطالعه کرده‌اند و از آن اطلاع دارند.

(۱) به نقل دانسته‌های خود می‌پردازند.

(۲) از طریق نقش‌آفرینان اصلی، کسب اطلاع کرده‌اند.

(۳) به نقل واسطه‌ها و از طریق مطالعه اسنادی و گزارش‌ها سخن می‌گویند.

ج - افرادی که بیشتر از پرداختن به متن عملیات به تبیین و تحلیل عملیات می‌پردازند. در خصوص گروه اول با توجه به مشخصات روانی افراد، توانمندی‌های واقعی آنها، واقعیت زمان واقعه و سود و زیان روایتگر از نقل حادثه، برای کشف حقیقت ماجرا، ضروری است. در ارتباط با گروه دوم توجهات پیش‌گفته، از روایتگر، پیش‌تر رفته و واسطه‌ها را نیز در برمی‌گیرد.

در ارتباط با گروه سوم، توجه به دو نکته ضروری است:

(۱) صحت و سقم و میزان اعتبار مستندات و پایه تحلیل

(۲) زاویه دید و نگاه تحلیل‌گر.

۲-۵-۴ اعتبار یابی داده‌های تاریخ شفاهی^۱

مسئله اعتبار یابی از ابعاد بسیار مهم و چالش‌برانگیز تاریخ شفاهی است. روش تحقیق تاریخ شفاهی در بیشتر موارد از روش تحقیق کیفی پیروی می‌نماید. در روش تحقیق تاریخ شفاهی، گردآوری داده‌های مصاحبه در فرآیند ارزیابی و کیفیت اعتبار یابی باید مورد نظر قرار گیرد. در این ارتباط، این‌گونه تصور شده که روشهای تحقیق تاریخ شفاهی و داده‌های برگرفته از آن در مقایسه با طرحهای تحقیقی دیگر فاقد معیارهای ارزیابی، اعتبار یابی و دارای تنگناها و محدودیت‌های نظری و روشی فراوان است. دلایل متعددی برای وجود چنین تصویرهایی وجود دارند.

دلیل نخست آن است که هنوز مباحث چندانی در زمینه روش تحقیق تاریخ شفاهی بر اساس مبانی الگویی و فلسفی آن صورت نگرفته و بیشتر بر جنبه‌های فنی و روشی آن تمرکز شده است. حتی در سطح فن‌آورانه نیز تنوعها و راهبردهای ظریف و عملی آن دنبال نمی‌شوند.

دلیل دوم در روش تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی، به دلیل نوع تاریخ‌نگاری آن که گفتاری است، که از جانب مورخان نوشتاری مورد تردید است و مهمترین دلیل را عدم قطعیت گفتارها می‌دانند.

دلیل سوم، کم‌توجهی جامعه دانشگاهی کشور به معرفی، توسعه و استفاده از روش‌شناسی تحقیق کیفی و ابعاد متفاوت آن به‌خصوص در تاریخ شفاهی که تاکنون به عرصه‌های دانشگاهی وارد نشده است. بر این اساس، هنوز به‌استثناء طرح عمومی کیفی و فنون گردآوری داده‌های آن، شناخت بسیار ناچیزی از سایر ابعاد این روش وجود دارد. از این‌رو، اکثر محققان ممکن است ناخواسته تصور کنند که طرح‌های کیفی فاقد اصول و معیارهای ارزیابی کیفیت هستند؛ در نتیجه، گزارش‌های کیفی به شکل طرح‌واره‌هایی داستان گونه و در بسیاری موارد غیرقابل دفاع باقی می‌مانند.

دلیل چهارم، عدم آشنایی و نگرانی بسیاری از محققان در به‌کارگیری معیارهای ارزیابی در گزارش‌های تاریخ شفاهی به لحاظ کیفی می‌باشد. جواب به سؤال‌های

۱. توکلی، فایزه، روش‌شناسی تحلیل مکالمه، تحلیل گفتمان و اعتبار یابی در تاریخ شفاهی، دوفصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۱، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، ص ۴۷

زیر در این زمینه می‌تواند کارگشا باشد:

الف- آیا می‌توان در تحقیق تاریخ شفاهی از معیارهای اعتبار، روایی سخن گفت؟

ب- چه معیارهایی برای ارزیابی کیفیت در تحقیق تاریخ شفاهی پیشنهاد شده‌اند؟

ج- عوامل تهدیدکننده یا کاهش‌دهنده میزان کیفیت در تحقیق تاریخ شفاهی کدام است؟

۲-۵-۵ معیار سندیت^۱

نگرانی‌های زیادی در زمینه خروجی‌های یک مطالعه در تاریخ شفاهی وجود دارد. در اینجا بحث سندیت مطرح می‌شود و آن عبارت است از ارائه شرحی کامل، درست و متعادل از روند مصاحبه‌ها و داده‌های تولیدشده در تحقیق تاریخ شفاهی که تحقیق دقیق تاریخ شفاهی باید به پنج معنای زیر دارای سندیت باشد:

الف - تحقیق مستند باید روشن و بی‌طرفانه باشد؛ جانب‌داری از گروه و دسته و عقیده و مرام خاص، یکی از مواردی است که اعتبار تحقیق از نظر سندی نزد مخاطبان همراه با سوگیری می‌شود. در تاریخ‌نگاری و تحقیق تاریخ شفاهی باید بتواند تا حد امکان همه نظرگاه‌ها را بازنمایی کند و از تمام گروه‌های مطرح در تحولات تاریخی معاصر در ضبط و ثبت موضوع و تفسیر رویدادها دعوت نماید.

ب - باید دارای سندیت هستی‌شناختی باشد؛ یعنی درصدد افزایش آگاهی به سبکی مشروع و نبوغ آمیز باشد. به‌عنوان بخشی از این فرآیند، بینش‌های فرهنگی و تاریخی با تأکید مناسب و در محیط‌ها و رویکردهای مناسب به کار می‌روند.

ج - سندیت آموزشی: منظور آن است که تحقیق باید شانس استفاده از تفکر انتقادی را جهت پیشنهاد مواضع اخلاقی بدهد.

د - سندیت عملی: تحقیق افراد را جهت می‌دهد تا در راستا و منطبق با یافته‌ها گام بردارند. محقق در راستای کنش بر اساس داده‌ها و پژوهش، راه افراط / تفریط در پیش نمی‌گیرد.

ه - سندیت فنی داشته باشد: یعنی بنیانی برای آموزش دیگران جهت انجام کنش‌های معین فراهم می‌سازد. مجدداً، این آموزش دهی نمی‌تواند نتیجه افراط یا تفریط یافته‌های عملی تحقیق باشد.

۱. توکلی، فایزه، روش‌شناسی تحلیل مکالمه، تحلیل گفتمان و اعتباریابی در تاریخ شفاهی، دوفصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۱، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، ص ۵۱

۲-۶ مصاحبه

روش اصلی^۱ جمع‌آوری اطلاعات در رویکرد تاریخ شفاهی، مصاحبه با شاهدان عینی در رویدادهای تاریخی و ضبط این مصاحبه‌هاست. مصاحبه در واقع کلید طلایی تاریخ شفاهی است که اگر به‌خوبی طراحی و اجرا شود، نه‌تنها اطلاعات معتبر و ارزشمندی را در اختیار تاریخ‌نگاران قرار می‌دهد، بلکه با توجه به ساختار گفت‌وگویی آن و صمیمیتی که دارد، می‌تواند زمینه‌ساز یک ارتباط اثربخش با مخاطبان باشد. در حقیقت مصاحبه‌کننده با به‌کارگیری تمهیدات لازم در مراحل مختلف مصاحبه در پی آن است تا شائبه‌های یک روایت را به حداقل برساند و همه‌کسانی که به دنبال اطلاعات کم‌وبیش قابل‌اعتماد درباره گذشته هستند، بتوانند از نتایج مصاحبه بهره‌گیرند. به بیانی دیگر، مصاحبه رابطه‌ای است چهره به چهره و کلامی که برای گردآوری اطلاعات، شناخت ویژگی‌های افراد، اقناع و تغییر عقیده در اشخاص و توضیح برخی مسائل انجام می‌شود. هدف در مصاحبه الزامی است و مصاحبه در هر موقعیت و برای هر مقصود ملزم به داشتن هدف می‌باشد. چنانچه مصاحبه بدون هدف انجام شود، نه‌تنها نتیجه‌ای حاصل نخواهد شد، بلکه به گفت‌وگویی دوستانه و غیرحرفه‌ای مبدل می‌شود.

مصاحبه ارتباطی طراحی شده، هدف‌دار، رودررو و نیازمند به تصمیم‌گیری است که دو طرف در آن حضور دارند و دست‌کم یکی از طرفین با برنامه‌ریزی قبلی در آن شرکت می‌کند. به عبارتی، محقق طی برنامه‌ای معین به‌وسیله سؤالات مشخص در پی سنجش هدف‌هایی مشخص است. با همین توضیح چنین برمی‌آید که:

الف - در آغاز باید هدف‌های کل (هدف تحقیق و بررسی) و هدف‌های جزء (هدف از طرح هر سؤال) مشخص شده باشند.

ب - وسیله بررسی و سنجش در این روش، سؤال است.

ج - مصاحبه برحسب موضوع و افراد و شرایط مکانی و زمانی مورد مطالعه باید هر بار با برنامه‌ای دقیق و قابل‌کنترل، پیاده شود تا امکان مقایسه و نتیجه‌گیری قابل‌اطمینان وجود داشته باشد.

ظرافت مصاحبه عبارت است از هنر پرسیدن پرسش‌های درست و به‌دقت گوش دادن به آنچه مصاحبه‌شونده می‌گوید و هم‌چنین چیزهایی که مصاحبه‌شونده نمی‌گوید.

۱. احمدی حسین، درآمدی بر تاریخ شفاهی و مهارت‌های مصاحبه، فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس نگین ایران، شماره ۵۰، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱۰۱

۲-۶-۱ انواع مصاحبه

برای مصاحبه، انواع مختلفی قائل شده‌اند که در شکل گسترده و تفصیلی آن می‌توان از مصاحبه شفاهی، کتبی، مصاحبه هدایت‌شده، مصاحبه آزاد، مصاحبه تفسیری، مصاحبه خبری، مصاحبه باز، مصاحبه بسته، مصاحبه مطبوعاتی، رادیویی یا تلویزیونی یاد کرد. در مصاحبه هدایت‌شده معمولاً هم سؤال و هم جواب معطوف به زمینه و موضوع خاصی است و سؤالات در جهتی از پیش تعیین‌شده پرسیده می‌شود و بالطبع پاسخ‌ها هم به همین ترتیب در این جهت پیش می‌روند. اما در مصاحبه آزاد، پرسشگر می‌تواند درباره مسائل و موضوعات مختلف، سؤالات متعددی را مطرح کند و پاسخ‌های لازم را بگیرد. معمول است که در این نوع مصاحبه‌ها، از قبل بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده معین می‌شود که آیا باید فقط در زمینه مسئله خاصی سؤال شود یا می‌توان مجموعه‌ای از سؤالات را از مسائل مختلفی (که مصاحبه‌شونده درباره آن اطلاعاتی دارد) مطرح کرد. این به خواست مصاحبه‌کننده، اجابت مصاحبه‌شونده و اقتضای خود موضوع برمی‌گردد که چگونه مصاحبه انجام شود، اما غالب مصاحبه‌شونده‌ها، مصاحبه هدایت‌شده را ترجیح می‌دهند، زیرا می‌توانند از پیش خود را برای آن آماده کنند و حدود سؤالات را حدس بزنند. در مصاحبه آزاد چنین امکانی کمتر وجود دارد. نوع دیگری از مصاحبه هم هست که مصاحبه بسته خوانده می‌شود. مصاحبه بسته، مصاحبه‌ای است که پاسخ سؤالاتش فقط «آری یا نه» است و مصاحبه‌شونده حق و امکان توضیح بیشتر را ندارد و اصلاً چیزی بیشتر از این از او خواسته نمی‌شود. اما در مصاحبه باز مصاحبه‌شونده مختار است که به سؤالات مطرح‌شده به هر شکل که می‌خواهد پاسخ دهد.

۲-۶-۲ مصاحبه شفاهی

مصاحبه شفاهی همچنان که از نامش پیداست، مصاحبه‌ای است که توسط مصاحبه‌گر به صورت طرح سؤال مستقیم از مصاحبه‌شونده و گرفتن پاسخ‌های مستقیم از او و به صورت شفاهی انجام می‌گیرد. مصاحبه شفاهی معمولاً زنده‌تر، داغ‌تر و به‌روزتر از مصاحبه کتبی است و غالب مصاحبه‌های خبرساز به شکل مصاحبه زنده صورت می‌گیرد. در مصاحبه کتبی، مصاحبه‌شونده ناگزیر است به پرسش‌نامه‌ای که به او داده می‌شود، به صورت کتبی پاسخ دهد و یا اینکه ابتدا

لیست سؤالات را به صورت کتبی از مصاحبه‌گر می‌گیرد و پس از مدت زمانی (که غالباً کم و زیادش دست خود اوست) به سؤالات (آن‌هم سؤالاتی که خودش می‌خواهد) پاسخ می‌دهد. در اکثر موارد، این پاسخ‌ها ناقض و نارسا هستند. در مصاحبه‌های شفاهی، هم سؤالات جدید برحسب مورد قابل طرح است و هم پاسخ‌ها مستقیم‌تر هستند و مصاحبه‌شونده نمی‌تواند از پاسخگویی شانه خالی کند، اما در مصاحبه‌های کتبی، اختیار کار بیشتر در دست مصاحبه‌شونده است.

۲-۶-۳ ملاحظات در مصاحبه

- یک مصاحبه‌کننده باید در تمام مدت مصاحبه، مراقب گذشت زمان باشد. در حالی که مصاحبه‌کنندگان دیده‌شده‌اند که حتی همراه خود ساعتی نداشتند.

- وضع ظاهری، نوع لباس، نحوه ایستادن، فاصله‌ای که با مصاحبه‌شونده می‌گیرند و مثال‌هایی از این دست که اگر به آنها توجه نشود، می‌تواند ایجاد نوعی اختلال نماید.

- مبارزه با سکوت مصاحبه‌شونده: از دو راه می‌توان به این سکوت غلبه کرد.

تحریک خفیف مصاحبه‌شونده به شیوه‌های گوناگون، یکی از محرک‌ها بیان شایعاتی در حوزه فعالیت مصاحبه‌شونده است. مسئولان همیشه در مقابل این شایعات واکنش نشان می‌دهند، بنابراین بایان این جمله که سکوت شما می‌تواند به شایعات بیشتری دامن بزند می‌تواند سکوت مصاحبه‌شونده را بشکند تحریک شدید مصاحبه‌شونده در مواقع ضروری: یک نوع از این تحریک‌ها این است که اگر به سؤالات من پاسخ ندهید، آن را پخش خواهم کرد یا در روزنامه خواهم نوشت یا اینکه می‌توانیم به طرح سؤال رک و صریح مصاحبه‌شونده را به دفاع از خود وادار کنیم که در زمان عصبانیت به احتمال زیاد مصاحبه‌شونده مطالبی را مطرح خواهد کرد.

به‌طور کلی، عواملی باعث می‌شود مصاحبه‌شونده از دادن پاسخ به سئوال‌ها طفره برود. این عوامل به این شرح هستند:

الف- مصاحبه‌شونده تصویری کند حرف تازه‌ای برای گفتن ندارد.

ب- مصاحبه‌شونده حرف تازه‌ای دارد اما تصور می‌کند حرف محرمانه است و باید ساکت بماند.

ج- محافظه‌کاری یا ترس از عواقب مصاحبه او را وادار به فرار از مصاحبه می‌کند.

- د - مصاحبه‌شونده آنچه را می‌داند، مهم می‌پندارد اما آنها را مطرح نمی‌کند.
- ه - مصاحبه‌شونده خسته و عصبی است و در آن لحظه تمایلی به بحث و گفتگو ندارد.
- مصاحبه تلفنی نمی‌تواند جایگزین مصاحبه‌های رودررو شود و در مصاحبه‌های مهم و پیچیده (اجتماعی، سیاسی و اقتصادی) کاربرد ندارد.
- مصاحبه‌کننده‌ای که می‌خواهد جریان مصاحبه را آغاز و به پایان رساند، اگر به مجموع توصیه‌هایی که گفته شد، عمل کند و مصاحبه‌شونده را به نحوی بشناسد، از آرشیوها اطلاعاتی کافی در مورد موضوع مصاحبه کسب کرده باشد، سؤالات خود را به بهترین نحو ممکن تنظیم و در حافظه خود ضبط کرده باشد، احتمالاً از موفقیت برخوردار خواهد بود.

۲-۷ پیاده سازی

کلیات

اولین گام بعد از پایان جلسه مصاحبه، پیاده‌سازی هست. پیاده‌سازی در تاریخ شفاهی یکی از مراحل حساس و مهم است. اگر صوت مصاحبه طبق استانداردهای تعیین‌شده پیاده‌سازی نشود، متون حاصل از مصاحبه اعتبار و اهمیت خود را از دست می‌دهند. به عبارتی، اگر پیاده‌کنندگان به هر نحو بخواهند برداشت یا تغییراتی در متن حاصل از مصاحبه داشته باشند در خیلی از موارد متن به‌دست‌آمده نامفهوم بوده و یا بامعنایی غیر از آنچه در اصل مصاحبه وجود داشته درک می‌شود. پیاده‌کننده باید کارش را با دقت انجام دهد. پیاده‌سازی عین گفتار راوی موجب می‌شود تا خواننده در متن جریان قرار گیرد و فضا و شرایط مصاحبه را درک کند. در این شیوه، تمام گفتاری که در مصاحبه وجود دارد بدون کم‌وکاست و تغییر پیاده می‌شود و تنها به ویرایش ادبی آن مبادرت می‌کنند. اما اگر پیاده‌کننده‌ها استنباط خودشان را بنویسند و مصاحبه را با تغییر و یا بی‌دقت پیاده کنند، اسناد تولیدشده را دچار نوعی تغییر کرده‌اند که این مغایر با استانداردهای تاریخ شفاهی است. با دیجیتالی شدن منابع تاریخ شفاهی، برخی معتقد بودند صوت حاصل از مصاحبه می‌تواند در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار گیرد و نیازی به پیاده‌سازی نیست. اما چنین نبود. اگر مرحله پیاده‌سازی تاریخ شفاهی را حذف کنیم، محققان برای پیدا کردن موضوعات پژوهشی از میان مصاحبه‌ها باید وقت زیادی صرف کنند. در شرایطی که تحقیقات تاریخی به‌سوی نمایه‌سازی و سرعت

استخراج مطالب پیش می‌رود، پیاده نکردن مصاحبه‌ها باعث می‌شود تا مدخل‌ها و عناوین اصلی مصاحبه‌ها به‌مرور فراموش شوند. دیگر اینکه تعدادی از راویانی که در قید حیات هستند نیز راضی به استفاده از صدایشان نیستند و اصرار دارند مصاحبه‌های پیاده شده پس از بازنگری و تأییدشان به‌عنوان منابع تاریخ شفاهی مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۷-۱ مراحل پیاده‌سازی

الف - یادداشت‌های مصاحبه:

در جریان مصاحبه، مصاحبه‌کننده باید فرم خاصی را در اختیار داشته باشد که در آن برخی نام‌ها، تاریخ‌ها، کلمات و عبارات نامفهوم یا قدیمی را که ممکن است پیاده‌ساز را دچار مشکل کند یادداشت نماید و بعد از اتمام مصاحبه از مصاحبه‌شونده بپرسد و در انتهای مرحله آماده‌سازی ضمیمه پرونده مصاحبه کند و همچنین مشخصات کامل مصاحبه را در برگ‌سب مخصوص بنویسد و بر روی نوار الصاق کند.

ب - اسناد و عکس‌ها:

عکس و اسنادی که از مصاحبه‌شونده در مورد فعالیت‌های کاری یا تاریخچه خانوادگی او گرفته می‌شود، در اولین فرصت ممکن به همراه نامه‌ای تشکرآمیز برای مصاحبه‌شونده پس فرستاده شود. فرم شرایط استفاده از مصاحبه، شامل اطلاعات کامل در مورد مصاحبه و استفاده از آن، باید توسط مصاحبه‌شونده پر شود. توصیه می‌شود این فرم بلافاصله بعد از اتمام مصاحبه به مصاحبه‌شونده ارائه نشود تا موجب بدبینی او نگردد.

ج - محتویات نوار مصاحبه:

به مصاحبه‌کنندگان توصیه می‌شود بلافاصله بعد از برگشتن به محل کار، نوار مصاحبه را به‌صورت کامل گوش کنند و نمایه‌ای از محتویات مصاحبه با ذکر دقیقه به‌صورت کامل ذکر کنند. این کار، ضمن کمک به مصاحبه‌کننده برای جلسه بعدی مصاحبه، در صورت عدم پیاده‌سازی، منبع بالارزش برای راهنمای استفاده از منابع به شمار می‌آید.

د - تهیه یک کپی از نوار مصاحبه:

چنانچه آرشیو قصد دارد نسخه‌ای از نوار مصاحبه تهیه کند، بهترین زمان بعد

از برگشتن از مصاحبه است تا از مشکلاتی از قبیل شکستگی، پارگی و پاک شدن نوار جلوگیری شود.

۲-۷-۲ تصمیم در مورد پیاده‌سازی مصاحبه یا عدم پیاده‌سازی

در ابتدا باید تصمیم بگیریم که مصاحبه را پیاده کنیم یا خیر. یکی از مسائل مهم در پروژه‌های تاریخ شفاهی یعنی پیاده‌سازی یا عدم پیاده‌سازی مصاحبه‌ها ارائه هست.

الف - چرا باید پیاده کنیم:

- (۱) استفاده از متن پیاده شده برای محققان از نوار راحت‌تر است.
- (۲) مصاحبه‌شونده می‌تواند آنچه را که گفته است، بررسی و تصحیح کند.
- (۳) متن‌های پیاده شده می‌تواند گواه خوبی برای فعالیت‌های تجربی و منابع باارزش برای نگهداری و تهیه اطلاعات باشد.

ب - چرا نباید پیاده کنیم:

- (۱) هزینه تایپ و پیاده‌سازی موجود نباشد. در این صورت باید نمایه‌ای از متن نوار تهیه و فرمی برای استفاده از متن و نوار تهیه و فرمی برای استفاده از این متن و نوار توسط مصاحبه‌شونده پر شود.
- (۲) موارد استفاده از مصاحبه بسیار اندک باشد و استفاده‌کننده کمی داشته باشد.

(۳) مصاحبه با قدیمی‌ها از نظر نشان دادن لهجه، زبان احساسی بر هر اطلاعات تازه‌ای ارجحیت دارد و چنانچه مصاحبه‌ای این موارد بر اطلاعات آن ارجحیت داشت می‌توان نمایه آن را تهیه کرد.

(۴) ملاحظات قانونی در برخی اطلاعات داده‌شده باشد یا مصاحبه با فردی غیر مرتبط صورت گرفته باشد که باید آن را نمایه کرد.

ج - چه چیزی باید پیاده گردد:

مصاحبه‌ها در موضوعات جالب و موردعلاقه یا استفاده محققان.

(۱) مصاحبه‌هایی که قبلاً تحقیقات زیادی در مورد آن انجام گرفته و اطلاعات آن موردنیاز هست.

(۲) مصاحبه مربوط به اشخاص خاص یا تاریخ یگان‌ها.

(۳) مصاحبه با اولین‌ها.

اگر مصاحبه را پیاده نمی‌کنید، آن را نمایه کنید.

در این قسمت باز مؤلف مجدداً بر نمایه کردن متن مصاحبه در صورت عدم پیاده‌سازی متن مصاحبه اشاره می‌کند و قسمتی را به‌صورت عملی می‌آورد.

۲-۷-۳ ملاحظات پیاده‌سازی

الف - تجهیزات پیاده‌سازی:

از وسایل معمولی می‌توان در کارهای کوچک برای پیاده‌سازی استفاده کرد اما در پروژه‌ها بهتر است از ابزار پیاده‌سازی و تجهیزات کامل استفاده کرد.

ب - چه کسی باید پیاده کند:

پیاده‌سازی از عناصر مهم یک پروژه محسوب می‌شود و باید شرایط خاصی مانند مهارت تایپ، خوب شنیدن، پیشینه اطلاعاتی در مورد موضوع، قابلیت تقسیم و درک صحیح کلمات را داشته باشد.

ج - نکات قابل توجه در پیاده‌سازی:

تأکید مجدد بر اهمیت پیاده‌سازی صحیح مصاحبه خصوصاً در بحث پیاده‌سازی کلمه به کلمه و انتقال تمام نوار به‌صورت کامل از محتویات این قسمت است.

د - فرم پیاده‌سازی مصاحبه:

نکاتی که در طراحی فرم پیاده‌سازی و در هنگام پیاده‌سازی باید رعایت شود، در این بخش آمده است. مانند: یک کپی از متن اصلی تهیه کنید؛ فواصل را در متن پیاده شده رعایت کنید؛ مشخصات کامل مصاحبه در بالای سربرگ نوشته شود؛ در فواصل مشخص نام مصاحبه‌کننده را ذکر کنید و در صورت لزوم فامیل مصاحبه‌شونده را یادداشت کنید.

توصیه‌هایی به پیاده‌کننده:

(۱) قبل از پیاده‌سازی ده دقیقه به نوار گوش دهید.

(۲) کلمات را همان‌گونه که می‌شنوید، بنویسید.

(۳) به‌صورت آهسته تایپ کنید.

(۴) فاصله حروف و کلمات را مانند متن نوار رعایت کنید.

۲-۷-۴ بازشنوایی نوارها

بازشنوایی برای تصحیح خطاهای احتمالی پیاده‌سازی از مراحل لازم پروژه‌هاست. در مواردی که پیاده‌کننده بی‌تجربه یا متن پیاده شده بدون کیفیت باشد.

۲-۷-۵ بررسی مصاحبه‌شونده (روایت کننده)

برگرداندن مصاحبه به مصاحبه‌شونده جهت بررسی و تأیید از قسمت‌های مهم تدوین تاریخ شفاهی است.

۲-۷-۶ نمایه‌سازی

اصول نمایه‌سازی برای مجموعه تاریخ شفاهی

الف - چه چیزی باید نمایه شود.

ب - بیشتر یا کمتر از حد نمایه نکنید.

ج - اسامی که اطلاعات مهم ندارد، نمایه نکنید.

د - انتخاب کردن موضوعات اصلی و معیارهای انتخاب آن.

ه - لیست کردن موضوعات اصلی.

و - نمایه مرکب و توضیحات چگونگی انجام آن.

در صورت عدم نمایه‌سازی متن مصاحبه، پر کردن فرم کلی نمایه به‌منظور دسترسی آسان به اطلاعات ضروری است.

۲-۸ تدوین^۱

۲-۸-۱ معنی لغوی تدوین

اسم مصدر) عربی، برخاسته از دَوَّنَ (به معنی جمع‌آوری کردن و نوشتن است، کلمه‌هایی که معمولاً به‌عنوان واژه‌های مکمل، مترادف و قریب المعنا/ همپوشان با تدوین به ذهن و زبان متبادر می‌شوند عبارت‌اند از؛ تنظیم، تألیف، فصل‌بندی، تحریر، تحقیق، تصحیح، تصنیف و امثالهم که همه آنها عربی و متعدی هستند. لذا ماهیت و معنای تدوین، اولاً نشان دهنده وقوع فعل/ عمل است و ثانیاً تحقق آن متکی به فاعل است. به دیگر سخن، عمل تدوین مؤید وجود آن است و بدون آن تدوین صورت نمی‌پذیرد. ثالثاً باوجود فاعل و تحقق فعل/ عمل تدوین، «مدوّن» موجودیت و ظهور پیدا می‌کند. شایان توجه است که معنای دقیق «مدوّن» در مفعول یعنی واژه‌های مترادف و هم‌عرض با تدوین در زبان فارسی بامعنی عرفی و اصطلاحی آنها در زبان عربی یکسان نیست و این کلمات تسامحاً و توسعاً در کنار یکدیگر قرار داده می‌شوند. در عین حال به ملاحظه نسبت میان اعم و اخص، در معنای عام و فراگیر تدوین، ترتیب و تنظیم و تألیف و ... به معنی

۱. کمری علیرضا- سخن نخست نیم‌نگاهی بر مبادی تدوین در تاریخ شفاهی - دوفصل‌نامه تاریخ شفاهی شماره ۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ترکیب و (completion مجاز و مقدّر است. کلمه تدوین در زبان انگلیسی چینش کردن/ متصل کردن قطعات) است. در زبان (montage کامل کردن) و در زبان فرانسوی فارسی معادل سره و سراسری که بتواند در یک واژه معنای مندرج در تدوین را جای دهد و محل قبول و کاربست همگان قرار گیرد، تابه‌حال موضوع بحث و وضع واقع نشده است. از این‌رو غالباً در معرفی مدوّن بر روی جلد و صفحه حقوق/ شناسنامه کتاب‌ها به زبان فارسی از تعابیر متعددی از قبیل به کوشش، به اتمام، پژوهش و نگارش، گفت‌وگو و تدوین، بازآفرینی و تدوین، گردآوری و تنظیم، تدوین و تنظیم، تحقیق و تدوین، تدوین و نگارش استفاده می‌شود. فی‌الجمله آنچه از مفهوم عام کلمه تدوین در کتاب‌گری و کتاب‌کاری مستفاد می‌شود، فراهم‌سازی و ساماندهی متن در قالب نوشتار است.

۲-۸-۲ معنی اصطلاحی تدوین^۱

تدوین آن است که مواد و مصالح سازنده متن (پس از احصاء و شناسایی و گردآوری و نقد و شناخت (آنگونه مرتب و منظم، تلفیق و ترکیب) و عندالزوم پویاسازی متشابهات و مبهمات و تبویب (فصل‌بندی) شود که حاصل عمل در حداکثر امکان صحت، دقت، جا معیت، اصالت و استناد مورد استفاده واقع گردد. از این حیث عمل تدوین، مهندسی و معماری و جرح و تعدیل، حذف و اضافات (با نظر مصاحبه‌شونده) و با بهره‌گیری از کارشناس، متخصص در رشته، محل عمل و عملیات متن است. قصد از تدوین علمی و برهانی و نه هنری و ادبی، معنایابی و کشف است و نه معنا دهی و جعل. مطلوب منظور این است که یافته‌ها و فراهم آورده‌ها، یعنی پرسش‌ها و پاسخ‌های مورخ پُرسا/ مصاحبه‌کننده و مرجع روایت/ مصاحبه‌شونده به انضمام) یا بدون انضمام و پیوست (شواهد و مدارک و اسناد در سازه و کالبدی بایسته ریخته و روایت شود. متن، مشتمل بر سازه/ کالبد/ پیکره و زبان است. این دو، یعنی شکل و زبان، به‌مثابه ظرف، مظروف را در خود جای می‌دهد و به نظر می‌آورد. مظروف دربرگیرنده موضوع و مضمون و محتوای اثر است. ناگفته پیداست، نوع سازه یا شکل و سنخ زبان روایت در معنا و دلالت محتوای متن مدخلیت و تأثیر بسیار دارد. این نقش و تأثیر درجایی که مدوّن خود مصاحبه‌کننده با مرجع روایت است، به وجه مضاعف زیادت می‌گیرد تا آنجا

۱. کمری، علیرضا، سخن نخست نیم‌نگاهی بر مبادی تدوین در تاریخ شفاهی، دو فصل‌نامه تاریخ شفاهی شماره ۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

که مورخ پُرسا/ مصاحبه‌کننده تدوینگر را تا مرتبه محقق مؤلف/ پژوهنده نگارش/ نویسنده، ارتقا می‌دهد. علی الحساب دو نکته در اینجا حائز توجه می‌نماید: اول این که به میزان خبرویت/ دانش و تجربه، خصائص روحی و سلوک و منش فردی و کار ویژه و نقش تدوین کننده، می‌توان از درجات و مراتب تدوینگران و به همین اعتبار از انواع تدوین در تاریخ شفاهی سخن‌ها گفت؛ و ثانیاً به همین ملاحظه، یعنی نقش تدوین کننده در کیفیت متن پدیدار آمده به دیده نقد و شناخت تأمل ورزید. رد و نشان تجربه زیسته، آفاق خیال و اندیشه و تعلقات درونی تدوین کننده در متن ممکن است ارادی و آگاهانه و یا نادانسته و غیرارادی باشد. مفهوم این منطق آن است که خوانشگر و مخاطب متن (ضلع مهجور در تاریخ شفاهی) از ورائی اندیشه و زبان، گروش و نگرش تدوین کننده، یعنی باز روایتگر رویداد به ماجرا و موضوع مندرج در متن می‌نگرد. در این صورت تدوین و روایت، بالذاته یک رخداد مجدد و رویدادی پَسارویدادی و مع الواسطه است.

التفات و التزام به اصالت و صیانت ذهن و زبان مراجع روایت در بازشناسی و بازیابی به خاطر داشته‌های آنان) و نه فقط خاطرات آنها (و تنظیم و تألیف یافته‌ها در پیکره‌ای اندام‌وار بر قاعده و قائمه احقاق حق و اقامه عدل) در حداکثر امکان تحقق (استوار است؛ کار مورخ قضاوت نیست، اما حاصل عمل شناسانندگان رویدادها و کنشگران وقایع، خواه‌ناخواه، نزد مخاطبان به داوری‌ها راه می‌برد. در اینجا تاریخ به مثابه ترازو محل نقد و اعتبار فرض و تلقی می‌شود. لطیف‌های است باریک و ظریف که چگونه تدوینگر و مصاحبه‌کننده می‌تواند در عین حضور و ایفای نقش در رخداد روایت واقعه و سطر به سطر آن از حجاب خودی خود غایب شود و بگذرد تا بتواند به جای نقش‌پردازی و نگارگری، آیینگی و آینه‌داری کند. درنگ در این موضوع افزون بر لزوم پاسخ‌دهی به چیستی تدوین، کیستی تدوین کننده و لاجرم مصاحبه‌گر را پیش می‌آورد. زیرا همان گونه که نمی‌توان هر نوع مُجالست و گفت‌وشنودی را مصاحبه/ محادثه در تاریخ شفاهی خواند، هر نحو گزاره و قلم‌اندازی را نمی‌توان متن مدوّن قلمداد کرد. بحث، معطوف این دقیقه است که چگونه ممکن است در میانه عقل و احساس، و ضرورت تتبع و آزاداندیشی به اعتدال و توازن راه یافت. نظر داشت این گونه نکته‌ها، که از بسیارشان به شماری چند در این مختصر بسنده شد، نشان از آن دارد که در تاریخ شفاهی از قلمرو نظر تا عمل راهی

نه‌چندان هموار و کوتاه می‌باید پیمود. این امر همچنان اهمیت و ضرورت پژوهش در ماهیت تاریخ شفاهی و مباحث موضوعه تاریخ‌شناسی، مطالعه و آموزش پیوسته، تهیه و تدارک درس‌گفتارها، درس‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌ها در این مقوله و موضوع را پیش می‌کشد و یادآوری می‌کند.

۲-۸-۳ مراحل تدوین

مراحل تدوین یک فرآیند هست که شامل: تدوین متن مصاحبه تاریخ شفاهی اولیه یک، تدوین اولیه دو، تدوین میانی و تدوین تحریر تقسیم هست. مستند، گزارش‌نویسی صرف، گزارش‌نویسی و فضا‌پردازی، گزارش‌نویسی و فضا‌پردازی و شخصیت‌پردازی، داستانی، رمان و طنز از شیوه‌های نگارش است و راهبرد تدوین در این مرحله تأثیر دارد. تدوین اولیه دوم، شامل مراحل نگارش و گردآوری داده‌ها، دسته‌بندی موضوع‌ها و تعیین فصول، پالایش داده‌ها، درجه‌بندی، گزینش و چینش اطلاعات متناظر شبیه می‌شود. تدوین میانی به نحوه عمل تدوینگر در مواجهه با عناصر و اجزای متنی مربوط و شامل داده‌های کلامی به مثابه اطلاعات پایه، بافت متن، زمینه تاریخی، احساسات و عواطف کلامی، نظام ارزشی، لحن، اطوار و حرکتهای غیر کلامی، نظام تبیینی ناظر بر روابط علی در متن، نظام تفهیمی ناظر بر طرح دلایل و بیان تفسیر است. تدوین تحریر نیز شامل مرحله انتهایی است و مواردی مانند تدوین در فضای کاربرد فن و فنون بازنویسی، ضرب‌آهنگ آهنگ متن و فضا‌سازی را در برمی‌گیرد.

تدوین متن، فرایندی در نگارش متن و یک فعالیت هنری با الزاماتی در دو سطح فردی و عمومی است که شامل معیارها و مشترکات عمومی و بهره‌گیری از قواعد فن‌ها و فنونی با شرایط یکسان است. هنگام تدوین باید به شانزده نکته توجه کرد، آنها را می‌توان چنین برشمرد: انگیزه مراکز تحقیقاتی، مصاحبه‌گر و تدوینگر، باید یکی باشند و تفکیک آنها نا به‌جاست، تدوین گروهی که سبب تعامل اندیشه‌ها بین افراد گروه می‌شود، چند بار خوانش متن، تفکیک اطلاعات غیرضروری و ضروری مصاحبه، رعایت ترتیب زمانی و پیوستگی رویدادها، تبدیل زبان شفاهی گفتار به نوشتار، گویاسازی کلمات، رفع تناقض‌های موجود در مصاحبه، رعایت اعمال علائم نگارشی، کمک گرفتن از ادبیات، بهره‌گیری از اسناد موجود، اجتناب از تعصب و پیش‌داوری، ذکر اصطلاحات، لغات و مکان به زبان راوی، استفاده از پاورقی (پی‌نوشت) و تناسب اجزای متن.

درزمینه تدوین مصاحبه شفاهی ارتباط تنگاتنگی میان مصاحبه و تدوین وجود دارد. گرچه آغاز عملی تدوین بعد از پیاده‌سازی مصاحبه است، اما در اصل، مصاحبه با تدوین انجام می‌شود و تدوین مصاحبه را بهتر است مصاحبه‌گر انجام دهد.

۲-۸-۴ ویرایش و ویراستار^۱

ویرایش

معنی لغوی ویرایش، زیاد یا کم کردن مطلب، تصحیح و تنقیح متن‌هایی که جهت چاپ و نشر آماده می‌کنند.

معنی اصطلاحی ویرایش: به فعالیتی اطلاق می‌شود که بعد از تدوین اثر، برای از بین بردن ناموزونی‌های محتوا و بهبود روند ارتباط انجام می‌شود. تلاش ویراستار این است که ناصافی‌ها را رفع کند و برخی خطاهای احتمالی نویسنده را بدون اینکه هویت اصلی و ساختار کلی اثر به هم بخورد، برطرف کند.

ویراستار^۲:

معنی لغوی ویراستار، آن که دست‌نوشته نویسنده یا مترجم را تصحیح، پیراسته، تنظیم و برای چاپ و نشر آماده می‌سازد.

۲-۸-۵ کلیاتی درباره ویرایش

ویراستار چه می‌کند؟

متن یا خبر (= متن دست‌نویس) پس از حروف‌نگاری (تایپ) و نمونه‌خوانی اولیه به دست ویراستار می‌رسد. ویراستار با توجه به آموزش‌هایی که دیده، متن را خوانده و آن را بر شیوه‌نامه‌ای که اختیار کرده تطبیق داده و یکدست می‌کند. ویراستار یک خواننده حرفه‌ای است که هم‌متن را خوب می‌شناسد، هم‌زبان را و هم شیوه‌های پژوهش را. بسیار شنیده می‌شود که خوانندگان یک اثر می‌گویند: «زبان مؤلف را نمی‌فهمیم.» ممکن است عدم تفاهم برآمده از ناآگاهی خواننده از موضوع باشد، ولی گاه این مشکل برآمده از نوع جمله‌پردازی نویسنده یا مترجم است. ممکن است نویسنده در علمی دانشمند و توانمند باشد ولی نویسنده خوبی نباشد. یکی از وظایف ویراستار آن است که چون خواننده‌ای خوب و دقیق متن را بخواند، بفهمد و جمله‌های دیرباب یا احیاناً نادرست را به جمله‌هایی روشن و درست تبدیل کند. در این منظر کار ویراستاران به کار منتقدان مانده است.

۱. فرهنگ فارسی معین

۲. فرهنگ فارسی معین

ویراستار افزون بر، داشتن آگاهی‌هایی درباره شیوه‌نامه‌اش باید زبانش را خوب بشناسد و این حساسیت ذهنی را داشته باشد تا در رویارویی با هرگونه خلاف قاعده واکنش نشان داده، آن را بر نحو زبان تطبیق دهد. آشنایی با روح زبان و دستور زبان در این بخش لازم به نظر می‌رسد. کاربردهای مکرر و نادرست زبان حساسیت گویش‌وران را نسبت به آن کاربرد نادرست کم کرده، گاه از بین می‌برد و پدیده «غلط مصطلح» رخ می‌دهد؛ یکی از وظایف ویراستار تبدیل این نادرست‌ها به درست است. این کاربردهای نادرست به ویژه در حیطه‌ی نحو، آسیب‌هایی جدی به زبان زده، گاه تفهیم و تفاهم را که از مهم‌ترین وظایف زبان است، مختل می‌کند.

۲-۸-۶ مهم‌ترین نکته‌های ویرایش

داشتن شیوه‌نامه‌ای مطالعه شده و درست، یکدست بودن تمام متن و انطباق آن با شیوه‌نامه. زبان پدیده‌ای زنده و لغزنده است و شاید دادن حکمی جزمی درباره‌ی آن درست نباشد ولی ویراستار موظف است، با مطالعه در شیوه‌نامه‌های موجود مناسب‌ترین را برگزیده، با توجه به روح زبان تا جایی که ممکن است نوشته را یکدست کرده و بر شیوه‌نامه منطبق سازد. از دیگر سو ویراستار باید مخاطب اثر را نیز از نظر دور نداشته، نیازهای او را نیز تا جایی که در حیطه اختیارش است، برآورد.

۲-۸-۷ انواع ویرایش

تخصصی، محتوایی ساختاری، زبانی و فنی

۲-۸-۷-۱ ویرایش تخصصی

اثر علمی پژوهشی در سطح دانشگاهی، اگر تألیفی باشد، به ویرایش تخصصی نیاز دارد. ویراستار تخصصی، باید در آن شاخه از علم در حد یا گاه بالاتر از نویسنده باشد تا متن را از نظر علمی سنجیده و آنچه را که نادرست می‌پندارد، پس از مشورت با نویسنده اصلاح کند. در اثر ترجمه‌ای نیز ویراستار باید به زبان اصلی نوشته تسلط داشته، متن را با اصل تطبیق دهد. در اثر اقتباسی نیز او باید اصل اثر را بازشناخته نویسنده را به ارائه ارجاع‌های درست دعوت کند.

۲-۸-۷-۲ ویرایش محتوایی ساختاری (مهندسی متن)

در ویرایش محتوایی ساختاری، کارهایی از انواع زیر ممکن است انجام گیرد:

- حذف، کم کردن یا تلخیص مطلب

- تبدیل، اصلاح، تعدیل، توضیح
 - افزایش
 - بازبینی و تصحیح
 - برقرار ساختن نظم و ترتیب
- ویراستار با توجه به متن و در برخورد با نیاز متن و مخاطب از این شیوه‌ها به تناسب استفاده می‌کند.

۲-۸-۷-۳ ویرایش زبانی

رفع خطاهای دستوری، اصلاح انحراف از زبان معیار، زدودن ابهام و تعقید برای رسیدن به روشنی و سلاست بین، حذف کلمه‌های نازیبا برای وقار بخشیدن به کلام؛ هم‌چنین از میان بردن ناهمواری‌ها و ناهماهنگی‌های سبکی. در ویرایش زبانی، محدودیت‌هایی وجود دارد که در مورد تصحیح انتقادی متن به اوج می‌رسد. ویراستار همواره باید مدنظر داشته باشد، نوشته از آن صاحب اثر است و به نام او منتشر می‌شود؛ بنابراین حق این است که به زبان خود او یا به زبانی که پسند اوست، باشد. ویراستار مجاز نیست؛ سبک بیان صاحب اثر را تغییر دهد.

۲-۸-۷-۴ ویرایش فنی

این‌گونه ویرایش بیش‌تر جنبه‌ای صوری دارد و به اثر نظم و آراستگی می‌دهد. اثر در پرتوی ویرایش فنی، ارزش تازه‌ای پیدا می‌کند و در همان نگاه نخست خواننده را جذب می‌کند و این باور را در او به وجود می‌آورد که با کالای فرهنگی مرغوبی سروکار پیدا کرده است. در ویرایش فنی، کارهایی به شرح زیر انجام می‌گیرد:

- یکدست کردن شیوه املا
- اعمال قواعد کاربرد نشانه‌های فصل و وصل
- یکدست کردن ضبط اعلام و اصطلاحات
- آوانویسی، حرف نویسی، اعراب‌گذاری، کاربرد اختصاری‌ها و رمزها
- تنظیم پانوشتها
- واریسی ارجاعات
- اعمال قواعد کاربرد اعداد و ارقام

- تنظیم شرح جدول‌ها، نمودارها، نقشه‌ها و تصویرها

- تنظیم فرمول‌ها

- درجه‌بندی عنوان‌ها و تعیین فاصله‌ها

- تهیه‌ی فهرست راهنما و دیگر فهرست‌ها

- واریسی و تنظیم صفحه‌های واژه‌نامه

- تهیه‌ی صفحه‌های عنوان، حقوق، عنوان لاتینی

- تهیه‌ی عنوان روی جلد و عنوان لاتینی پشت جلد.

۲-۸-۷-۵ نکاتی درباره ویراستاری^۱

اعمال سلیقه غیرضروری توسط ویراستار به متن موردی است که در آن نظر شخصی ویراستار به برنامه و رویه و نظر مؤلف تحمیل می‌شود. این عمل خارج از اصول حرفه‌ای و قواعد ویرایش علمی هست که می‌تواند باعث ایجاد مناقشه میان مؤلف و ویراستار شود. و گاهی برخی نویسندگان قبل از سپردن متن به ویراستار تأکید می‌کنند که اعمال نظری از سوی ویراستار صورت نگیرد. ممکن است اعمال دخل و تصرف به متن به دلایل زیر بروز کند.

الف - عدم درک صحیح مطلب و تغییر محتوا که به تصور ویراستار نزدیک کردن مطلب به صحت هست گاهی بروز می‌کند. ممکن است این تغییرات اصالت متن را دچار خدشه کند و از زبان ویراستار مطلبی را بیان کند که هرگز با نویسنده نسبت نداشته است.

ب - گاهی ویراستار محتوای متن را به سمتی می‌برد که سمت‌وسوی فکری شخصی وی هست. گاهی ممکن است این عمل به صورتی ظریف و خاص صورت بگیرد که درک آن به‌سادگی میسر نیست. هیچ توافق قطعی و قانونی درباره میزان دخالت ویراستار وجود ندارد و صرفاً یک قاعده حرفه‌ای بر اساس توانایی و دقت ویراستار می‌باشد. اما به نقلی از یکی از محققین کارکشته نباید درمجموع اعمال نظر ویراستار به متن بیش از ۲۵ درصد شود.

ج - نهایتاً می‌توان گفت که یک ویراستار به‌منظور بهبود ساختار یک اثر برای انتقال بهتر تفکرات مؤلف مجاز به اعمال نظراتی در متن یا اثر می‌باشد.

۱. ویرایش و ویراستاری، گروه علمی، پژوهشی، آموزشی و مشاوره‌ای علم ما، www.ElmeMa.com

۹-۲ بایگانی در تاریخ شفاهی (آرشیو)^۱

کلیات

امروزه تاریخ شفاهی به عنوان یکی از ابزارهای مهم و مؤثر در پژوهش‌های تاریخی مطرح بوده و مهم‌ترین رکن آن مصاحبه می‌باشد. ایجاد تاریخ شفاهی یکی از وظایف حساس مراکز آرشیوها می‌باشد. مجموعه اسناد گاه به دلایل مختلف دارای نواقص یا حاوی تناقضاتی است که با پژوهش از طریق تاریخ شفاهی باید رفع شود. بسیاری از مراکز آرشیوی در راستای تکمیل اسناد مکتوب خود پرداخته‌اند. اگرچه آشنایی تاریخ شفاهی در کشور ایران به مفهوم جدید آن عمدتاً به مهر و موم‌های اولیه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و کوشش‌های افراد با مؤسسات و نهادهای داخل و نیز برخی مؤسسات خارج از کشور بازمی‌گردد، اما چندی است روند گردآوری و انتشار مجموعه‌هایی با عنوان تاریخ شفاهی شتاب گرفته است. با توجه به آرشیو مصاحبه‌های تاریخ شفاهی باید مدنظر داشت که تربیت متصدیان آرشیوهای حرفه‌ای، راهی به‌سوی پیشرفت و توسعه آرشیو و دسترسی آسان به مطالب یک نیاز مهم می‌باشد. مسایل فراوانی همچون مدیریت آرشیوها، رابطه دسترسی و حفاظت، شیوه استفاده از مطالب و مصاحبه‌های آرشیوشده، شیوه‌های بهتر استفاده از منابع آرشیوی در چگونگی سازماندهی و شیوه آرشیو نمودن مدنظر می‌باشد.

۹-۲-۱ معنی لغوی آرشیو^۲

آرشیو به [فر. (۱) بایگانی، جایی که اسناد، پرونده‌ها، اوراق و مانند آن حفظ شود، معنی و تعریف شده است.

فرهنگستان ادب فارسی، برای آرشیو معادل «بایگانی» را برای این کلمه قرار داده است. این کلمه در بین مردم رایج شده است و دلیل آن به کاربرد زیاد آن در سازمان‌ها و ادارات بازمی‌گردد. البته این مسئله را نباید از نظر دور داشت که کاربرد زیاد این معادل سبب نشده است که به‌طور کامل کلمه «آرشیو» از بین لغت‌های مردم حذف شود و تنها از کاربرد این کلمه کاسته است. کلمه «بایگانی» در متون قدیم دیده نمی‌شود و جزء کلمات ساخته‌شده توسط فرهنگستان زبان و ادب فارسی است.

۱. سبزی پور، مجید، غلامرضا فدایی، جایگاه تاریخ شفاهی در مدیریت یادمان‌ها، مجله کتابداری، دفتر چهل و هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ص ۸

۲. فرهنگ فارسی معین

۲-۹-۲ معنی اصطلاحی آرشیو^۱

واژه آرشیو ریشه لاتین-یونانی دارد و تقریباً در همه زبان‌های کنونی جهان، با اندکی تفاوت در تلفظ، به صورت یکسان به کار می‌رود؛ به گونه‌ای که در انگلیسی آرکیو (archive)، در فرانسه آرشیو (archive)، در ایتالیایی آرچیویو (archivio)، در اسپانیایی (archive)، در آلمانی آرچیوا (archiv)، در هلندی آرشی شف (archieff)، در روسی آرفیو، در مالایایی آرکیب، در عربی آرشیف، در لهستانی آرکیوو (archiwow) و در زبان‌های دیگر نیز واژه‌های از همین دست گفته می‌شود. با این اقبال بین‌المللی، واژه آرشیو در تمامی این زبان‌ها، معانی و مفاهیم زیر را دارا می‌باشد:

الف- بایگانی کردن اسناد، مدارک و سوابق

ب- مجموعه سوابقی که در چرخه اداری وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، شرکت‌ها، نهادهای، خانواده‌ها و حتی در نزد افراد ایجاد و برای استفاده و مراجعه بعدی به آنها، نگهداری می‌شوند.

۲-۹-۳ پیدایش تاریخی آرشیو

نخستین آرشیو دولتی فیلم، پس از ملی شدن صنعت سینما در شوروی ساخته شد و سینما گران، اقدام به گردآوری فیلم و حفظ و نگهداری آنها کردند. از نخستین آرشیوهای فیلم در بخش خصوصی، می‌توان از آرشیو فیلم فرانسه و بخش فیلم موزه هنرهای نوین در نیویورک نام برد. در پایان دوره سینمای صامت بود که در سطح بین‌المللی جنبشی چشمگیر به منظور گردآوری و حفظ و نگهداری فیلم به عنوان میراث فرهنگی بشر، آغاز شد. اگرچه آرشیوداری دیداری و شنیداری، آغاز رسمی نداشت و به موازات رشد نهادهای و دانشگاه‌ها در سیری طبیعی پدیدار شد، اما از دهه ۱۹۳۰م. به بعد، این آرشیوها با تشکیل انجمن‌های حرفه‌ای بین‌المللی به نمایندگی از رسانه‌های مربوط به خود، هویت آشکارتری پیدا کردند.

۲-۹-۴ آرشیودار دیداری و شنیداری^۲

به منظور شرح ویژگی‌ها، بیان رابطه یا مقایسه میان چند مفهوم، در ابتدا لازم است

۱. کیانی هفت لنگ، کیانوش، گنجینه اسناد شماره ۵۹، پاییز ۱۳۸۴، ص ۳

۲. فهیمی فر، سپیده، مشکلات و چالش‌های آرشیوهای شنیداری و دیداری در ایران، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۷۰، تابستان ۱۳۸۷

تعریفی از مفهوم موردنظر ارائه شود، تا ذهن خواننده را، به سمت وسوی مطلب اصلی سوق دهد. اما نخست تعریفی کلی از آرشیوهای دیداری و شنیداری ارائه می‌شود: «آرشیو دیداری و شنیداری، سازمان یا بخشی از سازمان است که برای فراهم کردن امکان دسترسی به مجموعه‌ای از اسناد دیداری و شنیداری و میراث دیداری و شنیداری از طریق مجموعه‌سازی، مدیریت، نگهداری و ترویج، مأموریت یا حکم قانونی دارد». برخی از آرشیوها، تنها بر یک رسانه متمرکزند: مانند آرشیو رادیو و آرشیو تلویزیون. در حالی که برخی چندرسانه‌ای محسوب می‌گردند. برخی تنها به موضوعات خاصی مانند آرشیو تاریخ معاصر، و برخی به گردآوری منابع در همه موضوعات، به‌منظور حفظ میراث فرهنگی کشور خود نظیر آرشیوهای ملی دیداری و شنیداری می‌پردازند. از نظر خط‌مشی دسترس‌پذیری، پاره‌ای از آرشیوها تنها دسترسی مراجعان داخلی را فراهم می‌کنند و پاره‌ای، به عموم مردم خدمات ارائه می‌دهند. سازمانهای آرشیوی همانند کتابخانه‌ها، نیازمند افرادی در نقش اطلاع‌رسان، مشاور یا به عبارت دیگر، همیار کاربر هستند. لذا حضور فردی در نقش آرشیودار دیداری و شنیداری به‌منظور اشاعه اطلاعات که امروزه در سازمان‌های آرشیوی در کنار انجام دیگر وظایف، یکی از مهم‌ترین وظایف این افراد شمرده می‌شود بیش‌ازپیش احساس می‌شود. اگرچه نقش آرشیودار تا حدود بسیاری همانند نقش کتابدار تلقی می‌گردد، اما به دلیل مهجور ماندن سازمان‌های آرشیوی در نزد کاربران نسبت به کتابخانه‌ها، حضور افرادی باقابلیت‌های خاص، به‌منظور ترویج فرهنگ استفاده از منابع آرشیوی در تحقیقات، بسیار مهم به نظر می‌رسد. اگرچه هنوز تعریف مشخصی درباره آرشیودار در این حوزه وجود ندارد و حتی عضویت هر فرد، نهاد و سازمان یا شرکت علاقمند در «آمیا» (انجمن آرشیوداران تصویر متحرک)، «بدون داشتن شرط صلاحیت حرفه‌ای در امر آرشیوداری»، آزاد است و عضویت در «یاسا» (انجمن بین‌المللی آرشیوهای صدا و دیداری - شنیداری)، چه برای «افراد حرفه‌ای و درگیر در کار آرشیوها و چه دیگر نهادهایی که اسناد شنیداری یا دیداری را نگه می‌دارند و چه اشخاصی که به هدف‌های این انجمن به‌شدت علاقه‌مند هستند، آزاد است.» اما می‌توان تعریف پیشنهادی را درباره آرشیودار دیداری و شنیداری، به‌صورت زیر ارائه کرد:

آرشیودار دیداری و شنیداری، فردی است که مدرک رسمی دارد یا صلاحیتش

در همان سطح تأیید شده است، یا در سطحی حرفه‌ای در تشکیلات آرشیو دیداری و شنیداری، در فرایند توسعه، اداره، نگهداری یا دسترس‌پذیر کردن مجموعه آن آرشیو یا ارائه خدمات به مراجعانش، مشغول به کار است.

بازبینی، آماده‌سازی، رده‌بندی، مهارت‌های کار با ابزارها و دستگاه‌های فنی، چه به‌منظور مرمت مواد دیداری و شنیداری و چه کار با آنها به‌منظور استفاده، بررسی و مرمت فیلم‌ها، نوارهای مغناطیسی و دیسک‌های نوری، ازجمله مهارت‌های موردنیاز آرشیویست‌های دیداری و شنیداری است که می‌باید به‌عنوان شاخصه‌های اصلی آرشیویست، در تعریف مذکور گنجانده شود.

۲-۹-۵ وظایف عمده سازمان‌های آرشیوی دیداری و شنیداری^۱

آرشیوهای دیداری و شنیداری، وظایفی همانند کتابخانه‌ها بر عهده‌دارند. باوجود تشابه بسیار این وظایف، عمق هرکدام از این وظایف در این دو سازمان با همدیگر متفاوت است. انتخاب و تهیه منابع، فهرست‌نویسی و رده‌بندی، حفظ و نگهداری، امانت و خدمات مرجع، دبیرش و سندداری، گردآوری و سازماندهی مدارک، از مهمترین وظایف سازمان‌های آرشیوی شمرده می‌شود. اگرچه امروزه نقش سازمان‌های آرشیوی به‌عنوان اشاعه‌دهندگان اطلاعات تثبیت شده است، اما یکی از مهم‌ترین وظایف این سازمان‌ها در کنار اشاعه اطلاعات، حفظ و نگهداری منابع موجود است. لذا لزوم توجه به این وظیفه، از عمق بیشتری در سازمان‌های آرشیوی نسبت به کتابخانه‌ها، با توجه به منحصر به فرد بودن منابع، دیده می‌شود.

۲-۹-۶ تاریخ شفاهی و آرشیو

تاریخ شفاهی بدون داشتن آرشیو کار بی‌حاصلی است. نظام آرشیو یک نظام علمی، و در حرکت به‌سوی یکپارچه شدن است. در دهه گذشته تلاش شده است تا بخش زیادی از این آرشیوها به فضای مجازی راه‌یافته و آسان‌تر در اختیار علاقمندان و پژوهشگران قرار گیرد.

۲-۹-۷ نحوه نگهداری ویدئو در بایگانی

سعی کنید محیط نگهداری نوارهای ویدیوئی دارای دمای ۲۵-۲۰ درجه سانتی‌گراد و رطوبت نسبی ۵۵ درصد باشد.

۱. فهیمی فر، سپیده، مشکلات و چالش‌های آرشیوهای شنیداری و دیداری در ایران، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۷۰، تابستان ۱۳۸۷

- الف-** نوار ویدیویی را همیشه در جعبه مخصوص نگهداری کنید.
- ب-** از سروته قرار دادن نوار ویدئو در داخل بسته خودداری کنید (قسمت لبه نوار دارای محافظ متحرک باید در سمت داخل جعبه قرار داشته باشد).
- ج-** از روان بودن چرخ‌دنده‌ها اطمینان حاصل کنید.
- د-** از قرار دادن نوارهای ویدیویی مستعمل و ناقص، کثیف، دارای پارگی و ترمیم، چروکیدگی و ... داخل ویدئو خودداری کنید.
- هـ-** در هنگام ضبط بر روی نوار ویدئو سعی کنید در قسمت ابتدا و انتهای آن تکه‌ای اضافی قرار گیرد تا ضمن افزایش طول عمر نوار، از آسیب دیدن ویدئو نیز جلوگیری شود.
- و-** منابع حرارتی و رطوبتی مانند رادیاتور، شوفاژ، تابش خورشید، کولرهای آبی، سماور و ... باعث آسیب دیدن نوارهای ویدیویی می‌شود.
- ز-** گردوغبار ضمن کاهش کیفیت تصویر و صدا به هد ویدئو آسیب می‌رساند، با نگهداری نوارهای ویدئو در فضاهای دربسته از صدمه دیدن آن جلوگیری نمایید.
- ح-** در هنگام ضبط نوار ویدئو سعی کنید در ابتدا و انتهای نوار همیشه تکه‌ای خالی در نظر گرفته شود تا ضمن افزایش طول عمر نوار به قسمت‌های مکانیکی ویدئو، بار اضافی وارد نشود.
- ط-** سعی کنید با پایان نمایش تصویری و شروع قسمت خالی قبل از آن که نوار به انتها برسد آن را خارج کنید، زیرا با تمام شدن طول نوار ممکن است چرخش ایجادشده توسط چرخ‌دنده‌ها باعث کشیدگی یا پاره شدن قسمت اتصال نوار به چرخ‌دنده شود و به موتو ویدئو نیز در درازمدت آسیب وارد کند.
- ی-** از تماس انگشت به سطح نوار خودداری کنید.
- ک-** نوارهای ویدئو، ضبط‌صوت و ضبط مغناطیسی را در محیط‌های دارای حوزه الکتریکی و آهنربایی و یا مجاورت لوازم دارای قدرت یادشده قرار ندهید.
- ل-** تا حد امکان از قفسه‌های فلزی برای نگهداری این‌گونه نوارها استفاده نکنید.

۲-۹-۸ تقسیم‌بندی ویدئو

- ویدئو به‌عنوان سینمای خانگی از لحاظ کارآئی، بدون در نظر گرفتن نشان کارخانه سازنده و مدل به ترتیب افزایش قیمت به‌شرح زیر است.
- الف-** ویدئو پخش: تنها یک قابلیت پخش نوارهای ویدئو را دارد. بیشترین آمار وجود ویدئو در میان خانوارهای مربوط به این بخش است. از ویژگی‌های این نوع، سادگی سامانه، هزینه کم برای خرید و استهلاک کمتر باشد.

ب- ویدئو پخش و ضبط بدون تیونر: علاوه بر توانایی پخش ویدیویی، امکان ضبط برنامه‌های تلویزیونی از طریق خروجی تلویزیون را دارد. این نوع ویدئو را نیز می‌توان در ضبط نوارهای ویدئو با کمک یک ویدیویی دیگر به کار گرفت.

ج- ویدئو پخش و ضبط با تیونر: ویدئو با مشخصات فنی یادشده قابلیت ضبط برنامه‌های تلویزیون را به‌صورت مستقل و برنامه‌ریزی‌شده زمانی را دارد. در همین تقسیم‌بندی نیز ویدئوهای حرفه‌ای برای کاربردهای آتلیه‌ای و ویرایش صدا و تصویر نیز گنجانده‌شده است که با توجه به قیمت بالا، پیچیدگی بهره‌وری و دارای دامنه مصرف استفاده در خانواده‌ها هستند

۲-۹-۹ آرشیو و نحوه نگهداری از لوح‌های فشرده^۱

نحوه نگهداری از CD ها و DVD ها

الف- دیسک‌ها نباید به‌طور مداوم و متوالی تمیز شوند.

ب- اولین کار برای تمیز کردن این است که با فوت کردن گردوخاک‌ها از روی آنها برداشته شوند.

ج- برای تمیز کردن سطح دیسک‌هایی که کثیف شده یا اثر انگشت بر روی آن است از هیچ ماده یا حلال شیمیایی استفاده نکنید.

د- از دستمال‌های مخصوص لنز دوربین و یا عینک برای تمیز کردن دیسک‌ها استفاده نکنید.

هـ- کثیفی، اثر انگشت، مواد خارجی و لکه‌های روی دیسک‌ها را به‌وسیله یکپارچه نرم تمیز که پرز ندهد پاک کنید.

و- سعی کنید از آب برای تمیز کردن استفاده نکنید، اما اگر مجبور هستید، به آرامی با چند قطره آب مقطر و یکپارچه نرم بدون پرز، این کار را انجام دهید.

ز- هرگز دیسک‌ها را به‌صورت چرخشی تمیز نکنید بلکه باید دیسک‌ها را از سمت داخل به سمت لبه‌های بیرون تمیز کرد، چون تمیز کردن به‌صورت چرخشی می‌تواند اثراتی بر روی شکاف‌های (Track) اطلاعاتی که توسط لیزر ایجادشده بگذارد.

ح- از تمیز کردن طرف بر چسب‌دار دیسک‌ها خودداری کنید.

ط - بعد از تمیز کردن دیسک‌ها از آنها کپی بگیرید.

ی - هرگز دیسک‌ها را تا و خم نکنید.

ک - هرگز اشیاء سنگین را روی دیسک‌ها قرار ندهید.

۱. معاونت آرشیو ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، خدمات آرشیو ملی، www.nali.ir

ل- هرگز قسمت بر چسب‌دار روی دیسک‌ها را نکنید، چون این کار ممکن است به شکاف‌های (Track) اطلاعاتی آسیب برساند.

م- هرگز روی محل اطلاعات خواندنی دیسک‌ها (قسمت شفاف) چیزی ننویسید و یا علامتی نگذارید.

ن- اگر شما ناچار به علامت‌گذاری روی دیسک‌ها هستید از مژیک‌هایی که دارای جوهرهایی با ماندگاری طولانی هستند، استفاده نکنید فقط روی قسمت بر چسب‌دار دیسک‌ها بنویسید.

س- هرگز از برچسب‌های چسب‌دار استفاده نکنید، چون ممکن است این برچسب‌ها کثیف شده، ورقه یا لوله شوند و در هنگام خواندن دیسک‌ها، مشکل ایجاد نمایند.

ع- بعد از استفاده از دیسک‌ها نگذارید که در دستگاه پخش بمانند، چون این کار باعث گرم شدن دیسک‌ها و در نهایت آسیب رساندن به آن‌ها می‌شوند.

جایابی CD ها و DVD ها

الف- قبل از جابه‌جا کردن دیسک‌ها، حتماً از خشک بودن و تمیز بودن دست‌هایتان مطمئن باشید.

ب- هنگام جایابی دیسک‌ها از دستکش‌های نیتریلی یا وینیلی که کاملاً به اندازه دست شما باشند استفاده کنید، دستکش‌های نخی برای این کار مناسب نیستند، زیرا ممکن است الیاف نخ بر روی سطح دیسک باقی بماند و یا چربی انگشتان از الیاف دستکش نخی عبور کرده و به سطح دیسک نفوذ کند.

ج- در هنگام جایابی دیسک‌ها آن‌ها را از لبه بیرونی و یا از سوراخ وسط آن در دست بگیرید.

د- هرگز سطح شفاف دیسک‌ها را لمس نکنید.

آرشیو CD ها و DVD ها

الف- هرگز دیسک‌ها را در محل‌هایی با درجه رطوبت و گرمای بالا و یا محل‌هایی که دارای نوسانات دما و رطوبت هستند، نگهداری نکنید.

ب- دیسک‌ها باید در محیطی تاریک، سرد و خشک و دارای هوای تمیز نگهداری شوند.

ج- هرگز دیسک‌ها را بدون پوشش نگهداری نکنید و آن‌ها را در جعبه‌های مخصوص دیسک‌ها قرار دهید.

د- دیسک‌ها باید به صورت عمودی (مانند کتاب) در جعبه‌های پلاستیکی مخصوص دیسک در قفسه‌ها نگهداری شوند.

ه- بعد از استفاده از دیسک‌ها حتماً آن را به جعبه نگهداری برگردانید.

و- جعبه‌های دیسک‌ها نباید به‌طور خیلی فشرده و یا برعکس خیلی آزادانه روی قفسه‌ها قرار گیرند.

ز- قفسه‌های دیسک‌ها باید به‌اندازه کافی محکم باشد تا تحمل وزن دیسک‌ها را داشته باشد.

ح- از نسخه‌های آرشیوی اصلی باید کپی تهیه شود و در محل‌های جداگانه‌ای نگهداری شوند.

ط- هرگز لوح‌های فشرده را در مجاورت دستگاه‌هایی که میدان مغناطیسی تولید می‌کنند، نگهداری نکنید، زیرا میدان مغناطیسی باعث از بین رفتن اطلاعات ذخیره‌شده می‌شود.

ی- از قفسه‌های ثابت و یا متحرک فلزی با روکش لعاب استفاده کنید، زیرا استفاده از قفسه‌های چوبی به دلیل تولید گازهای اسیدی برای دیسک‌ها ضرر دارد.

۹-۱۰ آرشیوهای دیداری و شنیداری و چالش‌های آن^۱

با پیدایش منابع دیداری و شنیداری، بشر توانست در کنار ارائه مطالب خود در قالب نوشتار، مفهوم و منظور خود را عینی‌تر و آسان‌تر به دیگران منتقل کند. اگرچه منابعی همچون عکس و نوار کاست، نخست برای استفاده در زمان تولید خود به وجود آمد، اما لزوم حفظ و نگهداری آنها به‌منظور ارائه به نسل‌های بعدی، کم‌کم احساس گردید. بنابر همین نیاز، ابتدا آرشیوهای دولتی و بعد هم آرشیوهای خصوصی تأسیس شد. سازمان‌های آرشیوی، باگذشت زمان متوجه شدند که تنها نگهداری این‌گونه منابع به‌منظور ارائه به نسل بعد، نمی‌تواند ماهیت و ارزش اصلی این منابع را روشن سازد. لذا وظیفه اشاعه اطلاعات در کنار وظایف مهم دیگر موردتوجه قرار گرفت و هم‌اکنون، سازمان‌های آرشیوی گوناگونی در این حوزه، آماده خدمت‌رسانی در سطوح متفاوت به مراجعه‌کنندگان هستند. در کنار مزیت‌های فراوانی که این‌گونه منابع در ارائه خدمات به کاربران داشته‌اند، اگر مشکلات و چالش‌های مرتبط با این حوزه را سازمان‌های حرفه‌ای مرتبط برطرف نکنند، ممکن است به همان اندازه هم برای کاربران و هم برای آرشیودارها مشکل‌آفرین باشند.

۱. فهمی‌فر، سپیده، مشکلات و چالش‌های آرشیوهای شنیداری و دیداری در ایران، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۷۰، تابستان ۱۳۸۷، ص ۱۰۷

فصل سوم

تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ شهید

سپهد علی صیاد شیرازی

۳-۱ کلیات

در بیان تعهد هیئت معارف جنگ به تاریخ

هیئت معارف جنگ، یادگار جاودان شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، در تداوم راه آن پرچمدار جبهه‌های نبرد حق علیه باطل، «ثبت، ضبط و انتقال میراث پرپهای سال‌های حماسه و ایثار، ناگفته‌های تاریخ پرافتخار دفاع مقدس، روایت شکوهمند فتح، غیرت و ایستادگی و انعکاس بلند ندای مظلومیت مجاهدان فی سبیل... در حساس‌ترین مقاطع تاریخ این سرزمین» را باهمتی عالی، اراده‌ای خستگی‌ناپذیر و تلاشی پردامنه، در سرلوحه فعالیت‌های خویش قرار داده است.

۳-۲ ارتباط بنیادین ارکان هیئت معارف جنگ و تاریخ شفاهی دفاع مقدس

اعتبار یک پژوهش تاریخی و استناد آن به روایت متقن، در ارجاع آن به منابع دسته اول و کنترل پروژه تحقیقاتی (مدیریت زمان و منابع مالی و انسانی) در گرو تاریخ‌نگاری با حفظ اولویت در مراجعه به منابع انسانی تاریخ شفاهی است. به این اعتبار، بازخوانی خاطرات و گنجینه اسناد شفاهی نیروهای مسلح، نقد صحیح و منصفانه و در نهایت ارائه روایت دقیق، مستند و قابل دفاعی از میدان‌های نبرد حق علیه باطل، در گرو ثبت و ضبط تاریخ شفاهی، معاصر با دوران حماسه، یا در دوره طلایی حیات راویان جبهه‌های جنگ است.

این رویکرد که اولویت‌دهی ثبت و ضبط خاطرات در سلسله‌مراتب و ارکان تصمیم‌گیری در حوزه دفاع مقدس را توجیه می‌کند، در گرو مدیریت و مهندسی مصاحبه در جهت بهره‌گیری هرچه بیشتر از زمان و مدیریت منابع مالی است. ارتباط بنیادین ارکان ارتش در جمهوری اسلامی با جنگ و حماسه هشت سال دفاع مقدس که برآمده از ماهیت دفاعی ارتش حزب‌الله، اطاله جنگ، دشمن، اهداف و نیات او بود، تدوین تاریخ را در قالب شفاهی اجتناب‌ناپذیر می‌کرد.

در تحقق این مهم و به‌موازات ثبت تاریخ جنگ در قالب انتشار اسناد مکتوب جنگ از سوی سازمان‌های مربوطه (با حفظ ملاحظات سیاسی - اطلاعاتی - نظامی و...)، کارگروه تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ، ثبت تاریخ روزهای دفاع در مقابل تهاجم دشمن را در قالب مصاحبه شفاهی در دستور کار قرار داده و هم‌زمان، با سیر مراحل اداری و تبادل اطلاعات با سایر سازمان‌ها و مراکز اسناد و آرشیوهای مرتبط با حوزه دفاع مقدس، در رعایت ملاحظات فوق می‌کوشد.

شماره ۲۳ سال تدوین تاریخ غرورآفرین هشت سال جنگ تحمیلی و مجاهدت شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، یاران، هم‌زمان و همکاران هیئت معارف از بدو تأسیس، آرشیو قابل توجهی از اسناد ارزشمند است که نخستین بار، در قالب تاریخ شفاهی روایت حماسه‌آفرینی رزمندگان اسلام را بازگو می‌کند. مجموعه‌ای بی‌نظیر از صدا و تصویر و مستند تاریخ هشت سال جنگ تحمیلی در پیکر مصاحبه، مناظره، جلسات پرسش و پاسخ، سخنرانی، نقد کتاب، آلبوم عکس، فیلم، مستند و خبر دفاع مقدس.

۳-۳ اهمیت تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس

تاریخ شفاهی دوران دفاع هشت‌ساله، یکی از انواع تاریخ شفاهی می‌باشد که دارای اهمیت فراوانی است. اگر بخواهیم دلایل اهمیت آن را موردبررسی و تحلیل قرار دهیم، می‌توان به‌صورت خلاصه به موارد زیر اشاره کرد:

الف - تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، به علت اینکه هنوز زمان زیادی از پایان جنگ نگذشته است و آثار و علائم جنگ به‌راحتی قابل‌روایت است، اهمیت فراوانی دارد.

ب - اکثر نیروهای فعال در دوران دفاع هشت‌ساله در قید حیات هستند، خصوصاً افرادی که حتی هشت سال دفاع را در جبهه بودند و دارای اطلاعات خوبی هستند.

ج - برخی از مناطق که صحنه نبرد جنگ تحمیلی بوده، در حال حاضر به‌صورت محافظت‌شده باقی‌مانده‌اند و در حقیقت نگاه به این مناطق، خاطرات رزمندگان دفاع علیه هجوم ارتش عراق به میهن اسلامی را زنده می‌کند و حتی می‌توانند با قرار گرفتن در این مناطق، خاطرات را دقیق‌تر و مستندتر بیان کنند.

د - به علت طولانی بودن جنگ تحمیلی در طول هشت سال دفاع و تعداد زیاد شهدا و بحث ایثارگری‌های شهدا، ذکر خاطرات جبهه و جنگ جذابیت خاص خود را خواهد داشت.

ه - ازآنجا که در جنگ هشت‌ساله تحمیل‌شده بر ایران، علاوه بر تعداد زیاد شهیدان، هزاران جانباز و آزاده دوران دفاع را هم داریم، گفتگو با این نیروها و بازنمود اوضاع جبهه‌ها و یا حتی اردوگاه‌های اسیران ایرانی و شنیدن خاطرات شفاهی این ایثارگران، جذابیت خاصی خواهد داشت.

و - ذکر خاطرات خانواده شهیدان از دوران دفاع و بیان ویژگی‌های ممتاز آنها،

می‌تواند نقش مهمی در ترویج فرهنگ شهادت و ایثارگری داشته باشد.
 ز - به علت اینکه نزدیک به سه دهه از پایان جنگ گذشته است، بسیاری از خاطرات و ناگفته‌های دوران جنگ که آن زمان امکان بیان آنها به لحاظ گوناگون نبوده است، به راحتی قابل بیان است.

ح - مطالعه تاریخ شفاهی جنگ و اهمیت و جذابیت مهم آن، بدین دلیل است که شاید در هیچ جنگی در طول تاریخ ایران، مردم این گونه داوطلبانه حضور نداشته و حتی حضور و شهادت عزیزان خود را ارزش نمی‌شمردند و از آن با افتخار یاد نکرده‌اند. لذا دارای اهمیت خاصی است

۳-۴ منابع تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس

الف - فرماندهان یگان‌های نیروی زمینی از رده گروهان تا لشکرها و افسران عملیات، اطلاعات، لجستیک، کارکنان، مهندسی، توپخانه و مخابرات قرارگاه‌های عمده، درجه‌داران تخصصی رسته‌های مختلف ارتش اعم از زمینی، دریایی و هوایی و پدافند هوایی (راهبردی، عملیاتی، تاکتیکی)

ب - سربازان یگان‌های نیروی زمینی ارتش که در خط مقدم مسئولیت پدافند و در عملیات‌های آفندی نوک پیکان حمله بوده‌اند.

ج - فرماندهان یگان‌های آمادی عمده ارتش و نیروی زمینی و وزارت دفاع در خصوص نیازمندی‌ها و تدارک و تجهیز یگان‌های عملیاتی فعال بوده و برابر راهبردهای آمادی به‌طور مداوم درگیر بوده‌اند.

د - فرماندهان نیروی دریایی ارتش از فرماندهان ناوها و سایر افسران مستقر روی شناورهای رزمی و غیر رزمی تا تکاوران دریایی نیروی دریایی.

ه - آزادگان جنگ تحمیلی، اسیران ایرانی هستند که سالیان متمادی در اردوگاه‌ها و زندان‌های رژیم بعثی عراق در بند بوده‌اند، شکنجه و صدمات فراوانی از سربازان عراقی دیده‌اند.

و - کارکنان آمادی پشتیبانی مناطق نیروی زمینی و سامانه‌های تعمیراتی کارخانه‌های نیروی زمینی که به‌طور غیرمستقیم درگیر نبرد هشت‌ساله بوده‌اند.

ز - خلبانان نیروی هوایی اعم از جنگنده و ترابری هوایی و سامانه راداری و کنترل شکاری تا سامانه‌های موشکی پدافند هوایی و دیده بانان زمینی سامانه‌های پدافندی نیروی هوایی در دوران دفاع هشت‌ساله.

ح - جانبازان جنگ تحمیلی، افرادی هستند که در جبهه‌ها حضور داشته و ایثارگری‌های زیادی از خود نشان داده‌اند و در لحظات سخت مقاومت، مجروح گردیده و به جانبازی مفتخر شده‌اند. این ایثارگران، خاطرات خوبی از جبهه‌ها تا قبل از مجروح شدن و زمان آن و حتی اقدامات پزشکی در جبهه‌ها دارند.

ط - رزمندگان و سربازان دوران دفاع هشت‌ساله به تناسب مدت جبهه خود، خصوصاً افرادی که مدت طولانی در جبهه‌ها حضور داشته و حتی در عملیات مختلف شرکت کرده‌اند، دارای مطالب خوبی از جبهه‌ها و عملیات می‌باشند. با شناسایی این قبیل ایثارگران، می‌توان بخشی از تاریخ شفاهی جنگ را رقم زد.

ی - خانواده شهدا و ایثارگران یکی دیگر از محورهای تاریخ شفاهی جنگ می‌باشند؛ شهیدانی که در جبهه‌ها تا آخرین لحظات مقاومت و ایستادگی کردند و به درجه رفیع شهادت رسیدند. اکثر این شهیدان، دارای فضایل و خصوصیات اخلاقی و اجتماعی خاصی بودند. مطالعه زندگی این شهیدان، درس استقامت و پایداری را در نسل کنونی و آینده تقویت می‌کند. خانواده شهدا، بهترین منبع برای ذکر خاطرات و خصوصیات خاص شهیدان هستند. چون خود ناظر و شاهد بر اعمال و رفتار آنان بوده‌اند و مطمئن‌ترین منبع برای تاریخ شفاهی می‌باشند.

ک - پزشکان، بهیاران و پزشک‌یاران بهداری‌های نیروهای چهارگانه ارتش و ایثارگران هلال‌احمر که کار امداد رسانی به مجروحان جنگ را عهده‌دار بودند و در عملیات و خطوط مهم دفاعی حاضر بودند و انجام وظیفه می‌کردند، اطلاعات فراوانی دارند و با مراحل مختلف معالجه مجروحان در جبهه‌ها آگاه هستند، پس می‌توانند منبع خوبی برای تاریخ شفاهی جنگ باشند.

ل - نیروهای فعال جهادگر مهندسی رزمی جهاد سازندگی، نقش مهمی در ارائه خدمات پشتیبانی خصوصاً سنگر سازی و جاده‌سازی در جبهه‌های مختلف داشته‌اند. ایثارگری‌ها و مقاومت‌های این جهادگران در جبهه‌ها بر هیچ‌کس پوشیده نیست، تا آنجا که به سنگر سازان بی سنگر معروف شده بودند. بنابراین، بخشی دیگر از تاریخ شفاهی جنگ را، دربار نمود خاطرات و فداکاری‌های این جهادگران باید جستجو کرد.

م - روحانیون و طلاب حوزه‌های علمیه، در مسائل تبلیغی و امور فوق برنامه در جبهه‌های جنگ، نقشی مؤثر داشتند؛ برگزاری نمازهای جماعت، پاسخ به سؤالات

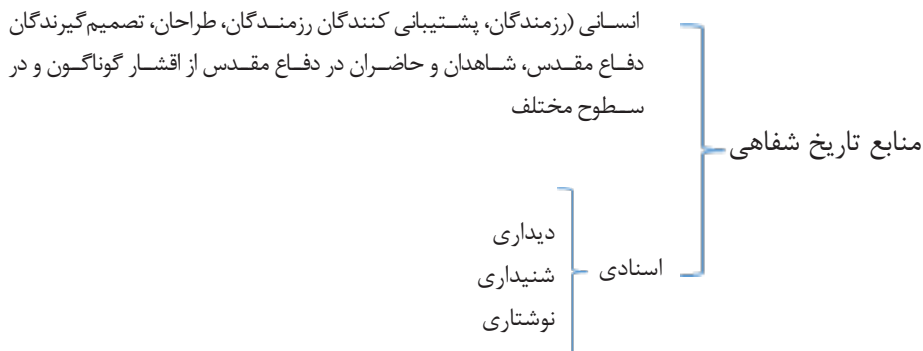
دینی، امور تبلیغی، ادعیه و ... از عمده‌ترین امور روحانیت در جبهه‌ها بوده؛ هرچند که برخی از روحانیون در امور رزمی هم فعالیت‌هایی داشته‌اند. بنابراین یکی از منابع مهم تاریخ شفاهی جنگ می‌باشند.

ن - یکی دیگر از منابع که شاید زوایای دیگری را از این جنگ روشن می‌سازد و در حقیقت بیانگر چگونگی وضعیت نیروهای مقابل می‌باشد، اسیران عراقی هستند که اطلاعات مفیدی درباره جنگ داشتند. البته در حال حاضر و بعد از سقوط صدام، دیگر اسیر عراقی نداریم؛ ولی در گذشته مصاحبه‌های فراوانی با این اسیران انجام گرفته و بر آن پایه، کتب متعددی هم چاپ شده است. این مصاحبه‌ها و مطالب، می‌تواند علاوه بر روشن ساختن مطالب فراوانی از جنگ، مسائلی از جمله نحوه برخورد ایرانی‌ها، روحیات، مسائل اردوگاه‌های ایران، وضعیت نیروهای عراقی، چگونگی اسارت و مانند اینها را روشن سازد.

س - اعضا سپاه پاسداران و بسیجیانی که در دوران دفاع، علیه هجوم ارتش عراق به میهن اسلامی در جبهه‌ها حضور داشتند و اطلاعات مفیدی از جبهه‌ها دارند. ع - اصحاب رسانه‌ها، اهل قلم صاحب‌نظران شاهد حماسه دوران دفاع مقدس علیه هجوم ارتش عراق به میهن اسلامی نیز، اطلاعات مفیدی دارا می‌باشند. امیر ناصر آراسته^۱ در خصوص منابع تاریخ شفاهی دفاع مقدس، منابع انسانی و منابع اسنادی را محور اصلی تاریخ شفاهی دفاع مقدس بیان می‌کند و منابع را به‌صورت تفکیکی و کلی به شرح زیر تقسیم‌بندی نموده است:

- ۱- رزمندگان در اقشار و سطوح مختلف (منبع اصلی)
 - ۲- فیلم‌ها، عکس‌ها از لحظات دفاع مقدس
 - ۳- روزنامه‌ها، مجلات و مقالات در مورد دفاع مقدس که هم‌زمان با دفاع مقدس تدوین و منتشر شده‌اند.
 - ۴- اعلامیه‌ها، اعلان‌ها، مکالمات بی‌سیم و باسیمی ضبط‌شده، مدارک و اسناد عملیاتی ثبت ضبط‌شده موجود از دوران دفاع مقدس:
- که درمجموع منابع تاریخ شفاهی دفاع مقدس در این تقسیم‌بندی‌ها جای می‌گیرند:

۱. امیر آراسته، ناصر، آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم، دست‌نوشته‌ها، مرکز اسناد هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، ۱۳۹۶

۳-۵ انواع تاریخ شفاهی دفاع مقدس از منظر اسناد^۱

(۱) دیداری: فیلم‌ها، سریال‌ها، نمایشگاه‌های عکس و کاریکاتور از وقایع و رخدادهای حقیقی زمان جنگ از یک نفر تا یک گروه تا قرارگاه‌های عمده رزمی و اقدامات پشتیبانی جنگ در عقبه جبهه و ...

(۲) شنیداری: داستان‌های رادیویی، جنگ و یا شب‌های خاطره، اعلامیه‌های رادیوتلوویزیونی و ...

(۳) نوشتاری: خاطرات رزمندگان دفاع مقدس، دستورهای آگهی و عملیاتی، دستورات جزءبه‌جزء، گزارشات نوبه‌ای، دفاتر روزنامه‌یگان‌ها، اعلامیه‌های روزنامه‌ها و مجلات رسمی و نظامی، وصیت‌نامه‌ها، نامه‌های رزمندگان و یادداشت‌های آنان

۳-۶ اهداف عملیاتی و کاربردهای اصلی مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس از دیدگاه هیئت معارف^۲

الف - جمع‌آوری اطلاعات مشروح و جامع درباره یک رویداد (دوران تاریخ ارتش از بدو پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع هشت‌ساله).

ب - آگاهی‌دادن و مطلع ساختن مسئولان و عامه مردم از جزئیات یک رویداد (نقش و جایگاه ارتش در دوران دفاع).

ج - تحریک و برانگیختن احساسات، عواطف و هیجانات مخاطبان و ایجاد روحیه حماسی و غیرت دینی در مخاطب برای حفظ اسلام، انقلاب و سرزمین اسلامی ایران

د - عبرت‌آموزی و درس گرفتن از تلخی‌ها و شیرینی‌های رویداد (دوران دفاع هشت‌ساله).

۱. همان منبع

۲. همان منبع

ه - ریشه‌یابی و علل شکل‌گیری رویداد(دوران هشت سال دفاع علیه تهاجم ارتش عراق به ایران اسلامی).

و - پی بردن به اعماق فکر و ویژگی‌های رفتاری احساسی افراد (فرماندهان و رزمندگان ارتشی درگیر یک رویداد(دفاع در مقابل تهاجم ارتش عراق).
ز - مستندسازی و ماندگار کردن شرح کامل رویداد.

ح - پر کردن خلأهای اطلاعاتی موجود در تاریخ مکتوب جنگ تحمیلی.

ط - شناسایی نقش و عملکرد افرادی که در گزارش‌های مکتوب(دفاتر روزنامه و گزارشات نظامی یگان‌های ارتش) رویداد، نادیده گرفته شده‌اند.

ی - اقناع و ترغیب مخاطبان و تلاش برای ایجاد تغییرات عقیدتی و رفتاری در آنان.
ک - زمینه‌سازی برای خلق آثار جدید ادبی و هنری برپایه خاطرات و سخنان مصاحبه‌شوندگان در حوزه دفاع.

۳-۷ اهداف مصاحبه تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ^۱

الف - بیان یا طرح مسئله در زمینه یک موضوع(عملیات‌های پدافندی و آفندی دوران دفاع در مقابل هجوم ارتش عراق).

ب - جمع‌آوری و تدوین تاریخ و معارف جنگ تحمیلی عراق علیه ایران.

ج - گرفتن پاسخ‌های صریح و صحیح در خصوص ابهامات یک واقعه خاص(عملیات‌ها).

د - دریافت عقاید یا دیدگاه‌های یک نفر(فرماندهان و رزمندگان ارتشی در دوران دفاع) درباره موضوعی خاص.

ه - پاسخ‌گویی به نیازهای تاریخی و اطلاعاتی جامعه.

و - افشای یک خبر دروغ یا عمل نادرست و جلوگیری از تحریف واقعیات تاریخ ارتش در دوران دفاع.

ز - انتقال معارف جنگ به نسل جوان ارتش.

ح - استفاده محققین و پژوهشگران حوزه تاریخ دفاع مقدس در مقابل تهاجم ارتش عراق به میهن اسلامی از منابع تاریخ شفاهی.

۳-۸ کاربرد مطالب تاریخ شفاهی دوران دفاع مقدس

بدون شک از مطالب تاریخ شفاهی جنگ، استفاده‌های گوناگون می‌شود و در مصاحبه‌ها کاربردهای خاص خود را دارد. امروزه با توجه به وسعت این موضوع و

تنوع مطالب، کاربردهای مختلفی می‌توان از موضوعات داشت. تنوع موضوعات امروز مانند مسائل سیاسی، زندگینامه‌ها، مسائل دینی، مسائل جنگ، انقلاب، مبارزات و ...، سبب شده که آرشیوهای گوناگونی در زمینه تاریخ‌های شفاهی ایجاد شود. در حقیقت می‌توان گفت با گسترش این موضوعات، کار، تخصصی گردیده است. از مطالب تاریخ شفاهی، استفاده‌های فراوان می‌شود که از آن میان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. چاپ مطالب تاریخ شفاهی به صورت کتاب جهت مطالعه عموم، چاپ جزوات و یا CD و دفترچه‌ها (بروشورها) در مورد مصاحبه‌ها، ضبط تاریخ شفاهی در نوارهای ویدئویی نوار کاست از آن رو که جنبه استنادی بیشتری دارد و دارای جذابیت خاص می‌باشد، بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد. البته در تاریخ شفاهی باید به این مطالب توجه داشت که برخی از مطالب حالت سندی دارد و برخی محرمانه است. شاید مصاحبه‌شونده به لحاظ اینکه هنوز فضای مناسب برای چاپ و انتشار مطالب وی وجود ندارد، در ارائه اطلاعات تردید کند. لذا باید به صورت سند برای نسل‌های بعد باقی بماند. در انتشار مطالب تاریخ شفاهی چه به صورت کتاب، جزوه و یا وسایل صوتی و تصویری، باید به فرد مصاحبه‌شونده اختیار کامل داد و مانعی وجود نداشته باشد. چون گاهی انتشار مطالب مهم و سیاسی و یا محرمانه که در گذشته نزدیک اتفاق افتاده ممکن است مشکلاتی ایجاد کند که رعایت آن ضروری به نظر می‌رسد.

مطالب تاریخ شفاهی جنگ با توجه به دسته‌بندی انجام‌شده که قبلاً ذکر شد، مورد استفاده محققان و پژوهشگرانی که در مورد جنگ، تاریخچه و همچنین مسائل مربوط به آن تحقیق می‌کنند، می‌تواند با توجه به اصالت موضوع، منبع خوبی باشد. در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، باید توجه داشت که برخی از مطالب صحت ندارد؛ یعنی ممکن است مصاحبه‌شونده بر اساس دیدگاه و نظر خود و حتی گاهی بر پایه خصومت و بدبینی یک طرفه قضاوت کند. در این گونه موارد بعد از چندین بار مصاحبه، می‌باید نتیجه‌گیری و قضاوت کرد. برای مثال در تاریخ شفاهی نمی‌توان به مطالب کسانی که با دلایل و انگیزه‌های خاصی به جبهه نرفته‌اند، و نسبت به جنگ دیدگاهی منفی دارند، استناد کرد. در عین حال تشخیص واقعیات از مطالب تاریخ شفاهی جنگ، کاری دشوار است و قضاوت درباره این مطالب باید با دقت خاص انجام گیرد. علاوه بر مطالبی که ذکر شد،

می‌توان گفت که ذکر خاطرات و ایثارگری‌ها یک‌طرف قضیه است. مهم‌تر از آن تحلیل وضعیت جنگ، وضعیت امکانات جنگی دو طرف، تبعات جنگ، آثار جنگ، فرهنگ جنگ، نقاط ضعف و نقاط قوت در جنگ، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی برای وضعیت دفاعی در آینده، با توجه به تجربه جنگ هشت‌ساله است.

۳-۹ محوره‌های تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ

به‌طور کلی نحوه انجام فعالیت‌های تاریخ شفاهی هیئت معارف عبارت است از:

الف- فرد محور: در این نوع از مصاحبه هدف، جمع‌آوری اطلاعات در مورد شخصیت مصاحبه‌شونده است. این روش به لحاظ سهولت در اجرای ماموریت جمع‌آوری از اولویت بالایی برخوردار است.

ب- موضوع محور: در این روش، مصاحبه‌ها حول موضوع خاص انجام می‌شود و ممکن است تمام داستان زندگی مصاحبه‌شونده را شامل نشود، بلکه غالباً درباره موضوع واحدی با افراد متعدد مصاحبه انجام می‌شود.

ج- ترکیبی: این نوع مصاحبه، ترکیبی از مصاحبه‌های روش اول و دوم است. یعنی ضمن ارائه اطلاعات کامل از شخصیت موردنظر، محوره‌های موضوعی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه موضوع اصلی مصاحبه‌ها در هیئت معارف جنگ، دفاع مقدس و هدف غایی از انجام مصاحبه‌ها نیز تدوین تاریخ دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، مصاحبه‌های ترکیبی حجم اصلی مصاحبه‌های تاریخ شفاهی را در هیئت معارف جنگ به خود اختصاص می‌دهد.

۳-۱۰ ملاحظات اساسی در تاریخ شفاهی دفاع مقدس هیئت معارف جنگ^۱

الف- مدیریت مصاحبه

در تاریخ شفاهی که محصول مصاحبه و یا دریافت دفترچه خاطرات از اشخاص موردنظر است باید:

- (۱) ذکر نکات عمده از زندگی شخصی که خط دهنده تعیین و یا انتخاب نظامی‌گری و مسیر زندگی نظامی است، آورده شود.
- (۲) صرفاً فرازهایی از زندگی شخصی که تبیین‌کننده مسائل، موارد و تاریخ دفاع مقدس است، شرح داده شود.

(۳) فرازهایی از تاریخ و یا وقایع دفاع مقدس که نقطه عطف یا تغییردهنده و

۱. امیر آراسته، ناصر، آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم، دست‌نوشته‌ها، مرکز اسناد هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، ۱۳۹۶

یا تأثیرگذار در زندگی شخصی فرد موردنظر (مصاحبه‌شونده) است، لحاظ شود. (۴) مصاحبه‌شونده به گونه‌ای مدیریت شود که نکات مهم و سؤالات عملیاتی که او عامل یا ناظر آن بوده را بتوان از مصاحبه استخراج نموده و چنانچه مصاحبه موضوع محور است، مصاحبه از موضوع خارج نشود.

این اقدامات اگر در ضمن مصاحبه با دقت مصاحبه‌کننده و اداره مصاحبه توسط او همراه گردد، مدیریت مصاحبه نامیده می‌شود.

ب- مهندسی مصاحبه

در چیدمان و تدوین مصاحبه و یا نگارش تاریخ شفاهی، ضروری است ترتیب توالی فعالیت‌ها و یا رخدادها یا ترتیب زمانی آنها رعایت شده و موارد غیر از ذکر نکات عمده از زندگی شخصی که خط دهنده تعیین و یا انتخاب نظامی‌گری و مسیر زندگی نظامی، در آن حذف (حذف حشو و زوائد) شود و در صورت ضرورت، بعد از بازنگری متن مصاحبه، مجدداً مصاحبه انجام شود تا نیازهای مذکور در بند یک مدیریت مصاحبه تهیه و سپس جمع‌آوری و تدوین کامل انجام گردد.

این اقدامات را چنانچه تدوینگر، مورخ و یا مؤلف معمول نماید، آن را مهندسی مصاحبه می‌نامیم، در حقیقت یک مصاحبه مدیریت و مهندسی‌شده در خصوص دفاع مقدس، نتیجه‌اش تاریخ شفاهی دفاع مقدس خواهد بود. البته این امر توسط مصاحبه‌کننده‌ای که خود عالم به موضوع مصاحبه و یا هم‌رسته و متخصص در اقدامات و اعمال تاریخی مزبور باشد، میسر است.

ج- ملاحظه اساسی دیگر، هدفدار و صادقانه بودن تاریخ شفاهی دفاع مقدس است که باید توسط مصاحبه‌شونده، مصاحبه‌کننده و عواملی از این قبیل رعایت شود.

- منظور از هدفدار بودن این است که تاریخ شفاهی دفاع مقدس به یک شخص از نظر ماهو شخص نمی‌پردازد بلکه به شخص از منظر تبیین دفاع مقدس می‌پردازد و البته این مغایرتی با قهرمانی‌های شخص ندارد.

- صادقانه بودن، یعنی اینکه تبیین ارزش‌ها و مقدس بودن عظمت دفاع مقدس نباید منجر به غلو، گزافه‌گویی، تحریف برای جلوه دادن عظمت دفاع مقدس گردد و مقدس بودن آن‌هم نباید مانع تبیین واقعیت سبعیت، جنایت، خبثات و ... دشمن گردد. خلاصه اینکه از منظر دفاع مقدس بزرگنمایی، کوچک کردن، تحریف و قلب واقعیت نباید رخ دهد.

د- ملاحظه مهم دیگر، ترتیب تقدم در انتخاب افراد برای دریافت تاریخ شفاهی از آنان از نظر مسئولیت آن زمان، سنّ فعلی، توانایی به خاطر آوردن خاطرات، امکان راستی آزمایی آنان با اسناد و مدارک و دیگران، انگیزه آنان در این امر، سهولت دسترسی، امکان رعایت شأن، فاصله زمانی از وقوع رخداد تا حال، منحصر به فرد بودن واقعه یا شخص عامل یا ناظر آن و دیگر اموری از این قبیل است که باید مدّ نظر قرار گیرد.

ه- ملاحظه مهم دیگر، امکان راستی آزمایی و نیز صحت مطالب پیاده شده مصاحبه می‌باشد که با مطالعه مجدد متن پیاده شده توسط مصاحبه‌شونده، تقاطع مفاد مصاحبه با اشخاص دیگر در خصوص همان رخداد یا وقایع، مراجعه به اسناد مکتوب و یا تصویری مستند در آن زمینه و یا سؤال‌های تکراری در طول مصاحبه (البته در مهندسی مصاحبه و پس از اطمینان از صحت موارد باید اضافات حذف شوند) میسر باشد.

۳-۱۱ شیوه‌نامه تدوین تاریخ شفاهی

با فراهم آمدن آرشیو قابل ملاحظه‌ای از منابع تاریخ شفاهی دفاع مقدس در هیئت معارف جنگ، اطلاع‌رسانی و تدوین این اسناد در دستور کار قرار گرفت. مراحل، گردش کاری و شیوه‌نامه فرآیند تدوین این مجموعه، از تمهید مقدمات، برنامه‌ریزی و مصاحبه تا ارائه نسخه مکتوب تاریخی از روایت شفاهی دفاع مقدس، تابع روش، مقررات و استاندارد خاصی است تا ضمن حفظ اصالت، ویراستاری، تصحیح و مستندسازی انجام‌شده و با رعایت مسائل حقوقی مترتب بر این دسته از منابع، نسبت به چاپ و نشر اسناد جنگ اقدام گردد. مقابله اسناد و مدارک و همچنین دو مصاحبه با چند مصاحبه در یک موضوع برای دریافت حقایق و وقایع با صحت و راستی آزمایی آنها و در کنار هم قرار دادن مصاحبه‌ها در یک موضوع برای پوشش دیدگاه‌های سطوح مختلف مسئولیت‌های موجود در جنگ نیز در تهیه شیوه‌نامه تدوین می‌باشد.

فهرست اهم این مراحل به شرح ذیل است:

الف - مصاحبه شفاهی

ب - پیاده‌سازی

ج - آماده‌سازی متن مصاحبه تاریخ شفاهی برای چاپ و نشر

(۱) بازبینی

(۲) ویراست تخصصی (اصلاحات - راستی آزمایی - ممیزی)

(۳) ویراست ادبی

د - سیر مراحل چاپ و انتشار

۳-۱۱-۱ مصاحبه تاریخ شفاهی

اهم مطالب و موضوعات تاریخ شفاهی، در قالب مصاحبه ثبت، ضبط و به حافظه تاریخ سپرده می‌شود. به جهت گستردگی موضوع مصاحبه در تدوین تاریخ شفاهی و اهمیت مصاحبه به‌عنوان رکن اصلی در مستند تاریخ، عناوین و سرفصل‌ها و ملاحظات در مصاحبه تاریخ شفاهی در فصل دوم، با ذکر جزئیات به تفصیل موردبحث قرار گرفته است.

۳-۱۱-۲ مراحل ثبت مصاحبه در مدیریت تاریخ شفاهی

الف - پیدا کردن و انتخاب فرد مصاحبه‌شونده

ب - برقراری تماس و درخواست مصاحبه با فرد مصاحبه‌شونده

ج - پیش مصاحبه

د - مصاحبه

ه - پیاده کردن

و - تدوین

ز - گویا سازی

ح - بازخوانی و ویراستاری تخصصی و ادبی

ط - حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی

۳-۱۱-۳ پیاده‌سازی

الف - سخت‌افزار پیاده‌سازی

فرایند پیاده‌سازی و حروف‌نگاری با استفاده از رایانه و نرم‌افزارهای مولتی‌مدیا اجرا می‌شود.

منوهای نرم‌افزارهایی مانند KMPLAYER ضمن اینکه تنظیمات ویژه صدا را برای کاربر رایانه فراهم می‌سازد، قابلیت کاهش یا افزایش سرعت پخش، اختصاص و همپوشانی کلیدها با نرم‌افزار Word را دارا می‌باشد.

ب - نیروی انسانی

با رعایت ملاحظات اداری، نیروی انسانی در قالب کارکنان پیاده‌سازی، پیاده‌سازی و حروف‌نگاری فایل مصاحبه، را بر عهده‌دارند.

۳-۱۱-۴ آماده‌سازی متن مصاحبه تاریخی شفاهی برای چاپ و نشر

متن پیاده‌سازی شده، جهت بازبینی مصاحبه‌شونده برای وی ارسال و اصلاحات احتمالی از سوی وی بر آن اعمال می‌گردد.

الف - جهت استناد تاریخی، هر نوع روگرفت، ضمیمه و افزوده در قالب دست‌نویس به‌منظور مقابله اسناد و مدارک به متن اصلی می‌بایست در فایل مربوطه بایگانی گردد.

ب - تهیه صورتجلسه و تأییدیه از نسخه نهایی حروف‌نگاری شده که به امضای مصاحبه‌شونده رسیده باشد، مرحله نهایی بازبینی می‌باشد.

۳-۱۱-۵ ویرایش تخصصی

نسخه نهایی مورد تأیید مصاحبه‌شونده، جهت تأیید محتوا و راستی‌آزمایی، مورد قضاوت، بازخوانی و نقد شورایی از صاحب‌نظران، پیش‌کسوتان و نویسندگان تاریخ دوران دفاع هشت‌ساله قرار می‌گیرد. در مرحله دیگر، اصلاحات تخصصی و محتوایی مشتمل بر حذف و اضافات شورای بازبینی، به تأیید مصاحبه‌شونده خواهد رسید.

۳-۱۱-۶ ویرایش ادبی

نسخه نهایی که به لحاظ محتوا، استناد و اعتبار از جنبه تاریخی قابل‌ارائه و دفاع باشد، در این مرحله از بُعد ادبی، مورد بازبینی و ویرایش ادبی قرار می‌گیرد.

۳-۱۱-۷ چاپ و نشر

خروجی واحد تاریخ شفاهی، جهت سیر مراحل چاپ و انتشار، به واحد انتشارات هیئت معارف تحویل می‌گردد.

۳-۱۲ مدیریت تاریخ شفاهی

الف - اهداف

- (۱) جمع‌آوری، تصحیح و تکمیل اطلاعات دفاع مقدس
 - (۲) ایجاد یک وحدت رویه منسجم و منظم جهت اقدامات و فعالیت‌های مربوط به تاریخ شفاهی
 - (۳) دستیابی به اطلاعات جدید و زوایای پنهان دفاع مقدس با بهره‌گیری از ایثارگران دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران
- ب - منظور**

- (۱) بسط و گسترش تحقیقات جدید دفاع مقدس در حوزه تاریخ شفاهی

- (۲) ارائه الگوی مستندسازی آثار تاریخ شفاهی دفاع مقدس
- (۳) تبیین و ارائه سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و برنامه‌های تاریخ شفاهی
- (۴) همگرایی و همسان‌سازی فعالیت‌ها و اقدامات مربوط به تاریخ شفاهی
- (۵) هدایت، کنترل و نظارت بر اقدامات تاریخ شفاهی دفاع مقدس در مجموعه هیئت معارف جنگ
- (۶) احیای خاطرات ناگفته فرماندهان و رزمندگان دوران دفاع هشت‌ساله.

۳-۱۲-۱ شرح وظایف مدیریت تاریخ شفاهی:

الف - شناسایی فرماندهان و رزمندگان دوران دفاع هشت‌ساله جهت انجام مصاحبه.

ب - برآورد درخواست نیازمندی‌های آموزشی، سخت‌افزاری و نرم‌افزاری جهت ثبت و ضبط خاطرات از مبادی ذیربط.

ج - پیشنهاد اولویت‌ها و ضرورت‌های منابع انسانی (مصاحبه‌شونده‌ها) بر اساس تاریخ عملیات، سن مصاحبه‌شونده، مسئولیت، آگاهی و...

د - تعیین شاخص‌ها و ملاک‌های انتخاب مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده و نظارت بر انتخاب آنها

ه - پیاده‌سازی مصاحبه

و - همکاری و هماهنگی با موسساتی (نظامی و غیرنظامی) که در خصوص تاریخ شفاهی دوران دفاع هشت‌ساله فعالیت مستمر دارند.

ز - جلوگیری از تحریف تاریخ ارتش و دوران دفاع هشت‌ساله با ارائه تحلیل نظام‌مند با توجه به خاطرات فرماندهان و اسناد.

ح - ضبط و ثبت خاطرات فرماندهان و رزمندگان ارتش در طی دوران خدمت در نیروهای مسلح بنا به ضرورت.

ط - تطبیق متون پیاده شده دریافتی با اصل مصاحبه‌های ضبط‌شده.

ی - برگزاری کارگاه‌های آموزشی تدوین تاریخ شفاهی

ک - نظارت و بررسی کارشناسی و ممیزی متون ارسالی به مدیریت تاریخ شفاهی

ل - شناسایی، جذب و پرورش پژوهشگران و نویسندگان در عرصه تاریخ شفاهی

م - برنامه‌ریزی جهت شناسایی و معرفی جامعه آماری ایثارگران ارتش جمهوری اسلامی ایران

۳-۱۲-۲ شرح وظایف واحد آرشیو

الف - ساماندهی ها و تصاویر و اسناد صوتی و تصویری به صورت الکترونیکی و فیزیکی.

ب - ارائه خدمات به مخاطبین و محققین داخلی و خارجی هیئت معارف جنگ شهید صیاد شیرازی.

ج - طراحی و پیاده سازی نظام کُدبندی، طبقه بندی، ثبت و نگهداری اسناد صوتی و تصویری هیئت معارف جنگ شهید صیاد شیرازی.

د - زمینه سازی حفظ و نگهداری اسناد و مدارک صوتی و تصویری هیئت معارف جنگ شهید صیاد شیرازی.

ه - پیگیری عودت CD و DVD ها و تصاویر و گزارش دریافتی توسط افراد.

و - انجام سایر امور محوله در حوزه وظایف سازمانی از سوی مدیریت تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ شهید صیاد شیرازی.

ز - برچسب زدن نوارها و فایل های دیجیتالی بلافاصله پس از پایان مصاحبه و ثبت نام مصاحبه گر، مصاحبه شونده، تاریخ و مکان مصاحبه و نیز سطح طبقه بندی بر روی آنها

۳-۱۲-۳ شرح وظایف واحد فیلم برداری و عکاسی

الف - در هنگام شروع مصاحبه یا سخنرانی با احترام میکروفن را به یقه مصاحبه شونده اتصال داده و یا میکروفن ثابت را مقابل سخنران قرار دهد.

ب - در هنگام فیلم برداری به صورت مداوم از سخنران تصویربرداری نشود و با حرکت های نرم افقی از حاضرین نیز تصویربرداری شود.

ج - در هنگام فیلم برداری حتماً تلفن همراه خاموش باشد تا از به هم خوردن تمرکز تصویربردار جلوگیری شود.

د - از رها کردن دوربین حتی برای زمانی کوتاه جداً خودداری شود.

ه - بعد از اتمام برنامه دوربین را خاموش نکنیم و سعی کنیم حاشیه ها را ثبت کنیم .

و - داشتن دوربین عکاسی دیجیتال با شارژ کامل باطری.

ز - به همراه داشتن یک دوربین دیجیتال جایگزین.

ح - اطمینان از خالی بودن RAM (حافظه) دوربین.

ط - عکاسی با حداقل استفاده از فلاش.

ی - بعد از عکس‌برداری سریعاً فایل تحویل واحد آرشیو شود .

ک - در اختیار گذاشتن کلیه امکانات سمعی بصری به فیلم‌بردار.

ل - فیلم‌برداری و عکس‌برداری از جلسات، مصاحبه و اجلاس‌ها.

م - انجام فیلم‌برداری از ملاقات و مراسم‌ها.

ن - انجام سایر وظایف محوله از مدیریت.

۳-۱۲-۴ شرح وظایف واحد پیاده‌سازی

الف - متن ویراسته باید حتی‌المقدور اصالت مصاحبه را حفظ نماید.

ب - متن پیاده شده نباید موجب تشویش و شرمندگی راوی شده یا وی را دچار حقارت کند.

ج - نسخه اولیه مصاحبه ضبط‌شده باید کلمه به کلمه پیاده شود.

د - حال و هوا و احساس کلام راوی در متن پیاده شده منتقل شود.

ه - در متن مصاحبه‌ها جایی که مبهم یا نامعلوم است از گروه یا پاورقی استفاده شود.

و - اطمینان از انطباق صحیح اظهارات و منظور مصاحبه‌شونده با متن پیاده شده.

ز - آشنایی با حروف‌نگاری و استفاده از وسایل صوتی و رایانه.

۳-۱۲-۴-۱ دستورالعمل پیاده کردن نوار

الف - حاشیه‌بندی : بالا و پایین کاغذ و همچنین سمت چپ و راست متن حاشیه‌گذاری شود. شماره‌گذاری صفحات انجام گردد.

ب - سر صفحه و متن : پیاده کردن نوار با درج اطلاعاتی در قسمت میانی سر صحنه با حروف درشت آغاز شود.

نام راوی- مصاحبه‌گر- تاریخ مصاحبه قید شود سپس به‌اندازه سه سطر پایین‌تر از سر صفحه متن مصاحبه را از سمت راست و با تنظیم امتداد و انتهای هر سطر نیز با سطور بعدی آغاز کنید.

ج - تهیه فهرستی از لغات و اصطلاحات که شامل لغات و اصطلاحاتی است که می‌باید شناسایی و معانی آن تعریف و تهیه شود.

۳-۱۲-۵ شرح وظایف واحد مصاحبه

کل وظایف و تمهیدات و اقدامات لازم برای طراحی و اجرای یک مصاحبه، به نحوی که به

نتایج مطلوب و مفیدی بیانجامد، قابل تقسیم‌بندی در سه دسته اصلی به شرح زیر است:

الف - اقدامات و وظایف پیش از مصاحبه.

ب - اقدامات و وظایف ضمن مصاحبه.

ج - اقدامات و وظایف پس از مصاحبه.

مصاحبه‌گر لازم است با دقت و صرف وقت کافی، هریک از وظایف و اقدامات در هر مرحله را به گونه‌ای انجام دهد که زمینه‌های مناسب برای دستیابی به هدف‌های از پیش تعیین شده فراهم آیند. حذف یا بی‌توجهی و یا اهمال در اجرای این امور، از کارایی و اثربخشی نتایج نهایی مصاحبه می‌کاهد و چنین وضعیتی، نهایتاً از اعتبار و ارزش تاریخ شفاهی خواهد کاست.

۳-۱۲-۵ - اقدامات و وظایف پیش از مصاحبه

الف - انتخاب مصاحبه‌شونده.

ب - شفاف‌سازی موضوع مصاحبه.

ج - تحقیق و کسب شناخت کافی از مصاحبه‌شونده.

د - بررسی و گردآوری اطلاعات درباره موضوع مصاحبه.

ه - تماس و هماهنگی با مصاحبه‌شونده به منظور تعیین زمان و مکان مصاحبه و نیز مطرح کردن موضوع مصاحبه با وی

و - طراحی و تدوین سؤالات (از آسان به مشکل) و انتقال آنها به مصاحبه‌شونده در موارد لزوم.

ز - تنظیم و آماده‌سازی یک مقدمه جذاب و برانگیزنده.

ح - برنامه‌ریزی و اجرای پیش مصاحبه.

ط - انتخاب، تدارک، و آماده‌سازی ابزار و لوازم (دوربین عکاسی، دوربین فیلم‌برداری، نوار صوتی یا ویدیویی، باتری، کاغذ، قلم و...).

ی - درخواست از مصاحبه‌شونده برای آماده‌سازی اسناد و مدارک احتمالی (نقشه، عکس، وصیت‌نامه و...).

ک - تماس با مصاحبه‌شونده، یک روز یا چند ساعت مانده به زمان مصاحبه و کسب اطمینان از پابرجایی قرار مصاحبه.

ل - آخرین آزمایش‌ها در مورد آماده‌به‌کار بودن لوازم.

م - حضور پیش از وقت مقرر در محل مصاحبه.

۳-۱۲-۵ اقدامات و وظایف ضمن مصاحبه

- الف - مقدمه مناسب، جذاب، و برنامه‌ریزی شده.
- ب - معرفی کامل موقعیت دو طرف، و مناسبت گفت‌وگو.
- ج - مطرح کردن سؤالات با ترتیب منطقی و پیش‌بینی شده.
- د - گوش دادن کامل و فعال.
- ه - تصمیم‌گیری برای یادداشت‌برداری یا پرهیز از این کار به تناسب موضوع، موقعیت، و حالات مصاحبه‌شونده.
- و - توجه دقیق به ارتباطات غیرکلامی (ارتباط چشمی، ارتباط فاصله‌ای، نحوه نشستن، حرکات دست و صورت و...).
- ز - پرهیز از واکنش‌های نسنجیده (کلامی/غیرکلامی).
- ح - مراقبت برای به حداقل رساندن اطلاعات غیرمرتبط.
- ط - قطع سنجیده کلام مصاحبه‌شونده در زمان و با شیوه مناسب.
- ی - مدیریت زمان (کل وقت مصاحبه، زمان لازم برای هر سؤال، توزیع وقت بین همه سؤالات، و...).
- ک - پرهیز از هرگونه مجادله با مصاحبه‌شونده.
- ل - پرهیز از اظهارنظر شخصی درباره مطالب و رویدادها.
- م - حفظ تمرکز روی رویدادها و حقایق، نه آرزوها.
- ن - رفع انواع ابهامات در سخنان مصاحبه‌شونده.

۳-۱۲-۶ شرح وظایف واحد تدوین

- الف - انتخاب موضوع کتاب یا مصاحبه بر مبنای متون مصاحبه.
- ب - شکل‌دهی ایده‌ها، موضوعات و نقش‌ها ذکر شده در متن.
- ج - به دست آوردن اطلاعات اولیه لازم از طریق مطالعه کتاب‌ها، جستجو در اینترنت و یا مصاحبه‌های فردی نوشته کتاب یا مقاله.
- د - ارائه نسخه اولیه کتاب به ناشر.
- ه - تجدیدنظر در کار خود (اغلب چندین بار) در صورت لزوم پس از گرفتن بازخوردها.
- و - شرکت در جلسات نقد و بررسی آثار خود و پاسخگو بودن در قبال منتقدان.
- ز - اطلاع از قوانین مرتبط مانند کپی رایت و رعایت آنها.

ح - مهارت و دانش موردنیاز در خصوص تدوین و نویسندگی.

ط - استعداد و مهارت عالی در نوشتن.

ی - نظم و انضباط کاری.

ک - پشتکار و اراده لازم.

ل - توان نوشتن در ساعات و روزهای متمادی.

م - دقت بالا و توجه به جزئی ترین موارد.

ن - انتقادپذیر بودن.

س - مهارت لازم در تحقیق و جستجو برای کسب اطلاعات لازم.

۳-۱۳ چگونگی بهره‌برداری از منابع تاریخ شفاهی

این کار به یکی از پنج شکل زیر می‌تواند انجام پذیرد:

الف - تکثیر نوار (صوتی یا صوتی تصویری) بی‌کم‌وکاست و به همان شکل اولیه و یا بر روی مواد و یا شکل‌های دیگر (مانند VCD، CD)

ب - چاپ متن مصاحبه/مصاحبه‌ها بدون کم‌وکاست، گاه همراه با مقدمه و یا یک مقاله آغازین.

ج - انتشار یک متن ویراستاری‌شده به‌صورت چاپی همراه با مقدمه و مدخل پژوهشی و شرح مبسوط.

د - به‌صورت یک مقاله تحلیلی و پژوهشی که از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به مثابه یکی از منابع دست‌اول استفاده کرده باشد.

ه - به‌صورت کتابی پژوهشی که قسمت اصلی اطلاعاتش از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی استخراج شود.

و - انتشار مطالب گزینش‌شده مصاحبه‌ها یا منابع تاریخ شفاهی با استفاده از سایت‌ها، گروه و کانال‌های فضای مجازی

۳-۱۴ دستاوردهای مدیریت تاریخ شفاهی هیئت معارف جنگ تا اسفند

سال ۱۳۹۸

تاریخ شفاهی در هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی را می‌توان از زمان تشکیل هیئت توسط شهید بزرگوار سپهبد علی صیاد شیرازی در سال ۱۳۷۳ مدنظر قرارداد. آن شهید با دعوت از فرماندهان یگان‌های عمده نیروی زمینی و سپاه پاسداران، با حضور آنان در منطقه عملیات‌های دوران دفاع

در مناطق عملیاتی جنوب، شمال غرب و غرب و به منظور انتقال فرهنگ جهاد و دفاع به دانشجویان دانشگاه افسری امام علی علیه السلام نیروی زمینی، به صورت سازماندهی شده انجام گرفته است که حاصل آن ضبط و ثبت دهها نوار صوتی و تصویری از گفته‌های فرماندهان یگان‌های مامور عملیات‌های انجام گرفته در آن مناطق بوده است.

شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، با ظرفیتی همانند یک مصاحبه‌کننده ماهر، تمام زوایای عملیات‌های انجام گرفته در آن منطقه را از زاویه‌های ذهن فرماندهان بیرون کشیده است. این اسناد صوتی و تصویری ذی‌قیمت تا زمانی که آن شهید در قید حیات بودند، فرصت پیاده‌سازی و تدوین میسر نشد، لیکن بعد از شهادت آن شهید بزرگوار توسط دوستان و یارانش با تلاش و کوشش وصف‌ناپذیری پیاده‌سازی و تدوین و در چندین جلد کتاب به چاپ رسید.

مدیریت تاریخ شفاهی از سال ۱۳۸۹ به طور رسمی توسط رئیس هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی سرتیپ ناصر آراسته فعال گردید. مدیریت تاریخ شفاهی از همان تاریخ با سازماندهی و تجهیز قسمت‌های مختلف تاریخ شفاهی شامل واحدهای مصاحبه، پیاده‌سازی، تدوین و آرشیو عملاً فعالیت خود را شروع نمود. در راستای آموزش کارکنان تاریخ شفاهی هیئت معارف و سایر نیروها در سال ۱۳۹۱ نسبت به برگزاری کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی به استعداد ۳۰ نفر با همکاری مرکز اسناد شهید سرلشکر سوداگر ستاد کل نیروهای مسلح اقدام نمود.

از زمان شروع کار، مدیریت تاریخ شفاهی هیئت معارف تاکنون با ۱۳۴ نفر از فرماندهان و ناظران دوران دفاع هشت‌ساله علیه هجوم ارتش عراق با خاک ایران اسلامی مصاحبه نموده است که حاصل آن ۶۱۸ جلسه مصاحبه تاریخ شفاهی در ۵۹۷۱۹ دقیقه می‌باشد. در بخش پیاده‌سازی تاکنون بیش از ۱۰۷۳۲ صفحه از مصاحبه‌ها پیاده شده است. از این تعداد صفحه‌های پیاده شده تاکنون کتاب‌های منافقین در کمینگاه صیاد، خاطرات امیران بهروز سلیمان‌جاء، علی زرمی، مرتضی محمدی و مرتضی بایندریان، احمد آرام و عبدالحسین مفید به چاپ رسیده است و تعدادی از مصاحبه‌های پیاده شده نیز در مراحل چاپ قرار گرفته است.

تاریخ شفاهی در ارتش جمهوری اسلامی ایران همانند سایر سازمان‌های نظامی و غیرنظامی در ابتدای مسیر و راه خود قرار دارد. اما با وجودی که ارتش جمهوری اسلامی ایران از نظر اسناد مکتوب دوران دفاع هشت‌ساله دارای غنای کافی می‌باشد. لیکن در خصوص ثبت گفته‌ها و ناگفته‌های فرماندهان این دوران دچار نقصان است که با توجه به سن بالای فرماندهان و پیشکسوتان دوران دفاع هشت‌ساله تلاشی مضاعف را می‌طلبد.

فصل چهارم

تبیین وجوه مشترک و تمایز وقایع‌نگاری،

خاطره، رمان و تاریخ شفاهی

۴-۱ کلیات^۱

مقوله تاریخ‌نگاری در ایران ازجمله مقولاتی است که به شیوه علمی، کمتر موردبحث و بررسی قرار گرفته است. تاریخ‌نگاری ایران، خصوصاً پس از برقراری جامعه اسلامی در ایران، راه تکامل پیمود و با پیگیری نگرش اسلامی، تا دوره مشروطیت پائید و در آن دوره آغاز جدیدی در تاریخ‌نگاری ایران، با بهره‌گیری از دیدگاه‌های علمی رخ‌نمود. تاریخ‌نگاری هر دوره از تاریخ ایران، ویژگی و خصیصه مخصوص به خود دارد. روندهای تاریخی هر دوره، جای پای ویژه‌ای در تاریخ‌نگاری آن دوره دارد.

در تاریخ‌نگاری ایران قبل از مشروطیت، چندین عنصر دیده می‌شود: اولاً بینش تاریخ‌نگاری ایران تا دوره مشروطیت، یک بینش اسلامی است. ثانیاً در تاریخ‌نگاری ایران عنصر فرمایشی و دستوری جای ویژه‌ای دارد. ثالثاً عنصر ذیل‌نویسی از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری ایران است. رابعاً عنصر سرهم بندی یا به اصطلاح غربی «مونتاز» در بین مورخین معمول بوده است. از دوره مشروطیت به بعد، تاریخ‌نگاری از گوشه دربارها و بارگاه‌ها بیرون کشیده شد و همسان سایر شاخه‌های علوم، در میان مردم پا گرفت و پایدار شد. از این دوره به بعد، با همه تمهیدات و سانسورهایی که از طرف مراجع قدرت اعمال می‌شد، تاریخ‌نگاری در بطن مردم شکوفا گردید و با اتخاذ شیوه‌های نوین علمی به سوی اعتلا رفت.

در ثبت و ضبط تاریخ دوران دفاع هشت ساله ایران علیه تهاجم ارتش عراق مدارک و مستندات کتبی نمی‌تواند به تنهایی بیان‌کننده اتفاقات و وقایع میداین‌نبرد باشد، و مصاحبه‌های تاریخ شفاهی انجام گرفته با فرماندهان و رزمندگان تکمیل‌کننده وقایع آن دوران می‌باشد. در ضمن، اکثر خاطرات و تاریخ شفاهی بیان شده توسط رزمندگان نیروهای مردمی در حین چگونگی اعزام و شرکت در عملیات، تابع شرایط زمانی حال و زمان اجرای عملیات‌ها که قریب ۳۰ سال قبل بوده، می‌باشد و این خاطرات بیشتر در هنگام اجرای عملیات‌های تهاجمی رزمندگان ایرانی بوده نه عملیات‌های پدافندی، و در خصوص پشتیبانی‌های آتش توپخانه صحرایی و هوایی تقریباً صحبتی به میان نیامده است و رزمندگان ارتشی هم کمتر به این مقوله وارد شده‌اند و اگر صحبت و یا نقلی شده به صورت

۱ آژند، یعقوب تاریخ‌نگاری در ایران (مجموعه مقالات)، نشر گستره، بهار ۱۳۶۰-ص ۸

نیرویی بوده که یک مورخ و محقق نیاز دارد که به کلیه سامانه‌های تخصص‌های ارتش آشنایی داشته باشد. با توجه به اینکه مخاطبین این گونه اسناد تاریخی، تنها نظامیان نمی‌باشند و نیاز به تبیین و بیان اسناد تاریخی اعم از اسناد ثبت شده تاریخ دفاع و مصاحبه‌های تاریخ شفاهی انجام گرفته می‌باشد.

هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی در راستای وقایع‌نگاری و مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، بر خود مسلم می‌دارد که تمامی مدارک و مصاحبه‌های انجام گرفته را با توجه به استانداردهای نظامی و حقیقت عملیات‌های انجام گرفته تدوین و در اختیار محققین و مورخین قرار دهد. مدارک و نوشته‌هایی که مورد استناد تمامی موسسات و سازمان‌هایی که در حوزه دفاع هشت ساله فعالیت می‌کنند قرار گیرد. به همین لحاظ، تمامی متون و مدارک تاریخ دفاع هشت ساله توسط کارشناسانی که در آن دوران در قرارگاه‌ها و یگان‌های عملیاتی حضور داشته‌اند مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد.

منشأ تاریخ شفاهی صدا است. اینکه این صدا به چه شکلی می‌ماند، چگونه استنساخ و تقریر می‌شود تا به صورت سند درآید، امر مهمی است. در قدمت، یکی از ویژگی‌های مهم ماهیت سند است. تاریخ شفاهی نقل وقایع با نفوذ به درون بسترها و لابه لای متون پریپیچ و خم تاریخی آن است. میزان اعتبار تاریخ شفاهی به عوامل متعددی وابسته است. عواملی از قبیل اینکه مصاحبه‌شونده از مقامات یا دست‌اندرکاران کدام طبقه (طبقه ایت، طبقه وسط و طبقه عامه) بوده است. وقتی ما می‌گوییم Oral-history یا People-history یک ماهیت Optimistic (خوش بینانه) برای آن قائل هستیم. هیچ تفاوت و تمایزی بین مصاحبه‌ای که شما در ارتباط با وقایع با یک کارگر معدن یا کارگر کارخانه یا وزیر کار و یا وزیر صنایع و معادن انجام می‌دهید در ماهیت امر، به عنوان سند تاریخ شفاهی بودن، وجود ندارد. تنها تفاوتی که می‌تواند وجود داشته باشد، در درجه وثوق و اعتبار آن است.

منابع شفاهی یکی از منابع اساسی تاریخ‌نگاری است که به صورت صدا یا تصویر، ضبط می‌شود و در بایگانی‌ها نگهداری می‌شود. روش‌ها و تکنیک‌هایی برای حفظ سند مکتوب و سند تقریر شده و تاریخ شفاهی به کار گرفته می‌شود که جایگاه ارزشی آنها را خدشه دار نکند. وقتی از منظر تاریخی به این موضوع می‌نگریم، تقدس کلام موجب تقدس متن می‌شود و ظاهراً ارتباط تنگاتنگی میان کلام مقدس و متن مقدس وجود دارد. مثلاً هیروگلیف در بحث

تاریخی، خط مقدسی است که قبلاً کلام مقدس بوده است. و ظاهراً اغلب کلام نخبگان، کلام مقدس بوده است و همین موضوع علت نگهداری آن است. معمولاً کلامی حفظ می‌شود که از یک منبع قدرت مشروعیت بگیرد. در حالی که کلام افرادی که موقعیت اجتماعی برجسته‌ای ندارند جایگاهی ندارد. مثلاً یک کارگر ساده، یک سرباز و یک رزمنده، از منظر خودش، تعریفی از حوادث زمان خود دارد ولی چون نتوانسته آن را مکتوب و منظم کند، امروز اثری از آن نیست. تاریخ شفاهی را می‌توان یک اقدام جمعی و هم یک اقدام فردی دانست. وجه فردی آن تلاش مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، برای بیان یادمان‌ها، یادداشت‌ها و آنچه حافظه یا خاطره (Memory) خوانده می‌شود، برای حفظ و نگهداری یا جبران اموری که تاریخ وظیفه انتقال آن را دارد، می‌باشد. پس موضوع تاریخ شفاهی، هیچ تفاوتی با تاریخ کتبی ندارد و یقیناً بسیار گسترده‌تر از آن است. بسیاری از مفاهیم سنت شفاهی نیز ممکن است وارد حوزه تاریخ شفاهی بشود. اساس تاریخ شفاهی بر نقل حوادث و وقایع از حافظه‌ها، به وسیله ضبط روی نوار و... است.

مطلب دیگر این که تاریخ شفاهی به مصاحبه فعال و خلاق متکی است، تفاوت این نوع مصاحبه با مصاحبه عادی آن است که مبنای مصاحبه عادی، مصاحبه‌کننده است اما در مصاحبه فعال، علایق دوجانبه وجود دارد. گرچه ممکن است به صورت سامانه اداری درآید و با انعقاد قرارداد از مورخ شفاهی بخواهیم که دنبال موضوعی برود ولی اساس کار علایق دوجانبه است. تفاوت دیگر مصاحبه خلاق با مصاحبه عادی آن است که در تاریخ شفاهی برای تولید اسناد شفاهی نمی‌توان هدفی معین کرد. چون ما نمی‌دانیم چه چیزی در ذهن مصاحبه‌شونده است. ولی در مصاحبه عادی شما نظر مصاحبه‌شونده را درباره موضوع خاصی مثل ترافیک، سؤال می‌کنید. تاریخ شفاهی بی‌مرز است. تجارب مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، هر دو فعال می‌شود و تبادل تجربه صورت می‌گیرد. این نوع مصاحبه، مصاحبه در سطح نیست، سئوالات حاشیه‌ای فراوانی مطرح می‌شود و جواب می‌گیرد.

۴-۲ معنی لغوی تبیین^۱

تبیین . [ت ب] (ع مص) هویدا شدن . (تاج المصادر بیهقی) (زوزنی). پیدا شدن . (ترجمان علامه - جرجانی). پیدا و آشکار شدن . (از اقرب الموارد) (از قطر

۱. لغت‌نامه دهخدا

المحیط) (منتهی الارب) (ناظم الاطباء). و منه فی المثل : و قد بین الصبح لذی عینین. (اقرّب الموارد) (منتهی الارب). || هویدا بکردن. (تاج المصادر بیهقی). هویدا کردن. (زوزنی). پیداکردن. (ترجمان علامه - جرجانی). پیدا و آشکار کردن.

۴-۳ معنی اصطلاحی تبیین^۱

تبیین عبارت است از روشن ساختن مجهولات مربوط به یک یا چند جنبه مشخص از یک امر معلوم از طریق پاسخ گفتن به چرهای مختلف و قابل پرسش در باره آن. مراد این است که نواقص و کاستی‌های موجود در آگاهی همواره، جاری و ساری است و ناگزیر به طرح پرسش از طریق ادات استفهام شش گانه می‌پردازد. غایت و هدف اصلی از تبیین معقول و خرد پذیر کردن چرایی حوادث و رویدادهای تاریخی است.

۴-۴ تبیین^۲

یکی از مباحث بنیادین در روش‌شناسی تاریخی که ارتباط وثیقی با روش تحقیق در تاریخ دارد، مقوله «تبیین» است (نک: مفتخری، ۱۳۸۷: ص ۸). این مقوله ازجمله موضوعاتی است که در هر سه گونه معرفت تاریخی (علم تاریخ، فلسفه نظری تاریخ و فلسفه علم تاریخ) به‌نوعی حضور دارد. مورخان نیاز به تبیین حوادث جزئی و پراکنده مربوط به گذشته انسانی دارند. فیلسوفان نظری تاریخ سعی در تبیین کلیت تاریخ نوع بشر دارند و فیلسوفان علم تاریخ نیز چستی و ماهیت آن را در ذیل روش‌شناسی، موضوع معرفتی درجه دوم ساخته‌اند. در این فصل، ضمن بیان تفاوت‌ها و نسبت میان توصیف (که کار اول مورخان است)، تبیین و تفسیر، به‌ضرورت پرداختن مورخان به تبیین و انواع و اقسام آن و نیز تفاوت تبیین‌های علوم تجربی و علوم اجتماعی ازجمله تاریخ اشاره‌شده است.

۴-۵ تبیین در تاریخ^۳

چرا ساسانیان از اعراب مسلمان شکست خوردند؟ چرا امام حسین (ع) علیه‌السلام قیام کرد؟ انقلاب مشروطه چرا رخ داد؟ چرا...؟ یکی از وظایف مورخان علاوه بر بیان «چستی» رخدادهای تاریخی، توضیح «چرایی» و علت آن رخداد است. «تاریخی که تنها از رخدادهای تکرارناپذیر تألیف یافته باشد، وقایع‌نگاری صرف

۱. دکترمنصور بخت، قباد، استادیار گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی، آیا تبیین تاریخی بدون چارچوب نظری و نظریه ممکن است؟، مجله پژوهش‌های تاریخی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ص ۱۵۳

۲. توصیف، تبیین و تفسیر در تحقیقات تاریخی - هفته‌نامه تاریخ شفاهی - شماره ۶ - اول دی سال ۱۳۸۹

۳. همان.

خواهد بود.» (روشر، ۱۳۸۱: ص ۱۶۳) مورخ باید به ما بگوید در گذشته دقیقاً «چه روی داده است». اما مطمئناً وظیفه مورخ تنها این نیست که واقعیات را احراز کند، بلکه باید آن‌ها را قابل فهم نیز بگرداند. از دیدگاه لوسین فور (از بنیانگذاران مکتب آنال)، وظیفه‌ی مورخ این نیست که رویدادهای تک افتاده را گرد آورد و آنها را به صورت خام عرضه کند، بلکه باید همه را برحسب نیازهای کنونی‌اش سازمان دهد، آنگاه دست به توضیح (تبیین) و تأویل آن‌ها بزند. (مناف زاده، ۱۳۷۵: ص ۵۶) واقعه تاریخی به خودی خود واقع و قائم نمی‌شود و مثل هر حادثی علت می‌خواهد. تحقیق در علت وقایع، تاریخ را از صورت نقل جزئیات بی‌ارتباط و عاری از انسجام بیرون می‌آورد. تاریخ وقتی تنها به سؤال «چونی» پاسخ دهد و به پرسش «چرایی» توجه نکند، لطف و جاذبه‌ای ندارد. (زرین کوب، ۱۳۷۹: ص ۵۶) در این صورت مورخان باید به تبیین Explanation پردازند. تبیین پدیده‌ای در واقع نشان دادن این است که چرا این پدیده به آن حالت ویژه‌ی خود وجود دارد. تبیین معمولاً پاسخی است به سؤالاتی که با «چرا» شروع می‌شوند. مثلاً در پاسخ به این سؤال که «چرا آب در هوای بیرون از اتاق یخ می‌بندد؟» می‌گوییم «زیرا که هوای بیرون به کمتر از صفر درجه رسیده است.» (نراقی، ۱۳۶۵: ص ۷) باین وجود، مطابق پاره‌ای نظریات، تاریخ علی‌الاصول عبارت است از بازگو کردن اعمال گذشته به گونه‌ای که ما از خلال آن نه تنها جریان وقایع، بلکه علت رخداد آن وقایع را هم بازمی‌شناسیم. (والش، ۱۳۶۳: ص ۲۵) نیز تاریخ نمی‌تواند صرفاً به کشف حقایق بسنده کند و به نقد اسناد و مدارک تقلیل یابد، زیرا به محض اینکه درصدد برقرار ساختن مناسبات میان حوادث برآید، نوعی تفسیر (تبیین) پیش می‌آید. (فروند، ۱۳۶۲: ص ۵۶). در دیدگاه فوق، مرزی میان توصیف Description و تبیین وجود ندارد و توصیف دقیق به خودی خود شامل و حامل تبیین نیز هست. این دسته از مورخان و نظریه پردازان تاریخ معتقدند که مورخ هیچ گاه چیزی را تبیین نمی‌کند، بلکه مورخ تنها موظف است به احراز «آنچه واقعاً اتفاق افتاده است» پردازد. در این حالت مورخان نه فقط در پاسخ به پرسش «چرا» بلکه همچنین در پاسخ به پرسش‌هایی نظیر «چه»، «چگونه»، «چه موقع»، «کجا» و «چه کسی» نیز به نوعی، تبیین ارائه می‌دهند. گاهی موضوع تبیین چگونگی است، نه تبیین چرایی (استنفورد، ۱۳۸۲: ۱۶۳). از نظر «دانیل لیتل» در تبیین

یک پدیده یا رویداد علاوه بر پاسخ‌گویی به سؤال (سؤالات) از جنس «چرا» به سؤالات از جنس «چگونه» هم پاسخ می‌دهیم. (لیتل، ۱۳۷۳، ص ۶) اما عموم فیلسوفان ساحت توصیف و تبیین را از یکدیگر جدا دانسته‌اند. از نظر این گروه منظور از توصیف (تشریح) برخورد با پدیده در سطح است و هنگامی که واقعهای را آن‌طور که رخ داده عیناً وصف می‌کنیم، به حریم علیت راه نیافته‌ایم. (ساروخانی، ۱۳۷۵، ص ۵۱۲) اینان یکی از مایه‌های اعتبار مورخان را علاوه بر توصیف، خلق و ارائه تبیین‌های مناسب می‌دانند. «مورخان می‌توانند درباره‌ی چیزهایی که واقعاً در گذشته رخ داده‌اند، شناخت ایجاد کنند، اما بخش اعظم کار آن‌ها معطوف تبیین وقایع و رخدادهاست» (نوذری، ۱۳۷۹، ص ۱۸۵)

۴-۶ وقایع‌نگاری^۱

تاریخ پژوه امروزی می‌کوشد که پدیده‌های تاریخی را با نگاهی باورمند و الهی تحلیل کند و ضمن بهره‌جویی از روش‌های علمی و دانشگاهی، خود را از شیوه‌های زیان‌باری که به تحریف تاریخ ایران می‌انجامد، برکنار دارد. نقد نگرش غربی‌ها به تاریخ ایران و آسیب‌شناسی استنباط‌های جهت‌دارانه آنها، نمونه‌ای از تحلیل نو و تازه‌ای است که در راستای شناخت صحیح تاریخ ایران (به ویژه رویدادهای معاصر) انجام می‌گیرد.

۴-۷ نگاهی گذرا به پیشینه تاریخ‌نگاری در ایران^۲

هر چند از روزگار باستانی ایران تاریخ‌مکتوبی سراغ نداریم، اما کتیبه‌های بازمانده از آن زمان، نشان از تداوم سنت تاریخ‌نگاری و توجه به ثبت وقایع تاریخی در نزد ایرانیان دارد. افزون بر آن، دلایل روشنی در دست هست که از وجود سالنامه‌های دولتی در ایران باستان خبر می‌دهد. جدا از این، می‌توان تدوین و نگارش «خدای‌نامه» (خدای‌نامک) در زمان ساسانیان را نمونه‌ای از دلبستگی ایرانیان به نگارش وقایع و ضبط سلسله حوادث تاریخی دانست.

با گذر از روزگار باستان و آغاز دوره‌ای تازه از تاریخ ایران، شمار بسیاری از برجسته‌ترین و نامدارترین مورخان جهان اسلام از میان ایرانیان برخاستند. طبری، بلعمی، گردیزی، بیهقی و بسیاری دیگر از تاریخ‌نویسان دوران اسلامی، بی‌تردید ادامه‌دهنده سنت دیرینه تاریخ‌نگاری در ایران بوده‌اند و از این راه تعداد فراوانی

۱. خزیر، آناهد، آغاز تاریخ‌نگاری نوین با اعتمادالسلطنه- روزنامه تهران امروز- ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹

۲. خزیر، آناهد، آغاز تاریخ‌نگاری نوین با اعتمادالسلطنه، روزنامه تهران امروز- ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹

از کتاب‌های معتبر و مستند تاریخی را پدید آورده‌اند. هر کدام از آن مورخان جایگاهی شایسته و ممتاز در شیوه نگارش تاریخ دارند.

با این همه، آشنایی ایرانیان با روش تاریخ‌نگاری نوین و علمی را باید به زمانی نزدیک‌تر به روزگار ما کشاند. در واقع پس از آشنایی ایرانیان با شیوه تاریخ‌نگاری اروپایی و غربی بود که روشی در پژوهش تاریخی پدید آمد که پیش از آن سابقه‌ای در سنت تاریخ‌نگاری شرقی/ایرانی نداشت. این شیوه نوین متکی به سنجش و بررسی متون تاریخی، استناد به اسناد و مدارک و دوری از عبارت پردازی‌های تاریخی بود. از این رو چه بسا بتوان تالیف کتاب‌هایی همانند «ناسخ التواریخ» تالیف میرزا تقی سپهر و «روضه الصفای ناصری» نوشته رضا قلی خان هدایت (هر دو در سده سیزدهم قمری) را پایان شیوه تاریخ‌نگاری سنتی در ایران دانست و طلّیعه روش نوین نگارش تاریخ را با چاپ کتاب‌های محمدحسن خان اعتماد السلطنه (در گذشته به سال ۱۳۱۳ قمری و از مورخان دوره ناصرالدین شاه) فرض کرد.

اعتمادالسلطنه با زبان فرانسه آشنا بود و شیوه پژوهش تاریخی اروپاییان را می‌شناخت. هر چند کتاب‌های تاریخی او (همانند «تاریخ منتظم ناصری» و «المآثر و الآثار») را نمی‌توان پژوهش تاریخی به شیوه نوین تلقی کرد، اما به هر صورت خالی از تازگی‌ها و تجربه روش نوین تاریخ‌نگاری نبود. این شیوه، مخصوصاً در کتاب «درالتيجان» او که بررسی تاریخ اشکانیان با تکیه بر دیدگاه‌های مورخان شرق و غرب است، نمود آشکارتری دارد. با این حساب، تاریخ نویسی اعتمادالسلطنه را می‌توان همراه با نوجویی‌هایی قلمداد کرد و سرفصلی ابتدایی برای دوره‌های بعد دانست. دقت مورخانی همانند میرزا مهدی خان استرآبادی در ثبت رخداد‌های روزگار نادر شاه افشار (با همه انتقادهایی که از کتاب او کرده‌اند) یک نمونه از کار تحسین برانگیز نویسندگان و مورخان ایرانی به شمار می‌رود. این نیز گفتنی است که گاه سنت تاریخ نویسی در ایران با تملق و چاپلوسی و قلب واقعیت آمیخته می‌شده است. نمونه این دست تواریخ درباری، متأسفانه اندک نیست.

همان میرزا مهدی خان استرآبادی که تاریخ با ارزش «جهانگشای نادری» را نوشته است، با نگارش کتابی به نام «دره نادره» چنان زبان به تملق‌گویی و چرب‌زبانی می‌گشاید که خواننده امروزی را از شیوه تاریخ پردازی او، بیزار می‌سازد. با این همه، بسیاری از آگاهی‌های ما از پیشینه تاریخی مان از راه همان

رویدادنگاری‌ها به دست می‌آید. این، بر عهده محققان امروز است که با سنجش تواریخ به‌جای مانده و بررسی اسناد و مدارک، راست را از دروغ بازشناسند و پرتویی برگزیده‌ای بیفکنند که گاه زیر انبوهی از چاپلوسی و ناراستی پنهان شده است. با همه اینها باید گفت که دامان مورخان بزرگ و نامور ایرانی از گمان دروغ به دور است و آنها توانسته‌اند که با پایبندی به حقیقت و راستی، حوادث روزگارانیشان را ثبت کنند و بنویسند. یک مثال روشن این سخن، ابوالفضل بیهقی و تاریخ نامدار اوست که اهمیت و ارزش بی‌مانند کتاب او بر کسی پوشیده نیست. او با آنکه همواره ستایشگر سلطان روزگار خود است، به هیچ رو از بازگویی حقیقت سرباز نمی‌زند و خود را نسبت به آیندگان متعهد و پاسخگو می‌داند.

۴-۸ آشنایی گسترده‌تر ایرانیان با روش‌های نوین تاریخ‌نگاری^۱

پس از مشروطیت بود که زمینه آشنایی بیشتر ایرانیان با تحقیقات اروپایی فراهم شد. در این میان، به ویژه سهم مجله «کاوه» (چاپ برلین) را که توسط شماری از پژوهندگان نوآور و تجددخواه ایرانی منتشر می‌شد، نباید نادیده گرفت. این مجله که هم‌زمان با جنگ جهانی اول در بیرون از مرزهای ایران منتشر می‌شد، نویسندگانی چون محمد قزوینی، حسن تقی زاده و محمدعلی جمال‌زاده داشت. آنها نه تنها با شیوه پژوهش‌های تاریخی و ادبی اروپاییان (به ویژه آلمانی‌ها) آشنا بودند، بلکه در تحقیقات خود می‌کوشیدند که از راه و روش‌های نوین تاریخی پیروی کنند. آنچه در مجله کاوه درباره تاریخ روابط ایران و روس به قلم جمال‌زاده چاپ شد، نمونه‌ای از توجه به شیوه نوین تاریخ‌نگاری در نزد ایرانیان بود.

این شیوه در میان تاریخ‌نگاران جوان داخل ایران، مانند عباس اقبال آشتیانی، نیز اثر گذاشت و آنها را به‌سوی راهی تازه در پژوهش‌های تاریخی کشاند. نکته درخور توجه آن است که دل‌باختگی بسیاری از محققان ایرانی به روش‌های تاریخ‌پژوهی غربی، به‌دوراز دریافت‌های نادرست از تاریخ ایران نبود. آنها، چه بسا، از این نکته غافل بودند که تحقیقات شرق شناسان، مالمال از اهداف استعماری و تحریف تاریخ ملل شرق است. به نظر می‌آید آنچه پژوهندگان ایرانی را متوجه تاریخ‌نگاری غربی می‌کرد، متد و روش پژوهشی آنان بود، اما دشواری کار در اینجا بود که تاریخ‌نگاران ایرانی، در آن روزگار که اندک اندک شیوه‌های علمی پژوهش

۱. خزیر، آن‌اهید، آغاز تاریخ‌نگاری نوین با اعتمادالسلطنه، روزنامه تهران امروز- ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹

تاریخی را فرامی‌گرفتند، نمی‌توانستند خود را از نوع نگاه و تلقی اروپاییان از تاریخ ایران برکنار بدارند.

به هر حال، بی‌گمان آغاز جدی پژوهش تاریخی نوین در ایران را باید مربوط به زمانی دانست که کتاب سه‌جلدی و مفصل حسن پیرنیا (مشیرالدوله) به نام «ایران باستان» منتشر شد. پیرنیا که با روش پژوهش‌های تاریخی اروپاییان کاملاً آشنایی داشت، شیوه‌ای را در تنظیم تاریخ خود برگزید که هنوز هم، کم و بیش، تازگی و اعتبار خود را از دست نداده است. او به سنجش باریک بینانه متن‌های تاریخی می‌پردازد و از تکیه به تحقیقات جدید و یافته‌های باستان‌شناسی غافل نمی‌ماند. در تحلیل تاریخی نیز فراتر از آگاهی‌های تاریخی نمی‌رود و از برداشت و استنباط‌های نادرست و به‌دوراز چارچوب‌های تاریخی، پرهیز می‌کند. به ویژه در نقد پاره‌ای از اشارات متن‌های تاریخی (همانند نوشته‌های هرودوت)، دقت محققانه‌ای نشان می‌دهد. هر سخن و دریافت او نیز با تکیه و ارجاع به مستندات تاریخی است.

از سویی دیگر، در این زمان که سرآغاز تجددمآبی آمرانه و فرمایشی رضاخان است، هم‌زمان با کوشش‌های تاریخ‌نگاری محققانی چون پیرنیا، گرایش جهت‌داری نیز از طرف دولت برای رواج نوعی از تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افراطی دیده می‌شود. نتیجه چنین گرایشی، محدود شدن تاریخ‌نگار آن دوره در تنگنای دولتی و رسمی بود. توجه نژادپرستانه به ایران باستان و بهره‌برداری سیاسی از تاریخ باستان برای جلوه بخشیدن به شاهی رضاخان (که خود را مدافع ناسیونالیسم ایرانی وانمود می‌کرد)، منجر به نگارش تاریخ‌هایی رسمی و دستوری می‌شد که نسبت و پیوندی با روش علمی و شیوه تاریخ‌نویسی مورخان آگاهی چون پیرنیا نداشت.

در حقیقت، کتاب‌های تاریخی که به دستور دستگاه تبلیغاتی رضاخان در این دوره پدید می‌آید، صرفاً در جهت استفاده سیاسی و گرایش‌های تند ملی‌گرایانه است و متکی به پژوهش‌های مستند و نوین تاریخی نیست. در کنار آن، توجه و دل‌بستگی به تصحیح و چاپ متن‌های تاریخی نیز فزونی می‌گیرد. هر کدام از آن تصحیحات با توجه به روش‌هایی انجام می‌گرفت که ایرانیان از شرق شناسان اروپایی آموخته بودند. چاپ متن‌های تاریخی که در این دوره و دوره‌های بعد توسط محققانی همانند عباس اقبال ارائه می‌شد، نمونه‌ای از گرایش به فراهم آوردن منابع معتبر تاریخ‌نگاری بود.

۴-۹ نسل تازه پژوهندگان تاریخ^۱

پس از تأسیس دانشگاه تهران و مؤسسات آموزشی دیگر، شماری از استادان تاریخ به تألیف کتاب‌های تاریخی و پرورش دانشجویانی پرداختند که بعدها خود از محققان سرشناس ایرانی شدند. استادانی چون نصرالله فلسفی، احمد بهمنیار و عباس اقبال کتاب‌های تاریخی را به نگارش درآوردند که هرکدام با استفاده از ده‌ها متن تاریخی و بررسی اسناد و تحقیقات جدید پدید آمده بود. اقبال «تاریخ مغول» را نوشت (۱۳۱۲) و به بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در قرن‌های هفتم و هشتم پرداخت؛ نصرالله فلسفی «زندگانی شاه‌عباس اول» را موردتوجه قرارداد و تحقیقی مفصل در پنج جلد عرضه کرد و احمد بهمنیار بررسی زندگی صاحب بن عباد (وزیر نامدار آل بویه) را موضوع کندوکاو تاریخی خود قرارداد (این کتاب پس از درگذشت بهمنیار و توسط شاگرد او، باستانی پاریزی، منتشر شد- ۱۳۴۴). توجه و دل‌بستگی به نگارش تاریخ عمومی ایران که از آغاز تاریخ تا روزگار معاصر را دربرمی‌گرفت، عباس اقبال را برانگیخت تا «تاریخ مفصل ایران» را با همکاری حسن پیرنیا منتشر کند.

در این زمان توجه بیشتر محققان تاریخ به تاریخ سیاسی و تدوین تاریخ عمومی ایران بود و کمتر نشانه‌ای برای نگارش دوره‌های کوتاه تاریخی (و تخصصی‌تر) دیده می‌شد. از سوی دیگر، انتشار مجله تحقیقی «یادگار» توسط عباس اقبال، بستر دیگری برای چاپ پژوهش‌های تاریخی فراهم کرد و بسیاری از تاریخ‌نویسان ایرانی را برانگیخت تا مقالات تحقیقی خود را در «یادگار» منتشر کنند. ازاین‌رو عباس اقبال را باید از نخستین کسانی دانست که شیوه تحقیق علمی و صحیح تاریخی را در ایران رواج داد و راهنمای دیگر پژوهندگان شد. شاگردان و دانش‌آموختگان این استادان (که آنها را باید استادان نسل اول پژوهش‌های جدید تاریخی دانست)، شیوه تحقیق تاریخی را مستندتر و با توجه عمیق‌تر به تحقیقات ایران‌شناسان خارجی و بررسی ریزبینانه‌تر اسناد و مدارک پی می‌گیرند. ابراهیم باستانی پاریزی، عبدالحسین زرین‌کوب، محمداسماعیل رضوانی، احسان اشراقی، محمدجواد مشکور و شمار دیگری از نام‌آوران فرهنگ معاصر ایران، از این گونه‌اند. کشش و علاقه این پژوهشگران جوان به بررسی مقاطع کوتاه تاریخی و دوری از

۱. خزیر، آناهد، آغاز تاریخ‌نگاری نوین با اعتمادالسلطنه، روزنامه تهران امروز، ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹

نگارش کلیات تاریخی است.

باستانی پاریزی عمده کوشش‌های خود را صرف شناساندن تاریخ کرمان می‌کند؛ زرین کوب در کنار پژوهش‌های ادبی، تاریخ سده‌های نخستین اسلامی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد؛ اسماعیل رضوانی عصر مشروطیت، احسان اشراقی روزگار صفویه و محمدجواد مشکور دوره باستانی ایران را محور تحقیقات خود می‌سازند. چاپ دقیق‌تر متن‌های تاریخی نیز همچنان ادامه می‌یابد. ترجمه پژوهش‌های اروپاییان نیز بسیار موردتوجه است. به موازات این کوشش‌ها، شماری از تحقیقات ایران شناسان شوروی نیز ترجمه و منتشر می‌شود. همانند «تاریخ ماد» دیاکونوف، «تاریخ ترکستان» بارتولد و تکنگاری‌های پطروشفسکی. این تحقیقات آکنده از گرایش‌های ایدئولوژیک و نتیجه‌گیری‌های نادرست تاریخی بر پایه تئوری‌های مارکسیستی است که همخوانی و ارتباطی با تاریخ ایران ندارد. تاریخ‌نگاران شوروی می‌کوشیدند که تاریخ ایران را در قالب‌های تنگ و انحصاری خود بگنجانند و آن را بر اساس جهان‌بینی کمونیستی تحلیل کنند. نتیجه آن رواج نوعی از تاریخ‌نگاری عقیدتی زده و زیان‌بار بود که به دریافت‌های نادرستی از تاریخ ایران می‌انجامید. آن‌سوی دیگر این‌گونه تحقیقات، تلاش وابستگان رژیم پهلوی بود که می‌کوشیدند تاریخ ایران را بر پایه زندگی شاهان و ستایش‌های بی‌حدومرز از دوره باستانی ایران تدوین کنند. این تلاش به ویژه در نگارش کتاب‌های تاریخی مدارس و دانشگاه‌ها چشمگیرتر بود. در این دوره هرگز امکان بررسی بی‌طرفانه چهره رضاخان و نقش بیگانگان در استقرار رژیم پهلوی فراهم نمی‌شود. اسناد معاصر از دید محققان پنهان می‌ماند و جز انتشار کتاب‌های ستایش‌آمیز از رضاخان و حکومت او، تحقیقات تاریخی مستقل اجازه چاپ و انتشار نمی‌یابند.

۴-۱۰ انقلاب اسلامی و تحول در نگرش تاریخی^۱

با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷، تحول بنیادینی در شیوه تاریخ‌نگاری پژوهندگان ایرانی پدید آمد. دسترسی به انبوهی از اسناد و مدارک، امکان بررسی و تحلیل تاریخ معاصر ایران، به ویژه شکل‌گیری رژیم پهلوی، سلطه رضاخان، حوادث پس از شهریور ۲۰، رویداد ملی شدن صنعت نفت، نقش روحانیت پیشرو و سلسله حوادثی که سرانجام به پیروزی انقلاب اسلامی و سرنگونی حکومت شاه انجامید، فراهم شد. در این دوره، در کنار تاریخ‌نگاری جدی و مستند، که به تدریج

۱. خزیر، آناهد، آغاز تاریخ‌نگاری نوین با اعتمادالسلطنه، روزنامه تهران امروز- ۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۹

شکل می‌گرفت، در ابتدا گرایشی نیز به کتاب‌هایی وجود داشت که درباره رجال دوره پهلوی و ارتباطات گسترده آنها با بیگانگان می‌پرداختند.

این دست کتاب‌ها در قالب خاطرات و روزنگاری‌ها منتشر می‌شدند. بعدها با تأسیس مراکز پژوهشی، همانند مرکز اسناد انقلاب اسلامی، به تحلیل و شناخت حوادث انقلاب اسلامی، به شیوه‌ای محققانه و آکادمیک، پرداخته شد و پژوهندگانی نیز توجه خود را معطوف به رویدادهای تاریخ معاصر، از مشروطیت تا انقلاب اسلامی، کردند. رده‌بندی اسناد و انتشار آنها، بررسی دقیق رویدادها و شناخت ماهیت و چگونگی وقایع و پیامدهای آن، از شمار کارهایی بود که محققان تاریخ انقلاب اسلامی (و دوران معاصر) انجام دادند.

۴-۱۱ تاریخ‌نگاری در عمل^۱

تاریخ‌نگاری، در واقع فرایند گزارش رخدادهای تاریخی در قالب روایت‌های مکتوب تاریخی است که با بازنمایی گزارش‌های تاریخی یا تحولات تاریخی در چارچوب یک گفتمان خاص صورت می‌گیرد و با روش‌ها، دریافت‌ها و نگرش‌های گوناگونی همراه است.

برای این‌که به تعریف تاریخ‌نگاری نوین برسیم، باید تعریفی از تاریخ‌نگاری سنتی داشته باشیم. همچنان که وقتی ما می‌خواهیم از مدرنیته سخن بگوییم، مجبوریم سنت را تعریف کنیم؛ هنگامی که می‌خواهیم انسان جدید را تعریف کنیم، باید از انسان سنتی آغاز کنیم.

نخستین مشخصه تاریخ‌نگاری سنتی این است که تاریخ‌نگاری سنتی اساساً یک نوع تاریخ‌نگاری نقلی است. یعنی وقایع‌نگارانه و توصیفی است و در آن تبیین، تحلیل و بررسی علت‌جویانه رخدادهای خیلی مدنظر نیست. وقتی تاریخ‌نگاران سنتی می‌خواستند رخدادهای روزگار پیشین و گذشته خود را روایت کنند، معمولاً رونویسی می‌کردند و هیچ استنادی نمی‌دادند. بنابراین یکی از مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری سنتی این است که در آن استناد و ارجاع به منابع را نمی‌بینید. ویژگی بعدی تاریخ‌نگاری سنتی این است که به لحاظ موضوعی فقط به رویدادهای سیاسی و آنچه در درون خاندان‌های حکومتی می‌گذشت، می‌پرداختند؛ حیات اجتماعی ملت اساساً محل مطالعه تاریخ‌نگاری نبود.

۱. ملایی توانی، علیرضا، از تاریخ‌نگاری سنتی تا تاریخ‌نگاری نوین، منبع، خانه اندیشمندان علوم انسانی - ایرنا مقاله- ۱۳ آبان ۱۳۹۴

از نظر معرفت‌شناسانه، امر معرفت‌شناسی تاریخ‌نگاری سنتی بر این باور بود که همه چیز نقشه از پیش طراحی شده خداوند است و انسان‌ها موجودات بی‌اراده‌ای هستند که ایفاگر نقش‌های از پیش طراحی‌شده‌ی خداوند هستند. بنابراین نوعی جبرباوری در نگاه به عوامل و تاثیر عوامل فرازمینی و فرا بشری در متن رخدادهای سنتی وجود داشته است.

ویژگی بعدی، جایگاه مورخ در بطن تاریخ است. در تاریخ‌نگاری سنتی مورخ حضور چشم‌گیری در متن تاریخ و آنچه می‌نویسد، ندارد. و در واقع کار او باور کردن، شنیدن و ضبط کردن وقایع است. دیگر اینکه سبک بیان آنها متکلف و مصنوع است. و معمولاً با احادیث و روایت و اشعار به شکل گزافه‌گویی‌هایی متن‌هایی را می‌انباشند که بسیار خسته‌کننده است. با این امر معمولاً حقیقت مطلب، فدای لفظ می‌شد. اگر ما برگردیم به طبقه و جایگاه اجتماعی مورخ، می‌بینیم که این مورخان سنتی معمولاً از کارگزاران حکومت بوده‌اند؛ از دیوانیان سطح بالا، از وزرا و شخصیت‌هایی که در دربار حضور داشتند و با حاکمیت و قدرت سیاسی پیوند داشتند.

به همین لحاظ این مورخان از نظر منابع وابسته به حکومت بودند. چرا؟ چون هیچ رسانه دیگری در اختیار مورخ نبود. آنها مجبور بودند در متن بسیاری از رخدادهایی که محل ثبت آن در تاریخ بود، حضور پیدا کنند و آنها را از نزدیک شاهد باشند. علاوه بر این، مورخان سنتی به لحاظ معیشتی کاملاً وابسته به دربار بودند و زندگی، زیست و امنیت آنها کاملاً به حسن نیت دربار و نوع همکاری و پشتیبانی مالی، ستادی و سیاسی حکومت بستگی داشت.

نتیجه این امر، آنها را دچار تنگناهای خاصی از نوع حقیقت‌پوشی و مصلحت‌اندیشی می‌کرد. از طرف دیگر مورخان برای تداوم فعالیت‌های حرفه‌ای خود ناچار بودند به حکومت وابسته باشند. زیرا اگر اثری می‌نوشتند و می‌خواستند این اثر محفوظ بماند و در اختیار نسل‌های بعدی قرار بگیرد این را باید به نهادهای مؤسساتی می‌سپاردند که کاملاً در اختیار دربار بود. بنابراین، تاریخ‌نگاری سنتی به مثابه یک ابزار مشروعیت‌بخش در خدمت ارباب قدرت بود که به همان نسبت می‌توانست به ابزار جهل و تحریف و برجسته‌سازی رخدادهای نادیده گرفتن بسیاری از رخدادهای، تبدیل شود.

تاریخ‌نگاری جدید تقریباً نقطه مقابل تمام آنچه ما به‌عنوان تاریخ‌نگاری سنتی برشمردیم، است و در این باره نخستین مقوله، بحث روش است. اگر تاریخ‌نگاران سنتی به‌صورت توصیفی می‌نوشتند، تاریخ‌نگاران جدید به‌صورت علمی، تبیینی و تحلیلی می‌نویسند. اگر آنها نگاه مکانیکی به رخدادها داشتند و یک نوع علت را برای یک رخداد تاریخی مطرح می‌ساختند؛ مورخ تاریخی جدید، نگاه ارگانیک دارد و سعی می‌کند؛ زنجیره‌ای از علت‌ها را در تبیین رخدادهای تاریخی ببیند. اگر در تاریخ‌نگاری سنتی، مورخ به دنبال واقعه‌یابی بود و به یک تاریخ مرده می‌انجامید؛ در تاریخ‌نگاری مدرن تلاش برای این است که مورخ حداقلی از تفکر و تحلیل را داشته باشد، تا بتواند رخدادهای گذشته را عمق و جان و معنا بدهد. و در واقع با تحول تاریخی به‌سوی فهم گذشته برود و بتواند یک مجموعه‌ای معنادار را تولید کند.

مورخان جدید برخلاف تاریخ‌نگاران سنتی، در متن تاریخ حضور دارند و نقش آنها در فرایند تکوین، تدوین و تحلیل رخدادها بسیار جدی و تعیین‌کننده است. اوست که با گفت‌وگوی مستمر و مداوم خود با رخدادهای تاریخی و با کار بست عقل و توانمندی‌های ذهنی خود، می‌کوشد تا رخدادهای تاریخی را تحلیل کند و بر اساس یک عینک و یک چارچوب تحلیلی خاص به سراغ گذشته برود. اگر مورخ سنتی غلام حلقه‌به‌گوش رخدادهای تاریخی بود، مورخ جدید غلام حلقه‌به‌گوش نیست بلکه او نقاد است.

اگر تاریخ‌نگار سنتی باور می‌کرد، تاریخ‌نگار جدید تردید می‌کند؛ و آنچنان تردید می‌کند تا بتواند دلایلی روشن در دفاع از تحولات تاریخی که می‌نویسد، بیابد. بنابراین، تاریخ عمل مداوم تاثیر یافتن مورخ و واقعیات از یکدیگر و گفت‌وشنود پایان‌ناپذیر حال و گذشته است. این، راز پیدایش انواع متعدد و گونه‌های مختلف تاریخ‌نگاری در روزگاران ما است. اگر ما یک پدیده‌ی تاریخی را با منابع مشخصی در اختیار مورخان جدید بگذاریم، هرگز متن‌های تاریخی آنان، مثل هم نخواهد شد. چرا؟ چون کار بست عقل و تحلیل حضور مورخ و گزینش او و زاویه‌ی دید او و نیز روش او، فاصله کانون‌ها را متفاوت می‌کند.

از ویژگی‌های دیگر تاریخ مدرن این است که اگر در تاریخ‌نگاری سنتی رخدادها بر اساس روزشمار یا سال‌شمار، به‌صورت وقایع پراکنده یا ازهم‌گسیخته و گسسته

نوشته می‌شدند، در تاریخ‌نگاری جدید، وقایع در یک منظومه منطقی چه از نظر محتوایی و چه روشی، نوشته می‌شود. یعنی رخداد به گونه‌ای در جایگاهی قرار می‌گیرد که گویی مورخ و پژوهشگر تاریخ همانند یک داستان‌نویس است. مثلاً فلان رخداد را در فلان جایگاه قرار می‌دهد که اگر ما این جایگاه را جابه‌جا کنیم، به اصل داستان لطمه وارد می‌آید. ویژگی دیگر مورخ یا پژوهشگر تاریخ جدید این است که بر اساس مسئله و سؤال و بر اساس ابهامی که در ذهن او یا در ذهن جامعه علمی روزگار او وجود دارد، به سراغ گذشته می‌رود و بنابراین با طرح فرضیات مختلف و با طرح پرسش‌های مختلف می‌کوشد به آن‌ها پاسخ دهد و به این ترتیب حاصل کار او کاملاً متفاوت از تاریخ‌نگار سنتی خواهد شد.

از نظر موضوعی و قلمرو تاریخ هم یک تحول گسترده‌ای در متن تاریخ‌نگاری سنتی و مدرن رخ داد. اگر مورخان سنتی صرفاً به رخدادهای سیاسی محدود بودند، مورخان جدید همه‌ی ابعاد پیچیده زندگی اجتماعی انسان گذشته را موضوع مورد مطالعه خود قرار می‌دهند. نه تنها ارباب قدرت بلکه همه‌ی گروه‌های خاموش، گروه‌های مغلوب، گروه‌های ستمدیده و گروه‌های فراموش‌شده را مورد کنکاش خود قرار می‌دهد. تاریخ‌نگاری جدید در بستری پدید می‌آید که ما شاهد تغییر و تحول عنوان رعیت به عنوان ملت هستیم. اصلاً مردم عادی موضوعیتی در تاریخ‌نگاری نداشتند. اما تاریخ‌نگاری جدید کوشید؛ همین توده‌ها را محل مطالعه قرار بدهد. افزون بر این، خود این توده‌ها وارد فرایندهای تاریخی شدند. دیگر تاریخ‌سازان ما صرفاً ارباب قدرت نبودند بلکه همین توده‌ها بودند که با آنها در افتادند و آنها را از اریکه‌ی قدرت به زیر کشیدند، ساختارها و نهادهای مردمی پدید آوردند و خود تاریخ‌ساز شدند.

تحول معرفتی، مؤلفه بعدی است که تاریخ‌نگاری جدید را از سنتی جدا می‌کند. اگر تاریخ‌نگار سنتی، تاریخ را نقشه‌ای از پیش طراحی‌شده خداوند می‌دید، تاریخ‌نگار جدید و اساساً تاریخ جدید، تاریخ را عرصه‌ی تجلی اراده انسان و عرصه اندیشه و عمل انسان می‌پندارد. او به هیچ منشا فرازمینی در پیدایش رخدادهای تاریخی پایبند و قائل نیست. از نظر زبانی نیز اگر تاریخ‌نگار سنتی مجبور بود برای دربار با نثری متکلف و مصنوع، نوعی فضل فروشی کند، تاریخ‌نگار جدید می‌کوشد به زبانی بسیار ساده و سلیس و همه فهم مطلب بنویسد.

در دوره تاریخ‌نگاری جدید با انواع متعددی از منابع تاریخی مواجه می‌شویم. اگر در روزگاران پیشین تنها متن‌های تاریخی سنتی بودند که می‌توانستند اطلاعات تاریخی عرضه کنند، و مورخ امروز برای مطالعه جامعه پیشین باید به آن منابع که البته با هزار صافی و سانسور نوشته‌شده بودند رجوع کند، در دوره جدید، ما شاهد شکل‌گیری منابع رقیب هستیم. منظور از منابع رقیب، همه منابعی است که خارج از چارچوب‌های رسمی حکومت نوشته می‌شوند و حاوی داده‌های تاریخی هستند؛ مانند سفرنامه‌ها، خاطرات، روزنامه‌ها، اسناد و مدارک آرشیوی. بدین ترتیب تاریخ‌نگاری جدید در یک فضای آزاد شکل می‌گیرد. در فضایی که امکان تبادل آزاد اطلاعات و اخبار وجود داشته باشد و رسانه‌ها منحصرأ در اختیار دولت نباشند.

۴-۱۲ انواع تاریخ‌نگاری^۱

۱. تاریخ‌نگاری عمومی

۲. تاریخ‌نگاری محلی

۳. تاریخ‌نگاری دودمانی

۴. تک‌نگاری

۵. تاریخ‌نگاری منظوم

سنت تاریخ‌نگاری در ایران پیش از اسلام به سبب فقدان آثار مکتوب به‌درستی مشخص نیست، ازاین‌رو نمی‌توان از تاریخ‌نگاری مستقلی دست‌کم تا زمان ساسانیان یادکرد. افزون بر این، ایرانیان بیشتر متمایل به حفظ سنن شفاهی بوده‌اند تا مکتوب کردن حقایق تاریخی. همچنین گمان می‌رود که در زمان استیلاء عرب‌ها بر ایران، هیچ‌گونه تاریخ‌نگاری ایرانی وجود نداشته است. خود عرب‌ها پیش از ظهور دین اسلام نوعی سنت تاریخ‌نگاری به‌نام ایام‌العرب یا جنگ‌های اعراب داشته‌اند که درباره جنگ‌های بین دو یا چند قبیله و اعمال و رفتار قهرمانان قبیله و سرکردگان آن بوده است. از سده سوم تا هفتم ه.ق دوره اعتلای فرهنگی یا عصر رنسانس اسلامی به شمار می‌آید. از اواخر قرن سوم تا اواخر قرن چهارم، تحولاتی در تاریخ‌نگاری اسلامی روی داد و علت آن تا حدی نفوذ پژوهش‌های فلسفی بود و نیز به این سبب که نگارش

۱. انواع تاریخ‌نگاری - دانشنامه جهان اسلام - ۲۶ تیر ۱۳۹۵ - شبکه علمی تاریخ‌نگاران ایران

تاریخ از دست عالمان دینی به دست کارکنان رسمی دولت و دولتمردان افتاد.

۴-۱۲-۱ تاریخ‌نگاری عمومی

در تاریخ‌نگاری عمومی، مورخان آثار خود را از خلقت عالم و داستان آدم و حوا آغاز می‌کردند و پس از شرح سرگذشت پیامبران، به تاریخ اساطیری ایران از کیومرث (نخستین انسان و نخستین پادشاه) می‌پرداختند و تا پایان عهد ساسانی را می‌نوشتند. سپس تاریخ اسلام را از زندگانی پیامبر اکرم و تاریخ سلسله‌های ایرانی را تا عصر خویش می‌نگاشتند. مؤلفان اینگونه آثار، جهان‌بینی اسلامی داشتند و در تألیف تاریخ جهان بیشتر به روایت‌های ایرانی و اسلامی توجه می‌کردند و به تاریخ سایر ملل کمتر می‌پرداختند. کهن‌ترین تاریخ عمومی به‌جامانده به زبان فارسی، تاریخ بلعمی نوشته ابوعلی بلعمی است. نشر و شیوه تاریخ‌نگاری تاریخ بلعمی، سرمشق مؤلفان بعدی شد. این نوع از تاریخ‌نگاری تا دوره قاجارها نیز رواج داشت اما پس از آشنایی ایرانیان با غرب و روش‌های تاریخ‌نگاری جدید به کلی منسوخ گشت.

۴-۱۲-۲ تاریخ‌نگاری محلی

این تاریخ‌ها از ظهور و فروپاشی امپراتوری‌های بزرگ الهام می‌گرفت و احتمالاً واکنشی علیه تمرکزگرایی سلسله‌های بزرگ بود. انگیزه اصلی مورخانی که به تاریخ محلی می‌پرداختند، کسب افتخار برای منطقه خود و اعتقاد به این بود که رویدادهای سرزمینشان شایسته ضبط در تاریخ است. شاید یکی از علل رشد تاریخ‌نگاری محلی در دوره صفوی و قاجاری همین بوده است. تاریخ‌های محلی بیش از تاریخ‌های عمومی به بررسی شخصیت‌ها و تشکیلات اداری و اجتماعی می‌پردازد. تقریباً همه تواریخ محلی با توصیف جغرافیای منطقه و تأثیر آن بر تاریخ منطقه ادامه می‌یابد. در بیشتر این آثار به رویدادهای مهمی که به بنیان شهر یا شهرهای منطقه انجامیده، پرداخته شده است.

۴-۱۲-۳ تاریخ‌نگاری دودمانی

از دیگر اقسام متداول تاریخ‌نگاری ایرانی، تاریخ‌نگاری دودمانی یا سلسله‌ای است. مورخان، شاید به انگیزه پاداش گرفتن از شاهان، تاریخ سلسله آنان را تألیف می‌کردند. سلسله‌های مستقل ایرانی در واقع وظیفه تغییر سنت تاریخ‌نگاری از عربی به فارسی را بر عهده داشتند، از این‌رو تاریخ‌های این سلسله‌ها بیشتر به

فارسی نوشته شد. از دوره مغول به سبب توجه سلسله‌های محلی به ثبت تاریخ خود، تاریخ‌نگاری سلسله‌ای با تاریخ‌نگاری محلی درآمیخت.

۴-۱۲-۴ تک‌نگاری

در این قسم از تاریخ‌نگاری به زندگانی (تاریخ) یک پادشاه یا صاحب‌منصب و ... پرداخته می‌شد. آثار تک‌نگاری تاریخی در ایران را از دوره تیموریان در دست داریم. «عجائب المقدور فی نوائب تیمور» از ابن عرب‌شاه درباره تیمور نوشته شده است. «تاریخ عالم آرای امینی» از روزبهان خنجی اطلاعات مفیدی درباره امرای آق‌قویونلو دارد. از تک‌نگاری‌های دوره صفوی می‌توان به «فتوحات امینی» از صدرالدین سلطان ابراهیم امینی هروی درباره شاه اسماعیل اول اشاره کرد.

۴-۱۲-۵ تاریخ‌نگاری منظوم

همان‌گونه که از نام آن پیداست، روایت تاریخ به‌صورت نظم است. در ایران به ویژه از دوره مغول، تاریخ‌نگاری منظوم وجود داشته است. از آثار این دوره می‌توان به تاریخ غازان^۱ از شمس‌الدین کاشانی و «چنگیزنامه یا شهنشاه‌نامه» سروده احمد تبریزی اشاره کرد. از دوره صفوی نیز می‌توان به این آثار اشاره کرد: شاهنامه هاتفی یا اسماعیل‌نامه سروده عبدالله هاتفی درباره فتوحات شاه اسماعیل اول که ناتمام مانده است، دو مثنوی از سراینده‌ای با تخلص قدری درباره واقعه بازپس‌گیری هرمز از پرتغالی‌ها به نام‌های جنگ‌نامه قشم و جرون‌نامه که ضمن آن قتل امام‌قلی خان به امر شاه صفی هم وصف شده است. از تاریخ‌های منظوم دوره افشاری، شاهنامه نادری است که نظام‌الدین عشرت‌سیالکوتی قریشی آن را درباره حمله نادرشاه افشار به هند و جنگ‌های او تا زمان مرگش سروده است.

۴-۱۳ ضرورت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری^۱

در تاریخ شفاهی، با ابزار مصاحبه به کنکاش تحولات و رویدادها از زبان راویانی که در وقایع به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم شرکت دارند، پرداخته می‌شود. به بیانی تاریخ در چارچوب تاریخ شفاهی، صرفاً گذشته نیست، در تاریخ‌نگاری رایج، مورخان با دیدگاه‌های عقیدتی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی خویش به واقعیت‌ها می‌نگرند و از وقایع رخ داده، روایتی را برداشت و نوشتاری را ترسیم می‌نمایند، اغلب مورخان با کم‌رنگ و پررنگ کردن وقایع، به شرح و بسط نقلی وقایع و گاه فراتر از

۱. اهمیت و ضرورت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری - فایزه توکلی - دو فصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۲ - سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران

آن به تحلیل شخصی می‌پردازند. اکتفا صرف به نظرات گوناگون مورخان در حوزه تاریخ‌نگاری معاصر، نقص رایجی است که وجود دارد. تاریخ شفاهی می‌کوشد به رفع این نقص بپردازد و با انجام مصاحبه و کالبدشکافی علل و عوامل مؤثر بر پیدایش پدیده‌ها و تحولات اجتماعی به تبیین همه‌جانبه به دیدگاه‌های گوناگون دست یازد و از آسیب تک سبب بینی و دید تک بُعدی مورخ یا راوی در امان ماند و به تکمیل و تصحیح تاریخ‌نگاری مکتوب معاصر بپردازد. در ضرورت بحث تاریخ شفاهی و توسعه آن باید گفت بیش از چند دهه از عمر تاریخ شفاهی به شکلی که هم‌اکنون در مراکز دانشگاهی خارج از کشور اجرا می‌شود، نمی‌گذرد. در ایران تاریخ شفاهی تاکنون در مراکز دانشگاهی جایگاه لازم خود را نیافته است. شاید بتوان گفت علت عدم توجه کافی به تاریخ شفاهی، علاوه بر تازه بودن این روش، فقدان تجربه و مهارت و باور کافی به تاریخ شفاهی است زیرا فرآیند تحول و تغییر در علوم همواره تدریجی بوده و هست و قبول و پذیرش روش‌های جدید همواره با مقاومت‌هایی روبرو بوده و پذیرش آنها زمان‌بر است. در حوزه تاریخ شفاهی، فقدان تجربه و مهارت لازم در این زمینه موجب می‌شود تا برخی بدان توجه لازم را نکنند، نه آنکه آن را قبول نداشته باشند. به هر حال ضرورت پرداختن به تاریخ شفاهی فقط ثبت و ضبط روایت‌ها صرفاً برای آیندگان نمی‌باشد، بلکه تحلیل و واکاوی تحولات، مسائل و مشکلاتی است که برگرفته از عملکرد انسان‌های مشارکت‌کننده می‌باشد. تاریخ شفاهی در تدوین تاریخ معاصر کاملاً کاربردی و ضروری است، تدوین روایت سیاست‌مداران و فعالان عرصه اجتماعی اقتصادی و تحلیل روایت و گفتمان آنان در بازخوانی عملکرد دولت‌ها و سیاست‌ها نقش بسیار مهمی دارد. تاریخ شفاهی، می‌تواند با ورود به حوزه‌های گوناگون و نهادهای اجتماعی به تبیین علل و عوامل تحولات گوناگون و حیاتی جامعه بپردازد و مسائل و مشکلات مختلف را بازشناسی کند و پیش از آنکه چراغ راه آیندگان باشد، چراغ راه حال باشد و بتواند در تصحیح و اصلاح فرآیندها و کنش‌ها سهیم باشد.

اکثر شواهد تاریخی از بقایای کاغذ، پوست، سنگ و غیره که از عصرهای پیش بر جای مانده‌اند سرچشمه می‌گیرند. اما شواهد گفتاری در پاسخ به پرسش‌های پژوهش‌گر پدیدار می‌شوند. روشی که خطرهای آن آشکارند و به همان اندازه مزایای آن واقعی به نظر می‌رسند.

۴-۱۴ نقش مکمل تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری^۱

در زیر به برخی دلایل این نقش اشاره می‌شود :

-نوعی خاص و غیرمعمول از شواهد تاریخی را می‌شناساند، زیرا با اسناد و مکتوبات و مهر و الواح متفاوت است.

-منابع مختلف تاریخی را معرفی می‌کند.

-زوایای جدیدی از تفسیر تاریخی و تحولات را مطرح می‌کند.

نقش مکمل آن بدین گونه است که از ابداعات تاریخ‌نگاری است و در نتیجه پیشرفت‌های فنی، به ویژه میکروفن و ضبط صوتی تصویری اهمیت یافته است. پیش‌ازاین به تحلیل مورخ در تاریخ‌نگاری اکتفا می‌شد در حالی که با حضور این وسایل، پژوهشگر در مصاحبه با منبع خبر راحت‌تر ارتباط می‌یابد. منبع خبر، غالباً با فراموش کردن هدف مصاحبه می‌تواند آزادانه صحبت کند.

پژوهشگر می‌تواند بر موضوعش و آنچه او می‌گوید، متمرکز شود و کار نسخه‌نویسی، مرتب‌سازی، گزینش و ویرایش را به بعد واگذار کند. اضافه بر این، تفاوت‌های جزئی بیان که در یک سند کتبی وجود ندارد نیز ضبط می‌شود. (استنفورد، ۱۳۸۶، ص ۲۵۶) البته فنون اساسی پژوهش تاریخی در این شیوه بسیار جدیدند. این نوع پژوهش تاریخی بود که مورخان را به لزوم رهیافتی انتقادی به شواهدشان آگاه ساخت. چنانکه میکروفن و ضبط صوت به لوح و قلم و دفتر یادداشت اضافه شد. هنگامی که فنون جدید کامل شدند، منابع جدید گشوده شدند، آنها به‌طور گسترده‌ای برای پژوهش تاریخی از افرادی که حتی برخی سواد هم نداشتند، در ضبط و ثبت وقایعی که مشاهده کرده بودند نیز استفاده می‌نمایند. حتی در بین ملل باسواد، افراد زیادی به‌واسطه پیری یا فقدان آموزش نمی‌توانند خاطرات‌شان را بنویسند، اما چیزهای مهمی دارند که از تجاربشان در طول عمر شصت، هفتاد یا هشتادساله خود نقل کنند. بدینسان، بخش‌های تازه‌ای از حوزه تاریخی، بویژه در تاریخ اجتماعی به روی مطالعه مورخ باز می‌شود. در این شیوه تاریخ‌نگاری، فقط سالخوردگان و مستمندان نیستند که می‌توانند شواهد تاریخی مهمی را فراهم آورند. زیرا همه حکومت‌ها، و نه فقط خودکامگان اکراه دارند که آرشیوهایشان را در دسترس مورخ قرار دهند. (استنفورد، ۱۳۸۶، ص

۱. توکلی، فایزه، اهمیت و ضرورت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری، دو فصلنامه تاریخ شفاهی شماره ۲، سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران

۲۵۷) در نتیجه اتفاقات مهمی از اطلاع همگان پنهان می‌ماند. جایی که چنین تلاش‌هایی ناموفق بوده‌اند، خاطرات و پژوهش‌های شفاهی، و نه اسناد کتبی، آنها را شناسانده‌اند. (برای مثال، فرار خاندان سلطنتی پهلوی در سال ۱۳۵۷، آرشیو صداوسیما، گزارش چگونگی پناهندگی خاندان پهلوی و فرار آنها از ایران، بهمن ۱۳۸۸) بنابراین، «تاریخ زمان حال را نمی‌توان بدون منابع شفاهی انگاشت (ص ۴۱، ۱۹۹۲، Vandecasteele) این منابع گفتاری، «پیچیدگی انگیزه انسان، ماهیت ناپایدار «حقیقت» تاریخی، شکاف‌های درون شواهد، رابطه گاه‌گاه ظریف کلام و رفتار را آشکار می‌سازند. (ص ۱۵۶، ۱۹۸۹، Seladon, and pappworth)

اهمیت تاریخ شفاهی در رویکرد امروزی که پس از اختراع ضبط صوت و در شکل پیشرفته آن ضبط‌های دیجیتالی که قابلیت طولانی ضبط صدا و بهره‌وری از آن در سامانه‌های رایانه و ارسال آن را دارند، نقش بسیار مهمی در ردوبدل کردن داده‌های تاریخی یافته است. استناد به گفته‌ها و خاطرات افرادی که در رویدادها نقش اصلی را داشتند می‌تواند به‌عنوان «منبعی اصلی و مکمل در تاریخ‌نگاری محسوب شود». ویژگی برجسته تاریخ شفاهی در مقایسه با تاریخ‌نگاری مبتنی بر اسناد و گزارش‌های رسمی، ضبط و ترسیم ویژگی‌های روانشناختی و ارائه تصویری کم‌وبیش زنده بر اساس تجربیات مستقیم و غیرمستقیم افراد است. در این شیوه ثبت حوادث به واسطه درج آهنگ و زیر و بم صدا و ظرایف کلامی به گونه‌ای است که عواطف و احساسات اشخاص باز نمایند، و تجربیات آنان به گزارش‌های تاریخی تلفیق می‌شوند. در تاریخ شفاهی رفتارها و واکنش‌های افراد نیز گویاتر میشود زیرا تاریخ زنده است. «تاریخ شفاهی از اینجاست که اهمیت خود را باز می‌نماید. صرف‌نظر از میزان بهره‌گیری از این مدارک در شناخت و تفسیر گذشته، از این منظر که رویکرد شفاهی مدارک زیادی را پیش روی مورخ قرار می‌دهد و او را در شناخت ابعاد مختلف کنش انسان‌ها، یاری می‌دهد، ارزشی دوچندان پیدا می‌کند. داده‌های تاریخ زمانی به ماهیت علمی تاریخ کمک می‌کنند که مورخ را در پاسخ‌گویی به پرسش‌هایی که پاسخ آنها را نمی‌داند، یاری کنند. از این منظر، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها و فیلم‌برداری‌ها و شرح و بسط‌های پیرامون وقایع و آثار و ابنیه، به لحاظ زنده‌بودن، برخورداری از پویایی بیشتر و توانایی انتقال گفتمان حاکم بر زمان رخداد واقعه یا زمان ساخت آثار؛ بهره بیشتری نصیب محقق تاریخ می‌کنند و با هموار کردن زمینه‌های گفتگو و تعامل بیشتر

مورخ (مصاحبه‌کننده) با طرف مقابل (مصاحبه‌شونده) امکان پاسخگویی مناسب‌تر به سؤالات مطرح‌شده او را فراهم می‌آورند.

۴-۱۵ اهمیت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری^۱

با وجود آشکار شدن اعتبار و اهمیت مصاحبه با مجریان و متصدیان سیاست‌های حکومت در دوره معاصر و نیز ارزش اطلاعات آگاهان از حقایق پشت پرده رخدادهای این دوره، به نظر می‌رسد مورخان و پژوهشگران ایرانی، علاقه چندانی به سود جستن از این روش پژوهشی ندارند. دشواری‌های این روش، تازه‌کار بودن آرشیوها و مراکز اسنادی و پاسخگویی نامناسب آنان به پژوهشگران و کافی ندانستن اطلاعات کتاب‌ها و مطبوعات از جمله دلایل این بی‌علاقگی می‌باشد.

بهره‌گیری از خاطرات شفاهی در تاریخ‌نگاری، قدمتی به دیرینگی هستی بشر دارد. اما ابزار ثبت آن، با توجه به تحولات همه‌جانبه در زندگی بشر، تغییر اساسی یافته و امروزه، دستگاه‌های مجهز ضبط‌صوت و دوربین‌های دیجیتالی، کار را آسان و مطمئن‌تر کرده است.

۴-۱۶ تفاوت تاریخ شفاهی با سایر روش‌های تاریخ‌نگاری^۲

تاریخ‌نویسی در معنای کهن آن به مطالبی گفته می‌شد که یک مورخ از طرق مختلف که یکی از روش شفاهی در حد مختصر بود، به آن دست می‌یافت. آنچه مربوط به تاریخ قدیم‌تر از زمان خودش بود، از روی کتاب‌های دیگران می‌نوشت و وقتی به وقایع نزدیک به زمان خود می‌رسید، سعی می‌کرد با توجه به شنیده‌ها، اسناد و نامه‌ها و بیشتر شایعاتی که در بیرون از زبان افراد کوچه و بازار و یا درگیر در ماجرا می‌شنود، تاریخ خویش را بنویسد. واقع مطلب آن است که راهی جز این هم برای تاریخ‌نگاری نبوده و در هر حال بخشی از منابع شفاهی بوده و دقیقاً در همین چهارچوبی که اکنون ما به آن تاریخ شفاهی می‌گوییم، طبعاً نه با این نظم و نسق، به دست می‌آمده است.

۴-۱۷ مزیت‌ها و محدودیت‌های تاریخ شفاهی نسبت به سایر شیوه‌های تاریخ‌نگاری^۳

بنیاد تاریخ شفاهی روی دو رکن مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر قرار دارد. در این میان قواعدی نیز برای مصاحبه وجود دارد، با این دو عنصر اصلی به همراه آن قواعد و موضوع محور، باید روش علمی کار را تنظیم کنید. در این باره تاکنون

۱. اهمیت تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری، آفتاب آنالین، چهارشنبه ۸ دی ۱۳۸۹

۲. جعفریان، رسول، گفتگو درباره تاریخ شفاهی، همشهری ماه، شماره ۶۲، آذر ۱۳۸۹، ص ۱۳۰

۳. براری، محمد، تاریخ شفاهی و اهمیت آن در تاریخ‌نگاری، روزنامه جام جم، ۲۹ خرداد ۱۳۹۳، شماره ۴۰۰۱، ص ۱۱

بحث‌های فراوانی شده است. این که چطور مصاحبه کرد، چطور سؤال طرح کرد، پرسش محوری کدام است، تا چه اندازه از حاشیه روی پرهیز کرد. و از این قبیل مسائلی که می‌باید آموخت و در تجربه تقویتشان کرد و در عمل به کار بست. توانایی مصاحبه‌گر در اطراف آن موضوع نباید کمتر از مصاحبه‌شونده باشد. او باید کاملاً بر موضوع احاطه داشته باشد و تلاش کند تا مصاحبه‌شونده را به حرف آورده و مانع از بیراهه رفتن او بشود. پس از خاتمه کار هم باید ضمیم و پیوست‌ها و پاورقی‌های خاص خود را داشته باشد. افراد ناشناخته را بشناساند، توضیحات بیشتری را در اطراف برخی از موضوعات بدهد و به هر حال کار را در یک چهارچوب روشن عرضه کند. این روشی است که اکنون در بیشتر تواریخ شفاهی ما رعایت نمی‌شود. مزیت این روش، یعنی تاریخ شفاهی بر اساس مصاحبه، برای شناخت ماجرا و موضوعی که می‌تواند از دیدگاه‌های دیگری هم مورد بررسی قرار گیرد فراوان است. در واقع وقتی شکل‌گیری یک نهاد را به مصاحبه می‌گذارید، چیزی ورای اسناد مربوطه را دنبال می‌کنید. یک سند که عبارت است از داستان تأسیس آن نهاد، اساسنامه آن و یا گزارش رسمی که در آن روزگار تدوین شده، فقط می‌تواند مباحث نهایی مربوط به تشکیل آن نهاد را به شما نشان دهد. اما وقتی مصاحبه‌گر خود درگیر تشکیل آن نهاد باشد، بسیاری از مباحث پیش از تشکیل آن نهاد، نزاع‌هایی که به شکل‌گیری اساسنامه منتهی شده، ذهنیت‌ها و اهداف پشت پرده‌ای در تشکیل آن نهاد بوده و بسیاری از مسائل دیگر را بازگو می‌کند. در اسناد رسمی، هیچ‌گاه از انگیزه‌ها به‌طور واضح سخن به میان نمی‌آید در حالی که در مصاحبه حضوری، بسیاری از انگیزه‌های ریز و پشت پرده بیان می‌شود. اینها البته وقتی است که مصاحبه‌شونده اراده گفتن آنها را داشته باشد. ترسیم فضای حاکم بر تشکیل آن نهاد از دیگر مسائلی است که در تاریخ شفاهی مورد توجه قرار می‌گیرد. همین‌طور بسیاری از مسائلی که در تاریخ‌نویسی رسمی از آنها سخنی به میان نمی‌آید و اغلب تصور می‌شود که حرف‌های بی‌خاصیتی است، در تاریخ شفاهی مورد توجه قرار گرفته و حلال برخی از مشکلات کلیدی در زمینه تاریخ خواهد بود. نقش افراد در تواریخ رسمی چندان آشکار نیست، در حالی که در تاریخ شفاهی روی نقش افراد تأکید ویژه صورت می‌گیرد. از این قبیل مزیت‌ها برای تاریخ شفاهی بسیار زیاد خواهد بود.

۴-۱۸ مشترکات^۱

حقیقت آن است که منابع شفاهی هم مانند بسیاری از منابع دیگر، باید حک و اصلاح شود. باید روش‌هایی برای تنقیح آنها یافت. ما در نقد اخبار تاریخی، مقایسه میان اخبار یک موضوع را راه‌حل مناسبی برای ارزیابی می‌دانیم. در تاریخ شفاهی نیز باید چنین کرد. باید برای ارزیابی یک واقعه، با چندین نفر که درگیر هستند مصاحبه کرد و از مقایسه میان آنها، تاندازه‌ای به واقعیت دست یافت، به‌علاوه، مصاحبه‌گر و تخصص وی در موضوع و آشنایی او با روش نقد می‌تواند کمک شایسته‌ای به نقد و ارزیابی آنچه در تاریخ شفاهی نقل شده است بکند. ایجاد تلفیق میان آنچه در مصاحبه‌ها به‌عنوان تاریخ شفاهی گفته شده با اسنادی که از آن ماجرا برجای مانده، بسیار اهمیت دارد. همیشه باید اسناد را در کنار تاریخ شفاهی گذاشت. همیشه باید آنچه را در تواریخ آمده کنار تاریخ شفاهی گذاشت تا از مقایسه آنها بهتر به نتیجه رسید.

نکته^۲ دیگر این که همیشه باید اصل بیان وقایع را از تفسیرها جدا کرد. در تاریخ شفاهی این آمیختگی فراوان است و باید راهی برای آن اندیشید. یعنی کسی که در صدد بیان وقایع است، مرتب کار تحلیلی می‌کند و چون خودش درگیر است، تلاش دارد تا چهارچوب‌های تحلیلی خود را در درون نقل وقایع بیاورد. تفکیک اینها کمک خواهد کرد تا با واقعیت بهتر آشنا شویم.

۴-۱۹ مشخصه‌های فایده‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ شفاهی^۳

اگر فایده تاریخ را گردآوری تجارب بدانیم، تاریخ شفاهی یکی از بهترین انواع تجربه‌اندوزی است. توجه داشته باشید که آنچه بشر را از دوباره‌کاری و رفتن راه‌های خطای پیشین باز می‌دارد، توجه به تجارب است، تجاربی که از طریق «مکتوب» به دست آمده باشد. تواریخ، معمولاً روی تجربه‌اندوزی تکیه دارند اما تاریخ شفاهی بیشترین تجربه را در اختیار ما می‌گذارد. چراکه دایره آن وسیع‌تر است. عرض کردیم که تاریخ در گذشته مفهوم محدودی داشت، اما اکنون دایره آن گسترده شده است. طبعاً تجارب بشری هم در حوزه‌های مختلفی که می‌تواند

۱. جعفریان، رسول، گفتگو درباره تاریخ شفاهی، همشهری ماه، شماره ۶۲، آذر ۱۳۸۹-ص ۱۳۰

۲. براری، محمد، تاریخ شفاهی و اهمیت آن در تاریخ‌نگاری، روزنامه جام جم، ۲۹ خرداد ۱۳۹۳، شماره ۴۰۱، ص ۱۱

۳. جعفریان، رسول، گفتگو درباره تاریخ شفاهی، همشهری ماه، شماره ۶۲، آذر ۱۳۸۹، ص ۱۳۰

متعلق تاریخ شفاهی باشد، بهتر ثبت و ضبط خواهد شد. اینکه ما تجربه‌های یک معلم یا نقاش را داشته باشیم، برای هرکسی که در این حوزه‌های فعالیت دارد، بسیار ارزشمند خواهد بود. ما قبلاً این قبیل اطلاعات را فقط به صورت شفاهی دهان به دهان از طریق پدران و دوستان آن هم جسته و گریخته می‌شنیدیم. اما اکنون اگر دانش تاریخ شفاهی را گسترش دهیم و به حوزه‌های مختلف بکشانیم، می‌توانیم تجربه‌هایمان را بیشتر کرده و عقل جمعی و اجتماعی و کاری‌مان را تقویت کنیم. در واقع ما با گسترش تاریخ شفاهی، بر فایده کلی تاریخ افزوده‌ایم و آن را در سطح و عمق گسترش کمی و کیفی داده‌ایم.

۴-۲۰ وجوه افتراق تاریخ کتبی (مکتوب) و تاریخ شفاهی^۱

۱- تدوین و تبیین و حضور تاریخ شفاهی هم‌عصر و یا در نزدیک‌ترین زمان به زمان حادثه و یا موجودیت تاریخی است، در صورتی که تاریخ کتبی زمان‌های زیادی از حادثه یا موجودیت تاریخی گذشته است.

۲- اسناد تاریخ شفاهی غالباً انسان‌های عامل و یا شاهد واقعه و رخداد هستند ولی اسناد تاریخ مکتوب نوشته‌ها، تصاویر و یادمان‌ها و کتیبه‌های اعصار گذشته هستند.

۳- در حقیقت خمیرمایه تاریخ شفاهی اسناد انسانی است ولی بنیان تاریخ کتبی اسناد استنادی است یا اینکه منابع تاریخ شفاهی انسان‌ها و منابع تاریخ مکتوب اسناد غیرانسانی است.

۴- تاریخ شفاهی، بعد از مدتی خود به عنوان سند و مبنای تاریخ کتبی است ولی بالعکس آن میسر نیست یعنی تاریخ شفاهی قابل تبدیل به تاریخ مکتوب است ولی تاریخ کتبی را به تاریخ شفاهی تبدیل نمی‌کنند.

۵- در تاریخ شفاهی، از تاریخ مکتوب به ندرت سند و مأخذ می‌آورند ولی در تاریخ مکتوب به وفور به تاریخ شفاهی مراجعه و از آن سند ارائه می‌کنند.

۶- حجت بودن تاریخ شفاهی به شفاف بودن حادثه، صداقت راوی و نزدیک بودن زمان روایت به حادثه است ولی حجت بودن تاریخ کتبی به تواتر در بیان حوادث، آثار و بقایا و امارت و اسناد به جامانده از حادثه است.

۷- تاریخ کتبی بیشتر عبرت‌آموز است و تاریخ شفاهی علاوه بر عبرت‌آموزی، عاطفه‌برانگیز است یعنی تاریخ کتبی بیشتر استدلال و تعقل را برمی‌انگیزد و تاریخ شفاهی، احساس، عاطفه و دل را نیز به جوش می‌آورد.

۱. امیر آراسته، ناصر، آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم، دست‌نوشته‌ها، مرکز اسناد هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، ۱۳۹۶

۸- تاریخ مکتوب و تاریخ شفاهی هر دو جلوه‌هایی از تاریخ‌اند که ابزار جمع‌آوری این دو فرق می‌کند، ابزار تاریخ شفاهی ابزارهای صوتی، تصویری یا نوشتاری از نوع خود نوشت است که توسط عوامل و یا شاهدین و نظار مورد استفاده قرار می‌گیرد ولی در تاریخ مکتوب ابزارها، اسناد، مدارک و اشیاء تاریخی هستند که دیگر نوشت می‌باشند.

۹- تعدادی از مورخین و صاحب‌نظران تاریخ شفاهی را تدوین تاریخ با ابزار و شیوه مدرن و تاریخ مکتوب را تاریخ با ابزار و شیوه سنتی و کلاسیک می‌دانند.

۱۰- در تاریخ مکتوب، نقش اصلی، محوری و شاید تنها نقش از آن مورخ است نه بازی‌کنندگان حادثه یا رخداد تاریخی ولی در تاریخ شفاهی نقش اصلی را عامل یا عاملان یا بازی‌کننده حادثه و هم‌عرض او با آنها، مصاحبه‌گر، تصویربردار، ثبت، مؤلف و تدوینگر ایفاء می‌نماید.

۱۱- در تاریخ کتبی یا مکتوب آنچه تاریخ را تبیین می‌کند نوشته است که می‌تواند به نقاشی، فیلم و مستند یعنی به دیداری و شنیداری هم درآید ولی در تاریخ شفاهی آنچه تاریخ را تبیین می‌کند ابزار دیداری و شنیداری است که می‌تواند به مکتوب تغییر شکل یابد.

۱۲- در تاریخ شفاهی فیلم‌ساز، رمان‌نویس، نقّاش، اهل قلم و ا خطیب و گوینده نیز خود مورخ‌اند. در تاریخ کتبی فیلم‌ساز، رمان‌نویس، نقّاش و اهل قلم و خطیب و گوینده مورخ نیستند بلکه از زحمات مورخ برای مستندسازی بهره می‌گیرند.

۱۳- در تاریخ کتبی مورخ یا مؤلف تاریخ، شخصیت‌ها و حوادث تاریخی را زنده می‌کند و به تصویر می‌کشد ولی در تاریخ شفاهی، تاریخ‌سازان یعنی عاملان و ناظران یک حادثه دیگران را به تماشای یک موجود زنده دعوت می‌کند.

۴-۲۱ تاریخ‌نگاری دفاع هشت‌ساله در ارتش^۱

با توجه به اینکه موضوع بحث، تاریخ‌نگاری هشت سال دفاع مقدس است ذکر این نکته بی‌مناسبت نیست که مطالعه تاریخ عمومی ایران از دوران باستان تا جنگ‌های ایران و روس در اوایل دوران قاجارها چنین می‌نماید که گویا تاریخ ایران فقط شامل شرح جنگ‌های پادشاهان و امپراطوران این سرزمین با دشمنان و مهاجمان خارجی

۱. امیر بختیاری، مسعود، درآمدی به شکل‌گیری تاریخ‌نگاری هشت‌ساله دفاع مقدس در ارتش - فصلنامه نگین، شماره ۲۲، سال هفتم ۱۳۸۶

و مدعیان و رقیبان داخلی و جدا شدن‌ها و یا ضمیمه شدن‌های قلمروهای حکومتی می‌شود و مثل اینکه تاریخ ایران، تاریخ جنگ‌ها بوده است. شرح اکثر این جنگ‌ها توسط مورخین از یونانی و رومی و عرب گرفته تا شرق شناسان غربی نگاشته شده که مسلماً خالی از تحریف و ابهام و اغراق نیست و اکثراً هم حالت کلی‌گوئی دارد و از نویسندگان و کاتبان و شارحان ایرانی، کمتر اثری از این در دست مشاهده می‌شود. گاهی شعرای دربار شاهان در مداحی و ثناگویی و قصاید خود به‌نوعی به جنگ‌های شاهان معاصر خود اشاراتی داشته‌اند که طبعاً ارزش آن را ندارد که در زمینه تاریخ‌نگاری جنگی و نظامی قرار گیرد. وقایع‌نگاران و کاتبان درباری شاهان مانند میرزا مهدی‌خان استرآبادی، منشی نادرشاه افشار نیز که به شرح و توصیف وقایع و جنگ‌های آن پادشاه پرداخته باشند، در تاریخ نظامی ایران بسیار نادرند.

در مبحث کلی تاریخ‌نگاری جنگ در ایران، اثر جاودانه و عظیم حکیم ابوالقاسم فردوسی یعنی شاهنامه، گذشته از استثنائی بودنش از نظر شکل و محتوا، به هر حال شایان ذکر است. تشریح و توصیف جنگ‌های بیان‌شده در شاهنامه اگرچه مربوط به جنگ‌های اسطوره‌ای و افسانه‌ای است و حکیم طوس در آن حماسه را با حکمت درآمیخته ولی باذوق لطیف، نبوغ و خلاقیت کم‌نظیر، شاعر حماسه‌سرا به بیان داستان‌های رزمی و شرح سلحشوری‌ها، آئین‌ها، آموزه‌های پهلوانی و رسوم مردی و مردانگی و رزم‌آوری پهلوانان، یلان و گردانی که در واقع تجلی حق، خوبی، خیر، روشنائی و صاحبان رفتار اهورائی به شمار می‌آیند، در جنگ با نابکاران و دیوان و دادن که مظهر شرارت و اهریمنی هستند، پرداخته است، حتی تراژدی‌هایی همچون رزم رستم و اسفندیار و یا رستم و سهراب که اشک بر چشم و سوگ بر دل خواننده می‌نشانند.

به هر حال، گذشته از حکمت نهفته در تمامی متن شاهنامه، اهمیت و ارزش شرح و توصیف صحنه‌های رزم و رزم‌آوری فرزندان و پهلوانان و سرداران ایران‌زمین، اگرچه افسانه هم باشد شایسته ذکر است و مقرون به صواب نیست که بدون اشاره و بزرگداشت این اثر، به موضوع تاریخ‌نگاری هشت سال دفاع مقدس که خود پدیده‌ای ماندگار از دلیری‌ها و ایثارگری‌های فرزندان این سرزمین در مقابل تجاوز و تهاجم شریران زمان است و حماسه آن قهرمانان اسطوره‌ای را زنده و تداعی می‌کند، بپردازیم.

اما در مورد تاریخ‌نگاری جنگ تحمیلی در ارتش، لازم به ذکر است که در رژیم گذشته اساساً نهاد سازمان‌یافته‌ای برای تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش پیش‌بینی نگردیده بود و

اگرچه در سازمان ارتش امریکا که ارتش ایران تا حدود زیادی از آن الگوبرداری کرده بود، در سازمان سپاه‌های نیروی زمینی یک گروه تاریخ‌نگار و تحلیل‌گر جنگ وجود دارد که به لشکرها و یگان‌های عمده تابعه سپاه مأمور می‌شوند اما همان‌گونه که اشاره شد، ارتش ایران فاقد چنین سازمانی بود و کتاب‌هایی مانند عملیات در تنگ تامرادی (عملیات نامنظم در مناطق عشایری جنوب ۱۳۴۲) و یا پنجاه سال تاریخ ارتش نوین ایران (۱۳۵۱) توسط یکی از فرماندهان مسئول و یا گروه کاری موقتی نوشته شد نه توسط یک نهاد سازمانی و دارای مأموریت تاریخ‌نویسی.

اندک زمانی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در کشور، ارتش جمهوری اسلامی ایران در عملیات رزمی با گروه‌های مسلح ضدانقلاب در پاره‌ای از مناطق به‌خصوص غرب کشور درگیر گردید و تداوم درگیری و آشفتگی و نابسامانی‌های سازمانی مانع از آن می‌شد که اندیشه وقایع‌نگاری منظم در تاریخ‌نویسی این عملیات که دامنه چندان محدودی هم نداشت، در سازمان پیدا شود.

در ماه‌های اولیه تهاجم همه‌جانبه عراق، کماکان هم به خاطر درهم‌ریختگی نسبی سازمان ارتش و هم به سبب آن که پیش‌بینی نمی‌شد جنگ چندان طولانی شود و هم‌چنین به علت این که وظایف روابط عمومی ارتش به سازمان عقیدتی سیاسی محول شده و تصور می‌گردید وظایف فرهنگی، تبلیغی و ... بر عهده این سازمان است، طبعاً فرصت و زمینه مناسبی برای پرداختن به تاریخ‌نگاری جنگ به چشم نمی‌خورد.

اولین گام برای تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش، در اوایل شش‌ماهه دوم و در دانشکده فرماندهی و ستاد نیروی زمینی برداشته شد و تعداد بسیار معدود اساتید باقی‌مانده در دانشکده (در این زمان دانشکده غیرفعال بود و اکثر اساتید در یگان‌های عملیاتی به‌عنوان فرمانده یا افسر ستاد مشغول خدمت بودند) طبق طرحی که توسط فرمانده وقت دانشکده (سرهنگ ستاد غلام‌حسین فاضل) تهیه شده بود، به مطالعه و بررسی و تجزیه و تحلیل عملیات انجام‌شده از جنبه‌های مختلف اطلاعاتی، عملیاتی، پرسنلی و لجستیکی پرداخته و برای هر یک از امور چهارگانه یادشده گروه کاری مجزا و مشخصی تشکیل شد که این گروه‌ها جهت بررسی‌ها و پژوهش‌های میدانی به جبهه‌های جنوب و غرب عزیمت کردند و ضمناً از نیروی زمینی درخواست گردید که یک نسخه از مدارک، طرح‌ها و مکاتبات عملیاتی را برای این دانشکده ارسال نماید تا اسناد لازم جمع‌آوری گردد. اندکی بعد، با

پیوستن سرهنگ زرهی ستاد یعقوب حسینی که در شش ماهه آغاز جنگ معاونت عملیاتی فرمانده نیروی زمینی را عهده‌دار بود به گروه تاریخ‌نگاری جنگ دافوس، از آنجایی که هم از اطلاعات ارزنده و مستندی برخوردار بود و هم صاحب تفکر و دانش نظامی بود و علاوه بر آن قلم توانا و شیوایی نیز داشت، کار تدوین تاریخ جنگ در دانشکده فرماندهی و ستاد با سرعت و مطلوبیت بیشتری دنبال شد.

روش کاری گروه تاریخ‌نگاری جنگ در دافوس به این ترتیب بود که کلیه مدارک، طرح‌ها، دستورات و جداول حوادث و سایر مکاتبات عملیاتی لازم را جمع‌آوری و مدون کرده و در پایان ضمن تشریح مختصری از جریان عملیات انجام شده و نتایج به دست آمده، آن عملیات را از دیدگاه اصول نه‌گانه جنگ مورد تطبیق و ارزیابی قرار می‌داد. خلاصه آن که آرشیو اولیه و ارزشمندی از مدارک عملیاتی شامل سابقه درگیری‌های مرزی ایران و عراق، وضعیت ارتش در آغاز جنگ، روزشمار ماه‌های اولیه جنگ، عملیات محدود آفندی انجام‌شده و عملیات پدافندی نیروهای خودی تهیه گردید که مجموعه ارزشمند و مستندی به شمار می‌آید و تقریباً تمامی مدارک آن مبنای تاریخ‌نگاری‌ها و پژوهش‌های دیگران در ارتش قرار گرفت.

در آغاز سال دوم جنگ که شهید سپهبد صیادشیرازی به فرماندهی نیروی زمینی منصوب شد، از این کار استقبال کرد و دستورات مؤکدی برای ارسال مدارک عملیاتی به دانشکده فرماندهی و ستاد صادر نمودند.

تقریباً بعد از دو سال، نیروی زمینی به کار تدوین تاریخ جنگ یک حالت سازمانی داد و آنچه را که در دافوس صورت می‌گرفت، تقریباً به همان شکل و قواره به معاونت طرح و برنامه نیروی زمینی واگذار کرد که این کار تا خاتمه جنگ ادامه یافت. البته در این وضعیت، افراد دیگری جایگزین گروه کار دانشکده فرماندهی و ستاد گردیده بودند.

تقریباً در اوایل سومین سال جنگ با هدایت و تحت سرپرستی مستقیم ریاست وقت سازمان عقیدتی سیاسی ارتش «حجت‌الاسلام غلامرضا صفائی» دفتر سیاسی آن سازمان با دعوت از تعداد انگشت‌شماری از افسران مجرب و کارآزموده که به مسائل جنگ آشنایی داشتند و خود به نحوی در جبهه‌ها حضور یافته و در مشاغل برجسته‌ای نیز انجام وظیفه نموده بودند (که شاخص‌ترین آنها همان سرهنگ ستاد یعقوب حسینی بود) کار تهیه پیش‌نویس کتاب‌های مربوط به هر یک از عملیات انجام شده به‌خصوص عملیات عمده انجام شده تا آن زمان را آغاز کرد و تدبیر اصلی بر مستند بودن و بیان

واقعیات و صراحت بود. حاصل ارزشمند این اقدام، تهیه یک مجموعه هفت‌جلدی از آغاز جنگ تا عملیات رمضان بود که شش جلد آن با عنوان «ارتش در هشت سال دفاع مقدس» در سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۴ منتشر گردید ولی ادامه کار و تکمیل تاریخ جنگ بنا به دلایلی تا پایان توسط دفتر سیاسی ادامه نیافت. بنا به اظهار حجت‌الاسلام صفائی ایشان بعداً آن پیش‌نویس‌های اولیه را به شهید سپهبد صیادشیرازی که در جایگاه جانشین ریاست ستاد کل قرار داشت تحویل داد که با صلاحدید ایشان در اختیار پژوهشگران قرار گیرد.

در سال ۱۳۶۳، فرمانده وقت دانشکده افسری امام علی (ع) نیروی زمینی سرهنگ ستاد عطاءالله صالحی (امیر سرلشکر صالحی فرمانده سابق ارتش جمهوری اسلامی ایران) از امیر مسعود بختیاری خواست که به‌منظور آگاهی دانشجویان سال سوم آن دانشکده و انتقال تجارب رزمی، یک کتاب آموزشی تهیه شود تا رسماً و مستقیماً در برنامه آموزشی دانشجویان قرار گیرد. در اجرای این تدبیر، کتاب عملیات طریق‌القدس در سال ۱۳۶۳ تدوین، چاپ، توزیع، و مورد بهره‌برداری آموزشی قرار گرفت که در واقع رسماً بخش نوینی از کتاب هنر جنگ سنتی دانشکده افسری محسوب گردید و به‌واقع می‌توان گفت این کتاب، اولین کتاب تاریخ جنگ منتشر شده است. در سال بعد کتاب عملیات بیت‌المقدس و فتح خرمشهر نیز در ادامه آن کتاب و با همان اهداف آموزشی و تاریخی تدوین و منتشر و مورد تدریس در دانشکده افسری قرار گرفت و نهایتاً پس خاتمه جنگ، مجموعه عملیات ثامن‌الائمه، طریق‌القدس، فتح‌المبین، بیت‌المقدس و همچنین فصلی تحت عنوان ریشه‌های اختلافات ایران عراق و علل تجاوز عراق به ایران در یک مجلد و بانام «هنر جنگ» تدوین گردید که شامل مباحث تاریخ نظامی عملیات مذکور و همچنین خلاقیت‌ها و ابداعات رزمندگان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران تحت واژه «هنر جنگ» بود و در دو واحد درسی برای آموزش دانشجویان سال چهارم آن دانشکده اختصاص یافت.

کتاب‌های یادشده از اولین کتب تدوینی در مورد تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق محسوب می‌شوند که استفاده از آنها برای تدوین تاریخ جنگ و شرح توانایی، خلاقیت و ایثارگری رزمندگان جمهوری اسلامی ایران برای ایجاد روحیه سلحشوری در دانشجویان از نکات بارز آنها می‌باشد.

در سال ۱۳۷۱، معاونت طرح و برنامه نیروی زمینی یک جلد کتاب با عنوان «دفاع مقدس» تهیه و در همین سال منتشر کرد که در واقع یک اطلس کامل

از جنگ‌های آفندی و پدافندی هشت سال دفاع مقدس می‌باشد که در آن هر عملیات به‌طور اجمالی همراه با نقشه مربوطه تشریح شده است. در سال ۱۳۷۳ شهید سپهبد صیادشیرازی که در آن زمان جانشینی ریاست ستاد کل نیروهای مسلح را عهده‌دار بود با هدف گردآوری خاطرات رزمندگان از اقشار و مسئولیت‌های مختلف در زمان جنگ از زبان خود آنها و نهایتاً تدوین این خاطرات برای مستندسازی تاریخ جنگ و جلوگیری از بعضی لغزش‌ها و تحریف‌ها به ثبت و ضبط نوشتاری، صوتی و تصویری خاطرات رزمندگان به ویژه فرماندهان رده‌های مختلف و افسران ستاد فرمان داد و به‌خصوص به این نکته پای می‌فشرد که این خاطرات در منطقه عملیاتی مربوطه ضبط و ثبت شود. گروه کاری اولیه غیرسازمانی و داوطلبی را که شهید صیادشیرازی برای این کار سازمان داد «هیئت معارف جنگ» نامگذاری کرد و ضمناً از فرماندهان و افسران ستادها خواست که در جلسه آموزشی خاصی که روزهای یک‌شنبه هر هفته قبل از آغاز خدمت رسمی روزانه به مدت دو ساعت تشکیل می‌گردید، شرکت نموده و خاطرات خود را ضمن تشریح یکی از عملیاتی که در آن عهده‌دار مسئولیت فرماندهی یا ستادی بوده‌اند، بازگو نمایند و تجارب و آموزه‌های عملیاتی و رزمی خود را به دانشجویان جوان نیروی زمینی منتقل نمایند. شهید صیاد، برای تکمیل آموزش‌های نظری یاد شده در اردیبهشت‌ماه هرسال، دانشجویان سال چهارم دانشکده را برای آموزش میدانی و بازدید از مناطق عملیاتی به منطقه یکی از عملیات چهارگانه بزرگ سال دوم جنگ در جنوب و یا به مناطق کردستان به‌صورت یک اردوی آموزشی یک‌هفته‌ای می‌برد و در این مرحله نیز فرماندهان شرکت‌کننده در آن عملیات در محل و صحنه مربوطه به تشریح و آموزش عملیات و بیان خاطرات خود می‌پرداختند که به‌طور کامل ضبط ویدئویی می‌گردید تا بر غنای آرشیو هیئت معارف جنگ افزوده شده و مورد بهره‌برداری پژوهندگان و تاریخ‌نویسان جنگ قرار گیرد. لازم به توضیح است که شهید صیادشیرازی عجله‌ای برای چاپ و انتشار کتاب از خود نشان نمی‌داد، شهید بزرگوار علاقمند بود؛ واقعیات و حقایق کاملاً مشخص و مدلل گردیده و هیچ‌گونه شائبه و نشانی از تعصب سازمانی برای بیان آنچه در یک عملیات به وقوع پیوسته، وجود نداشته باشد.

شهید صیادشیرازی تا زمان شهادت خود (۱۳۷۸) به مدت پنج سال این کار را به‌طور مستمر در دانشکده افسری امام علی (ع) نیروی زمینی ادامه داد که سخت

موردتوجه و علاقه و استفاده دانشجویان که نسل جوان نیروی زمینی را تشکیل می‌دادند، قرار گرفت. پس از به شهادت رسیدن شهید صیادشیرازی، ابتدا تصور می‌شد که هیئت معارف جنگ او که در ارتش سازمانی نداشت اما از جانب فرماندهان آن حمایت و پشتیبانی زیادی می‌شد منحل شده و این فعالیت ارزنده زوال خواهد یافت اما با ابلاغ فرمان صریح و قاطع فرماندهی معظم کل قوا مبنی بر ادامه راه آن شهید و به ویژه همت و اراده استوار دو تن از هم‌زمان آن شهید یعنی «امیر سرتیپ ناصر آراسته» و «امیر سرتیپ سید حسام هاشمی» نه‌تنها فعالیت‌های آموزشی هیئت معارف متوقف نگردید، بلکه با تلاش‌های خستگی‌ناپذیر امیران یادشده و سایر هم‌زمان شهید اقدامات آموزشی و گردآوری و تدوین خاطرات فرماندهان و رزمندگان ارتش با شدت و سرعت بیشتری دنبال شد و کار توسعه یافت، به نحوی که اجرای آموزش‌های فوق به دانشگاه‌های هوایی، دریایی و پدافند هوایی نیز تسری داده شد و آموزش میدانی و بازدید از مناطق عملیاتی به‌طور هم‌زمان و تلفیقی از دانشگاه‌های افسری هر چهار نیرو به مرحله اجرا درآمد و به‌جای بازدید از منطقه یک عملیات، بازدید از کل منطقه عملیاتی جنوب از دوکوهه تا اروندکنار و تشکیل کلاس‌های آموزشی متعدد در نقاط مختلف در برنامه کار قرار داده شد. یکی دیگر از اقدامات هیئت معارف جنگ، چاپ کتاب‌های مختلف و متعددی بود که مبنای آنها از فعالیت‌های گروه کار اولیه در دافوس تا جمع‌آوری خاطرات و گفته‌های رزمندگان به همت صیادشیرازی شکل گرفته بود. در واقع از سال ۱۳۸۰ تاکنون، هیئت معارف جنگ بانی و حامی تهیه، تدوین، چاپ و انتشار کتب متعددی گردیده است که این کار هنوز باعلاقه دنبال شده و ادامه دارد. خلاصه اینکه هیئت معارف جنگ شهید سپهد علی صیاد شیرازی را می‌توان ستون استوار تاریخ‌نگاری هشت سال دفاع مقدس در ارتش به حساب آورد.

در سال ۱۳۷۸، ستاد مشترک ارتش با تشکیل دفتری به نام سازمان حفظ و آثار نشر ارزش‌های دفاع مقدس در داخل آن ستاد تشکیلات ثابت و سازمانی را برای اقدام در زمینه حفظ ارزش‌های دفاع مقدس، سیاستگذاری و تدوین و انتشار کتب مربوط به دفاع مقدس بنیاد نهاد و در همین ایام به نیروهای هوایی و دریایی نیز ابلاغ نمود که نسبت به تدوین تاریخ عملیات آن نیروها در هشت سال دفاع مقدس اقدام نمایند.

در این راستا در هر یک از نیروهای سه‌گانه ارتش دفتری به نام مطالعات و تحقیقات سازمان یافت که دارای مدیریتی به نام مدیریت حفظ ارزش‌های دفاع مقدس هستند که

به تدوین عملیات نیروی مربوطه اشتغال دارند. از جمله در نیروی هوایی یک مجموعه ۹ جلدی که هر جلد آن حدود ۹۰۰ صفحه است در حال تدوین است که به صورت روزشمار به تشریح و توصیف عملیات مختلف نیروی هوایی اعم از مأموریت‌های تاکتیکی و راهبردی و عملیات پدافند زمین به هوای آن نیرو در هشت سال دفاع مقدس می‌پردازد. از این مجموعه هفت جلد آن آماده و دو جلد دیگر در دست تهیه می‌باشد. همچنین نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران، عملیات آن نیرو برای انهدام نیروی دریایی عراق و باز نگه داشتن کانال‌های کشتیرانی نفتکش، صیادی و تجاری و اسکورت کاروان‌های کشتیرانی را تهیه نموده است.

در نیروی زمینی، هم‌اکنون روزشمار تفصیلی جنگ در دست تهیه است که تاکنون ۴۴ جلد اول آن که مربوط به ماه‌های اولیه جنگ است، منتشر شده و سایر مجلدات در دست تهیه قرار دارند.

در کنار تاریخ‌نگاری عملیات در هر یک از نیروهای سه‌گانه، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش هم به انتشار کتبی که در زمینه دفاع مقدس هستند اما حالت غیرعملیاتی داشته و در زمینه خاطرات، شعر، داستان و شرح احوال شخصیت‌ها تدوین شده، ادامه می‌دهد. بی‌مناسبت نیست این نکته هم ذکر شود که بسیاری از کتب منتشره در ارتش توسط نظامیان مستقل از سازمان‌های یادشده و گاهی با حمایت آنها تهیه و منتشر گردیده است. همچنین باید متذکر شد که اکثریت قریب به اتفاق کتاب‌هایی که درباره هر یک از عملیات نوشته شده، دارای زبان و لحن تاکتیکی است و می‌تواند مورد استفاده پژوهندگان تاریخ نظامی، افسران و دانشجویان مراکز آموزش ارتش به خصوص مراکز آموزش عالی یا فارغ‌التحصیلان این دانشکده‌ها قرار گیرد.

تاریخ‌نگاری هشت سال دفاع مقدس توسط سازمان‌های مختلف ارتش و یا نویسندگان مستقل، رعایت حق و حقیقت و انصاف و پرهیز از تعصب و حمیت و مستند بودن متون، تدبیر اصلی و اساسی است و در حال حاضر هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی تلاش اصلی خود را در راستای مستند کردن کتب و تدوین اسناد هر یک از عملیات به عنوان کتب مرجع و مأخذ قرار داده است.

۴-۲۲ رمان

۴-۲۲-۱ معنی لغوی رمان^۱

(ر) [فر. (ا) داستان، داستان بلند خیالی .

۱. فرهنگ فارسی معین

۴-۲۲-۲ معنی اصطلاحی رمان^۱

اصطلاح رمان به نوشته‌های بسیار گوناگونی اطلاق می‌شود که تنها وجه مشترکشان در این است که مفصل‌اند و منثور و داستانی. رمان از این جهت که روایتی است مبسوط، از داستان کوتاه و نیز داستان بلند، که طولانی‌تر از داستان کوتاه است تمیز داده می‌شود. حجیم‌تر و مفصل‌تر بودن رمان، اجازه ورود به شخصیت‌های بیشتری را می‌دهد و از این رو طرح پیچیده‌تر و محیط اجتماعی آن پرتحمل‌تر است. علاوه بر این رمان بیش از داستان کوتاه یا بلند، دست‌نویسندگی را در کنکاش مداوم و ظریف شخصیت‌ها باز می‌گذارد و به همین دلیل سبک و اسلوبی که نویسندگان انتخاب می‌کند، باید تمرکز یافته‌تر باشد.

۴-۲۲-۳ تعریف رمان

ماده^۲ اولیه داستان تاریخ است، اما، بسته به اینکه چقدر از واقعیت دور و به تخیل نزدیک باشد، جوهر تاریخی آن کم یا زیاد می‌شود. در رمان تاریخی نیز نقش اصلی «گفت‌وگو» پیش‌برد روند طبیعی داستان است. از مزایای عنصر گفتگو در داستان و رمان تاریخی این است که هم به واقع‌گرا بودن اثر کمک می‌کند و هم بار زیادی از روی دوش راوی برداشته می‌شود، زیرا گفت‌وگو در داستان و رمان تاریخی باعث پویایی و حرکت داستان روبه‌جلو می‌شود.

رمان با طرح موضوعی شروع می‌شود، در واقع طرح گامی نخست است که برای نوشتن داستان برداشته می‌شود. هر کس ممکن است طرحی برای نوشتن رمان داشته باشد اما برای خلق رمان باید عناصر سازنده آن را شناخت، بدون این شناخت، طرح فقط ماده خالی است و اگر روی کاغذ بیاید از ارزشی برخوردار نیست.

سطرهای بالا بر یک مطلب اذعان دارد که رمان برگرفته از یک واقعه تاریخی است و این واقعه زمینه طرح‌ریزی برای خلق رمان می‌باشد. تاریخ شفاهی نیز طرح‌ریزی دارد، لیکن مصاحبه‌کننده در مصاحبه تاریخ شفاهی از مصاحبه‌شونده به دنبال خلق واقعه تاریخی نیست، بلکه بیان واقعه از یاد و حافظه ذهنی او است، و به‌منظور اعتبار آن واقعه تاریخی بیان‌شده را با سایر شاهدان آن واقعه مطابقت می‌دهد تا تبدیل به یک سند تاریخ شفاهی گردد. به عبارتی اعتبار سنجی نماید در صورتی که در رمان و داستان بدین گونه نیست.

۱. سلیمانی، محسن، رمان چیست، انتشارات سوره مهر- چاپ اول ۱۳۸۷

۲. قاسم زاده سید علی، فضل‌الله خدادادی، محسن محمدی فشارکی، رمان تاریخی؛ تاریخ یا رمان، جستارهای تاریخی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۵، ص ۹۱-۱۱۰

۴-۲۳ خاطره

۴-۲۳-۱ معنی لغوی خاطره^۱

خاطره . طِ رَ / رِ (از ع، ا) اموری که بر شخص گذشته باشد و آثاری از آن در ذهن شخص مانده باشد. گذشته‌های آدمی . || وقایع گذشته که شخص آن را دیده یا شنیده است. دیده‌های گذشته یا شنیده‌های گذشته . ج، خواطر، خاطره‌ها، خاطرات . || یادگار.

- خاطره‌نویس ؛ افرادی که خاطرات افراد بزرگ تاریخ زمان خود را می‌نویسند.

- خاطره‌نویسی ؛ عمل ثبت خاطرات

۴-۲۳-۲ معنی اصطلاحی خاطره^۲

خاطره همان تصاویر، اصوات، بوها، مزه‌ها و حتی احساسات ناشی از بروز حوادث، رخدادها و وقایع زندگی است که در ذهن و خاطر انسان به یاد می‌ماند. به عبارتی، خاطره عبارت است از آنچه در گذشته به یاد سپرده شده و امروز به یاد می‌آید. شیطنت‌ها و بازی‌های دوران کودکی، حل مسائل سخت ریاضی و هندسه در مدرسه، شرکت در اردوهای جمعی با همکلاسی‌های دوران دبیرستان و یافتن دوستان جدید، شنیدن اخبار تلخ و شیرین مانند خبر تولد فرزند و یا خبر مرگ عزیزی و... میلیون‌ها حادثه کوچک و بزرگ که انسان در خلق و به فعلیت رساندن آنها نقش دارد و یا از آنها شنیده و دیده است و نسبت به آن، احساسات و عکس‌العملی بروز داده است، همه و همه یاد و خاطره هستند. به این ترتیب خاطره، درون‌ریخت‌های ذهنی انسان از فعلیت و عاملیت حوادث و یا مشاهدات، شنیده‌ها، احوال و احساسات او در خلق، تجربه و مواجهه با رخدادهایی را شامل می‌شود که در چرخه زندگی هر فرد و یا جامعه‌ای اتفاق می‌افتند. پس خاطره عبارت است از: محتویات ثبت و ضبط‌شده ذهنی (Memoir) از یادها و یادمان‌ها، از دیده‌ها، شنیده‌ها، کرده‌ها، چشیده‌ها و بوئیده‌های فرد در زمان پیش از امروز.

محسن کاظمی، کارشناس^۳ تاریخ شفاهی، «خاطره» را بن‌مایه تاریخ شفاهی می‌داند: تاریخ شفاهی، خاطره نیست، بلکه از اصل دیگری به نام «مصاحبه فعال» پیروی می‌کند و اساس مصاحبه بر ارتباط متقابل بین راوی و مورخ شفاهی متمرکز است. بر همین اساس خاطره‌ای که در

۱. لغت‌نامه دهخدا

۲. کاظمی، محسن، خاطره و تاریخ شفاهی، هفته‌نامه تاریخ شفاهی شماره ۳۴، چهارشنبه ۲۱ تیر ۱۳۸۶

۳. هفته‌نامه تاریخ شفاهی شماره ۳۸، مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری، ۲۳ شهریور ۱۳۹۰

فرآیند مصاحبه فعال صورت می‌گیرد، تاریخ شفاهی را شکل می‌دهد. کتاب‌های خاطره^۱ در کل، بخشی از یک واقعه را بیان می‌کنند که در گذشته اتفاق افتاده است اما بعضی وقت‌ها جنبه داستانی خاطره، قوت بیشتری دارد و پررنگ‌تر است. به ویژه خاطرات دیگر نگاشت که شخص دیگری با سبک و قلم خودش نگارش می‌کند و گاهی می‌بینیم چارچوب‌های خاطره حفظ نمی‌شود و به سمت داستان و گاهی رمان سوق پیدا می‌کند و این موارد می‌تواند سندیت کار را زیر سؤال ببرد. خاطره نگار باید خط و حدود و میزان کارش را بداند. وقایع و خاطرات از دید هر روایت کننده‌ای با یک‌شکل خاص، زاویه دید خاص و شاید نکات تازه بیان می‌شود. برای همین در تاریخ شفاهی سندیت همه‌چیز نسبی است. چون ما با آدم‌ها طرف هستیم و آدم‌ها دیدگاه‌های مختلف دارند. یک تعریف کلی هم برای سند هست که می‌گوید: هر آن چیزی که اطلاعاتی را با ذکر مکان و زمان مشخص از یک واقعه به دست بدهد و قابل اثبات باشد، سند است. بنا براین، نامه‌ها هم سطوح مختلفی قابل بررسی و سند محسوب می‌شوند. اطلاعاتی که در کتاب‌های خاطره هست با توجه به اینکه دیدگاه و طرز تفکر آدم‌ها در بیان آنها نقش دارد، تصویر کلی و پازل ماندی از گذشته به ما می‌دهد، سند است، اما همیشه جای بحث و بررسی دارد. شما اگر درباره یک عملیات از جنگ می‌خواهید بدانید، باید همه کتاب‌ها را در آن زمینه مطالعه و به یک دید کلی برسید. و دخل و تصرفاتی که ناخودآگاه کار می‌کند را هم باید در نظر گرفت و با همه اینها به یک تصویر کلی از تاریخ یک واقعه در گذشته رسید.

در مصاحبه^۲ ما دنبال دو چیز هستیم: «خاطره شفاهی» و «تاریخ شفاهی». معضل ما در خاطره شفاهی است. یکی از مشکلات این موضوع این است که راوی، قهرمان قصه خود است؛ یعنی هرکسی روایتی را مطرح می‌کند از زاویه دید خودش است. اگر خاطرات شفاهی بخواهد مستند ثبت شود، باید به تاریخ شفاهی تبدیل شود. یعنی شما این واقعه را با تاریخ مکتوب و خاطرات چند نفر دیگر از آن واقعه مستند کنید، ناچار هستیم در کنار این خاطرات زاویه دیدهای مختلف را هم ثبت کنیم

۴-۲۴ خاطره در دفاع مقدس^۳

در دوران هشت سال دفاع مقدس و حتی در زیر آتش سنگین دشمن، موضوعی به نام

۱. صلاحی، یعقوب، گفتگو با راحله صبوری چطور خاطره نگاری کنیم، سایت تبیان، ۱۴ شهریور ۱۳۹۶

۲. مصطفوی، رضا، مصاحبه با نویسنده و پژوهشگر دفاع مقدس، سایت مشرق نیوز، ۱۹ مرداد ۱۳۹۴

۳. صادقی راد، محمد معین، اصول خاطره‌نویسی، سایت تبیان، شنبه ۲۷ فروردین ۱۳۹۰

خاطره‌نویسی نه فقط فراموش نشد، بلکه رونق هم گرفت و همه گیر شد؛ چراکه جبهه و جنگ برای بیشتر رزمندگان واژه‌ای آشنا بود. آنها تاکنون جنگی به آن وسعت را تجربه نکرده بودند و فقط درباره جنگ‌های داخلی قبایل یا جنگ‌های جهانی چیزهایی شنیده بودند. آنها از فضای درس و مدرسه و کار دل کنده و به جایی ناآشنا آمده بودند؛ جایی که در آنجا هرروز برایشان اتفاقات زیادی روی می‌داد؛ اتفاقاتی عجیب و تازه. و آنان می‌خواستند این حادثه‌ها و خاطرات را برای کسی تعریف کنند، اما برای چه کسی؟ برای همدیگر که نمی‌توانستند بیان کنند، چراکه بیشتر آنها خود از آن اتفاقات باخبر بودند و حتی نقشی در آن داشتند. پس فقط قلم و کاغذ می‌ماند که می‌توانست پایگاه خاطرات باشد؛ خاطراتی که پس از استقرار و حضور رزمندگان و درگیری با دشمن و آغاز زندگی در جنگ، اندک‌اندک به‌عنوان اولین نوع ارتباط و واکنش فرهنگی عام در میان رزمندگان ثبت شد و اکنون نیز یکی از منابع مهم ثبت‌شده درباره دفاع مقدس است.

۴-۲۵ افتراق بین تاریخ شفاهی و خاطره

الف) خاطره‌نگاری به معنی واقعی کلمه تاریخ شفاهی نیست، بلکه تصویرسازی از آرشیو ذهنی فرد است.

ب) تاریخ شفاهی یک فرآیند بسیار پیچیده و سه کلمه‌ای است (مصاحبه‌گر - مصاحبه‌شونده - حالت‌های بین آن دو)

ج) تاریخ شفاهی همراه با پژوهش است. (بنیان پژوه)

د) تاریخ شفاهی مرکز و ثقل حافظه جمعی است ولی خاطره بدین گونه نیست.

هـ) تاریخ شفاهی، تاریخ حاضر است.

و) شیوه تاریخ شفاهی فوری و اضطراری است ولی خاطره فاقد سرعت در ثبت است.

ز) تاریخ شفاهی دارای طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی قبل از شروع مصاحبه است.

ح) خاطره نگاری صرفاً ضبط‌صوت فرد مصاحبه‌شونده است.

ط) در تاریخ شفاهی کار هدفمند است و پیگیر اطلاعاتی است که ممکن است خاطره نباشد.

ی) تاریخ شفاهی وجه اجتماعی و عمومی دارد در صورتی که خاطره اینگونه نیست.

ک) تاریخ شفاهی تلاش دارد که به حافظه فراموش‌شده فرد برسد، در صورتی که در خاطره این‌گونه نیست. و ممکن است راوی علاقه‌ای به آن نداشته باشد.

پیوست ۱: راهنمای گام به گام تاریخ شفاهی^۱

امیر مسعود شهرام نیا و سعیده براقی اصفهانی

چکیده

این مقاله هم حاصل تجربیات نویسندگان است و هم با بهره‌گیری از برخی منابع خارجی به تاریخ شفاهی و توالی تحقیق آن در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی پرداخته است.

مقدمه

تاریخ شفاهی یا Oral History چنان که از عنوان آن آشکار است، یکی از شیوه‌های تحقیقات تاریخی است که صرفاً جنبه شفاهی دارد. تاریخ شفاهی که در سده اخیر در سطح جهان گسترش پیدا کرده، مجموعه‌ای منظمی از اظهارات افراد زنده در مورد تجربیاتشان است. ابزار جمع‌آوری این اطلاعات می‌تواند از یادداشت برداری تا استفاده ماهرانه از وسایل الکترونیکی ضبط صدا و تصویر متفاوت باشد.

بسیاری از وقایع قرون گذشته پیش از آن که در لوح یا کاغذ یا هر شیءی نوشته شوند، پس از مدتی از یادها حذف شدند. وقایع مهم تاریخ جهان و حتی بسیاری از رخدادهای شخصی که می‌توانست در آینده بشریت سهم عمده‌ای ایفا کند، دیگر هیچ مفهومی در اذهان بشر باقی نمانده است. تاریخ شفاهی طی کمتر از ۹۰ سال، هم‌اینک به یکی از منابع عمده تجربیات گذشتگان این کره خاکی تعلق دارد.

بسیاری وقتی راجع به تاریخ فکر می‌کنند، کتاب‌های خاک خورده، آرشیو، اسناد و کتابخانه‌ها در نظرشان مجسم می‌شود. در واقع تاریخ در اطراف ما، خانواده، جامعه و خاطرات و تجارب افراد مسن‌تر است. فقط کافی است از آنها پرسیم و آنها می‌توانند به اندازه یک کتابخانه پر از کتاب، برای ما داستان بگویند.

به عنوان دریچه‌ای به دنیای تاریخ شفاهی، این نوشتار گام‌های اساسی برای جمع‌آوری و حفظ گنج‌های ارزشمند شفاهی را جهت غنی کردن اطلاعات تاریخی شما و نسل‌های آینده ارائه می‌دهد.

این مطالب حاصل تجربیات نویسندگان است که با بهره‌گیری از برخی منابع خارجی تنظیم شده است.

۱. مصاحبه تاریخ شفاهی-مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی (۷ و ۶ اسفند ۱۳۸۶) - شرکت انتشارات سوره مهر - سال ۱۳۸۸ - صفحه ۴۹۷ الی ۵۰۹

گام اول؛ معرفی

الف) آنچه باید انجام دهید!

همه ما داستان‌هایی برای گفتن داریم؛ داستان‌هایی که با آنها زندگی کرده ایم. ما به تجربیاتمان نظم می‌دهیم. و آنها را به صورت داستان سازمان دهی می‌کنیم. تاریخ شفاهی، که مجموعه منظمی از اظهارات افراد زنده درباره تجربیات خودشان است، به این داستان‌ها گوش می‌دهد. مورخان بر این باورند که خاطرات روزانه مردم (نه فقط ثروتمندان و افراد شهیر) اهمیت تاریخی دارد. اگر ما این خاطرات - این داستان‌ها - را حفظ و گردآوری نکنیم، یک روز برای همیشه از دست خواهند رفت.

خاطرات شما و افراد اطراف شما، برای خانواده و جامعه‌تان گنج‌های ارزشمند و یگانه‌ای است. شما و اعضای خانواده می‌توانید با استفاده از تکنیک‌های تاریخ شفاهی، تاریخ نانوشته خانواده را حفظ کنید. همچنین شما و اجتماعتان می‌توانید ریز و درشت تاریخ نانوشته را کشف و حفظ کنید. تاریخ شفاهی آنقدر انعطاف پذیر است که افراد در هر سنی می‌توانند، فنون آن را فرا بگیرند.

بسیاری درباره «درست انجام دادن» روش تحقیق تاریخ شفاهی نگران هستند، اما زمانی که می‌فهمند صدای ضبط شده روی یک نوار کاست، از «هیچ چیز» بهتر است، برای یک مصاحبه ساده تلاش می‌کنند. حتی مصاحبه یک ساعته با یک نفر، ممکن است ده سال بعد سودمند باشد و عده‌ای برای این تلاش سپاسگزار شما خواهند شد.

ب) تاریخ شفاهی چیست؟

تاریخ شفاهی مجموعه منظمی از اظهارات افراد زنده درباره تجربیات خودشان است. تاریخ شفاهی «افسانه‌های قومی»، «غیبت»، «شایعه» یا «ستون پنجم» نیست. در واقع شکل قدیمی انتقال شفاهیات را نمی‌توان به نام تاریخ شفاهی پذیرفت. مورخان شفاهی تلاش می‌کنند، صحت و سقم یافته‌هایشان را مشخص و آنها را تحلیل کنند و در یک بافت تاریخی دقیق قرار دهند. آنان همچنین درباره «نگهداری» یافته‌هایشان برای استفاده پژوهشگران بعدی نگران هستند.

در پروژه‌های تاریخ شفاهی، راوی واقعه‌ای را برای مصاحبه‌کننده نقل و مصاحبه‌کننده خاطرات را ثبت و یک سند تاریخی خلق می‌کند. (راوی ----- واقعه ----- مصاحبه‌کننده ----- سند تاریخی)

تاریخ شفاهی خاطرات بشری و کلمات گفته شده را جمع می‌کند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات می‌تواند از یادداشت‌برداری تا استفاده ماهرانه از وسایل الکترونیکی ضبط صدا و تصویر متفاوت باشد. گستردگی زندگی بشری حد و مرزی برای موضوعی که ما از طریق تاریخ شفاهی ثبت می‌کنیم، به وجود می‌آورد. ما فقط می‌توانیم به اندازه طول دوران زندگی یک نفر، به عقب برویم. این محدودیت، منجر به «سندرم اضطراب مورخان شفاهی» شده است. هراس از این که اطلاعات بازگشت ناپذیر هر لحظه ممکن است از دست برود. تاریخ شفاهی خوب انجام شده، به فرد حس پیشرفت می‌دهد. با ثبت تاریخ شفاهی، حس گرفتن و نگه داشتن چیزی ارزشمند و نجات از عقب ماندن را داریم. در صورتی که تکنولوژی عامل گسترش و پیشرفت روش‌های تاریخ شفاهی است، مانعی برای تاریخ نگاری سنتی محسوب می‌شود. برای مثال، ارسال نامه‌های الکترونیکی از طریق اینترنت، اسناد نوشتاری را کمیاب‌تر از قبل کرده است. حال این که مورخان سنتی با داشتن وابستگی به اسناد مکتوب، نگران می‌شوند.

ج) توالی تحقیق تاریخ شفاهی

۱. تنظیم یک سؤال یا نکته محوری به عنوان هدف اصلی در مصاحبه‌ها.
 ۲. برنامه‌ریزی پروژه (بررسی مسائلی مانند: محصولات نهایی، بودجه، گزینش کارکنان، تجهیزات و قالب زمانی).
 ۳. مطالعات و تحقیقات زمینه‌ای.
 ۴. آمادگی و هماهنگی برای مصاحبه.
 ۵. به انجام رساندن مصاحبه‌ها.
 ۶. ارزیابی تحقیقات و مصاحبه‌ها و دوباره بازگشت به مرحله یک یا ادامه دادن تا مرحله هفت.
 ۷. سازماندهی و آماده کردن نتایج.
 ۸. آرشیو کردن اسناد.
- با توجه به هدف پروژه تاریخ شفاهی، مراحل کار به صورت ساده یا پیشرفته طراحی می‌شود.

گام دوم راهنمایی‌ها و پیشنهادها

الف) فهرست یادآور تاریخ شفاهی

۱. درباره اهداف تحقیق خود تصمیم بگیرید و مشخص کنید آیا تاریخ شفاهی به شما برای رسیدن به آنها کمک خواهد کرد. ممکن است نتیجه بگیرید که اهدافتان تغییر می‌کند. اگرچه برای انجام آنها تمرکز کرده باشید.
۲. تحقیقات مقدماتی را با استفاده از منابع مکتوب انجام دهید.
۳. فهرستی از افراد مورد نظر جهت مصاحبه، تهیه کنید. چطور آنها را انتخاب می‌کنید؟ بهتر است زمانی که با مصاحبه‌شونده‌ها تماس می‌گیرید و هدف پروژه را شرح می‌دهید، از آنها جهت معرفی افراد، درخواست کمک کنید.
۴. تجهیزات خود را برای هماهنگ بودن با روند کارتان، بسنجید. با تحقیق نوع ضبط و تجهیزات لازم را انتخاب کنید. برای مثال، آیا مصاحبه باید کیفیت پخش سراسری داشته باشد؟ آیا لازم است مدت زمان طولانی باقی بماند؟ .. از یک میکروفن خارجی (external microphone) برای کیفیت صدای بهتر، مخصوصاً برای ضبط ویدیویی، استفاده کنید.
۶. تجهیزات ضبط را پیش از استفاده امتحان کنید و بدانید که در شرایط گوناگون چطور کار می‌کنند. بهتر است پیش از مصاحبه، کار با آنها را تمرین کنید.
۷. با توجه به نوع تجهیزات ضبط (دیجیتال یا آنالوگ) موارد مصرفی را آماده کنید.
۸. فهرستی از موضوعات یا سؤال‌های مورد نظر تهیه کنید.
۹. چگونگی مصاحبه کردن را تمرین کنید.
۱۰. فهرستی از کارهایی که خودتان باید قبل، در حین و بعد از مصاحبه انجام دهید، تهیه کنید.
۱۱. قرار ملاقاتتان را یک یا دو روز قبل از مصاحبه مشخص و قطعی کنید.
۱۲. روز مصاحبه، برای خودتان زمان بیشتری برای رسیدن به محل تعیین کنید.
۱۳. در محیطی ساکت و آرام، مصاحبه و ضبط آن را انجام دهید. زمانی که آغاز به کار کردید، برای یک دقیقه با دقت گوش دهید و صداهای مزاحم را کنترل کنید. برای مثال پاندول ساعت‌های تیک تاکی را ساکن کنید، حیوانات خانگی را از محیط دور کنید و در ترافیک پر سر و صدا، در و پنجره‌ها را ببندید.
۱۴. مطمئن شوید که مصاحبه‌شونده چگونگی استفاده شما از مصاحبه را می‌داند

- و دریافت‌ه است که این یک مکالمه خصوصی نیست.
۱۵. هر ضبط جلسه را با معرفی کلی و با بیان این که با چه کسی، چرا، چه زمانی و کجا در حال انجام مصاحبه هستید، آغاز کنید.
۱۶. مشتاقانه و فعالانه گوش دهید.
۱۷. هر از گاهی صحبت کنید.
۱۸. با سکوت اجازه دهید مصاحبه‌شونده زمان فکر کردن داشته باشد.
۱۹. هر از گاهی سؤالی بپرسید.
۲۰. جواب سؤال خود را پیش از این که به سراغ سؤال بعدی بروید، به طور کامل، پیگیری کنید.
۲۱. سؤال‌ها را به اندازه کافی باز بپرسید تا جواب‌های مقاله وار بگیرید، مگر این که به دنبال یک «واقعیت» با جواب کوتاه و مشخص باشید.
۲۲. با سؤالهایی شروع کنید که کمتر حالت استنطاقی داشته باشند.
۲۳. سؤال‌های استنطاقی‌تر را در مراحل بعدی مصاحبه بپرسید.
۲۴. مصاحبه را با پرسش‌های سبک‌تر به پایان برید. مصاحبه‌شونده را ناگهان بعد از یک سؤال اساسی، رها نکنید. ۲۵. نسبت به قدرت‌های روانی در طول مصاحبه آگاه و حساس باشید
۲۶. مصاحبه را به یک تا دو ساعت (بسته به میزان خستگی شما و مصاحبه‌شونده) محدود کنید.
۲۷. پاکت‌های بزرگ برای اسناد و عکس‌های امانت گرفته شده، به همراه داشته باشید.
۲۸. تمام نوارها و لوح‌های فشرده مصاحبه ضبط شده را بلافاصله رونویسی کنید و شماره بزنید.
۲۹. توصیه می‌شود جهت توافق نامه سطح دسترسی، امضای مصاحبه‌شونده را قبل از این که محل مصاحبه را ترک کنید، بگیرید. در صورت امتناع از امضا، نسخه‌ای از متن مصاحبه برای مطالعه و تصحیح پیش مصاحبه‌شونده بفرستید.
۳۰. بعد از مصاحبه، یادداشت‌های ضمنی مصاحبه را بنویسید. .
۳۱. برای مصاحبه‌شونده بعد از پایان جلسات مصاحبه، نامه تشکر یا تقدیرنامه بفرستید.

۳۲. قواعد مشخصی برای برچسب زدن و فایل کردن همه چیز داشته باشید.

۳۳. عکس‌های به امانت گرفته شده را به سرعت کپی و یا اسکن کنید و اصل آنها را باز گردانید. عکس‌ها را از لبه با احتیاط بگیرید و در پاکت مقوایی محکم حمل کنید. بهتر است برای حفظ بهتر، بین هر عکس کاغذ سفید قرار دهید.

۳۴. در صورت استفاده از نوار کاست در ضبط مصاحبه، از هر کاست کپی و نسخه اصلی را در مکان مناسب نگهداری کنید. فقط از نسخه کپی استفاده کنید.

۳۵. مصاحبه ضبط شده را خارج نویسی و تنظیم کنید. بهتر است، هر ده دقیقه، زمان را از نسخه‌ای که متن مصاحبه از روی آن پیاده می‌شود، ذکر کنید تا در مرحله باز شنوایی و اعمال اصلاحات با سرعت بیشتری کار کنید.

۳۶. مصاحبه را تحلیل، صحت و سقم وقایع را مشخص و نتایج را با طرح تحقیق خود مقایسه کنید. آیا به آن چه می‌خواستید رسیده‌اید؟ چه سؤال‌های جدیدی از نتیجه مصاحبه پدید آمده است؟ نتیجه مصاحبه چه پیشرفتی در روش کار شما به وجود آورده است؟

۳۷. اگر لازم است برای جلسه بعدی مصاحبه قرار بگذارید.

۳۸. اگر قصد دارید، یک کپی از صدا، تصویر یا متن مصاحبه را به مصاحبه‌شونده بدهید، برای تصحیح متن پیاده شده از او کمک بگیرید.

۳۹. جهت نگهداری و آرشیو طولانی مدت اسناد به دست آمده، برنامه‌ریزی کنید.

ب) چطور باید سؤال‌ها را بپرسیم؟

۱. می‌توان با توجه به هدف پروژه، فهرستی از سؤال‌های مورد نظر آماده کرد تا در طول مصاحبه از آن کمک گرفت و یا کافی است موضوع این سؤال‌ها را در ذهن داشته باشید و با توجه به موقعیت و حفظ توالی تاریخی سؤال را مطرح کنید.

۲. با توجه به موضوع و هدف مصاحبه، سؤال‌های اساسی را بعد از مرحله مقدماتی، مطرح کنید. سؤالی بپرسید که یک جواب طولانی نیاز داشته باشد و باعث حرکت موضوع شود.

۳. بهتر است با شجره نامه و زندگی نامه سؤال‌ها را شروع کنید.

۴. چند سؤال را همزمان نپرسید. بلکه، هر بار فقط یک سؤال بپرسید.

۵. برای گرفتن جواب، به مصاحبه‌شونده اجازه فکر کردن دهید. منتظر شوید، گاهی سکوت برای شما اثربخش خواهد بود.

۶. یک شنونده خوب باشید. از حرکت اعضای بدن، کمک بگیرید. با نگاه مشتاقانه، تکان سر و لبخند، مصاحبه‌شونده را برای بیان بیشتر مطالب دلگرم کنید.
۷. اگر لازم بود، از تشویق‌های زبانی مانند «چه اطلاعات فوق العاده‌ای!» یا «چه جالب» استفاده کنید. البته مراقب باشید که مصاحبه را با تشویق‌های زبانی مانند: «اوه!» و «آه!» تند و تیز نکنید؛ آن هم زمانی که مصاحبه‌شونده در حال صحبت کردن است.
۸. برای رفع برخی ابهامات حتماً سؤال کنید. اگر مصاحبه‌شونده یک عبارت کلی می‌گوید و شما لازم است بیشتر بدانید، بگویید: «من نفهمیدم. آیا ممکن است این موضوع را با جزئیات بیشتر توضیح دهید؟»
۹. از مصاحبه‌شونده بخواهید معنی کلمات تخصصی که در مصاحبه استفاده می‌کند را توضیح دهد. برای مثال، از یک مثبت کار بپرسید که منظورش از گره چینی چیست؟ چطور استفاده می‌شود؟
۱۰. اگر باید اطلاعات کاملی از مصاحبه‌شونده به دست آورید، یک سؤال مهم را چندین بار به صورت‌های مختلف و با جمله بندی‌های متفاوت بپرسید.
۱۱. جز زمانی که می‌خواهید یک پاسخ یک کلمه‌ای بگیرید، پرسش‌های خود را طوری بیان کنید که به سادگی با «بله» یا «خیر» جواب داده نشوند. برای مثال، به جای این که بپرسید: «آیا در سال ۵۷ مبارز انقلابی بودید؟» بپرسید «مبارزات انقلاب در سال ۱۳۵۷ چگونه بود؟» تا جایی که می‌توانید سؤال‌های مقاله وار بپرسید که جواب طولانی داشته باشد.
۱۲. سؤال‌ها را به گونه‌ای بپرسید که توالی تاریخی حفظ شود، سپس وارد جزئیات شوید.
۱۳. انعطاف پذیر باشید. اگر موضوع پیش بینی نشده‌ای توسط مصاحبه‌شونده پیش آمد، سریع با مطرح کردن سؤال‌های مختلف زوایای مختلف آن واقعه را ثبت کنید.

گام سوم: تشریفات کار

الف) یادداشت برداری هنگام مصاحبه

توصیه می‌شود در طول مصاحبه، عناوین اصلی گفت و گو یادداشت شود یا در اولین فرصت بعد از اتمام مصاحبه، مصاحبه‌کننده قبل از این که جزئیات مشمول

مرور زمان شوند، یادداشت‌ها را سازماندهی کند. این یادداشت‌ها چیزی مشابه فهرست نویسی است. بهتر است فرم‌هایی جهت یادداشت‌های مصاحبه‌کننده طراحی و آماده شود و در آن سوای کلیدواژه‌های گفت و گو، مشخص شود با چه کسی، چرا، چه وقت و کجا مصاحبه انجام شده است. این یادداشت‌ها به خارج نویس مصاحبه (پیاده‌کننده متن مصاحبه) یا پژوهشگران آتی برای فهمیدن بهتر متن مصاحبه کمک می‌کند. این اطلاعات می‌تواند در ابتدای متن یا فیلم مصاحبه تدوین شود.

ب) فرم بانک اطلاعات شخصی

فرم بانک اطلاعات شخصی، بسته به اهداف پروژه می‌تواند حجم کم یا زیادی از اطلاعات داشته باشد. اطلاعات شخصی خیلی مفید است و بخصوص اگر هدف مصاحبه در یک پروژه، تهیه تاریخ خانوادگی یا شجره‌نامه باشد، جز نام، آدرس، شماره تلفن، تاریخ و محل ولد مصاحبه‌شونده، در فرم‌ها ممکن است نام، تاریخ تولد و فوت والدین، خواهر و برادران، همسران و فرزندان مصاحبه‌شونده هم پرسیده شود. همچنین می‌توان از محل‌های سکونت، تحصیلات و سابقه کاری فرد سؤال و نیز، فهرستی از آثار و فعالیت‌های او را در سازمان‌ها و ارگان‌های مختلف تهیه کرد.

ج) نمونه امضا و دست نوشته

یکی دیگر از کارهایی که در پروژه‌های تاریخ شفاهی پیشنهاد می‌شود، گرفتن نمونه امضا و دست نوشته از مصاحبه‌شونده است. داشتن کاغذ و قلم مناسب برای این کار شما را برای داشتن گنجینه‌ای منظم و هماهنگ از این گونه اسناد هدایت می‌کند.

د) توافق نامه سطح دسترسی مصاحبه

توافق نامه می‌تواند بسیار حقوقی تنظیم شود، اما بیشتر مورخان شفاهی تلاش می‌کنند فرمی بیابند که با آن سطح دسترسی را آسان‌تر کنند. توافق نامه‌ها، برای مصاحبه‌شونده مشخص می‌کند که مصاحبه چگونه و در چه سطحی استفاده خواهد شد و سوء تفاهم را به حداقل می‌رساند. علاوه بر توجه به حقوق مصاحبه‌شونده، توافق نامه، مورخان شفاهی را خاطر نشان می‌سازد که مصاحبه‌شونده به ما امتیاز استفاده از چیزی را داده است که به ما تعلق ندارد. توافق نامه در صورت‌های گوناگونی تنظیم می‌شود. می‌توان از نمونه‌های موجود، در سازمان‌هایی که تاریخ شفاهی کار

می‌کنند، کمک گرفت. اطلاعات توافق نامه اغلب شامل نام مصاحبه‌شونده، امضای او، تاریخ و عباراتی است که اجازه استفاده از مصاحبه را در سطوح مختلف تعیین می‌کند. نام شخص یا سازمانی که اجازه را دریافت می‌کند و هدفی که به آن منظور مصاحبه انجام شده، نیز هست. پیشنهاد می‌شود توافق نامه همچون قرارداد با نظر مشاور حقوقی تنظیم شود. مصاحبه‌کننده‌ها (در صورت نیاز تصویر و صدابرداران) هم لازم است توافق نامه‌ها را امضاء کنند تا از سوء استفاده احتمالی کارکنان پروژه جلوگیری شود. به خصوص اگر مصاحبه‌ها قرار است برای استفاده‌های آتی در سازمان مربوطه آرشیو شوند.

ه) پیگیری روند کار

بسته به اهداف پروژه و ساختار آرشیوی، می‌توان برای تمام مراحل کار فرم‌های ساده یا پیشرفته با کلیه جزئیات طراحی کرد. برای ثبت مراحل هر مصاحبه، داشتن یک فایل کامپیوتری توصیه می‌شود. تمام اسناد، عکس‌ها، متن، فرم‌ها و کلیه اطلاعات هر مصاحبه بر روی هارد رایانه نگهداری شود. بایستی مراحل کار روی فایل فهرست و پس از انجام هر مرحله، کنار آن علامت زده شود. . .

و) ارسال نامه تشکر یا تقدیرنامه

بعد از اتمام مصاحبه، برای مصاحبه‌شونده نامه تشکر ارسال کنید. بهتر است لوح‌های تقدیر با امضای مسئول مربوطه برای این منظور آماده شود.

گام چهارم؛ فیلمبرداری و صدابرداری مصاحبه‌های تاریخ شفاهی

الف) رهنمودهایی جهت انتخاب لوازم ضبط

۱. با یک دستگاه ضبط صوت ساده و قابل اعتماد به همراه یک میکروفن یقه‌ای خوب، می‌توان یک مصاحبه تاریخ شفاهی با کیفیت عالی آماده کرد. تجهیزات گران قیمت تا زمانی که نخواهید تولید خود را به رادیو و یا تلویزیون بدهید، نیاز نیست.
۲. ضبطی را پیدا کنید که بتوانید نوار را در حین کار کردن ببینید. بعضی از ضبط‌ها قسمت نوار را با یک پلاستیک سیاه یا روکش چرمی پوشانده‌اند که بررسی مقدار باقی مانده نوار را در زمان انجام کار مشکل می‌کنند.
۳. نشانگر روشن ضبط و باطری خیال شما را در حین انجام مصاحبه راحت می‌کند. زیرا شما می‌توانید با یک نگاه کوچک به چراغ متوجه شوید که دستگاه در حال

ضبط است.

۴. همیشه از میکروفن خارج از دستگاه استفاده کنید که به دستگاه ضبط شما متصل می‌شود. میکروفن‌های داخل دستگاه کیفیت ضبط خوبی ندارند. آنها بسیار ضعیف هستند و اغلب صدای داخل دستگاه را هم ضبط می‌کنند. میکروفن‌های رومیزی و یا یقه‌ای مناسب هستند.

۵. ضبطی انتخاب کنید که هم از باتری و هم از برق استفاده کند. چون این خصوصیات به شما قابلیت‌های بیشتری در طول مصاحبه می‌دهد. برق از باتری قابل اعتمادتر است. اما همیشه یک رابط با سیم بلند به همراه داشته باشید. زیرا شما نمی‌دانید که پریز برق در کجاست.

۶. نوارهای کاست ارزان هستند و در همه جا به راحتی پیدا می‌شوند. اما از نوارهای مارک دار با کیفیت خوب استفاده کنید.

۷. از نوار کاست‌های ۶۰ دقیقه‌ای (۳۰ دقیقه در هر طرف) یا ۹۰ دقیقه‌ای (۴۵ دقیقه در هر طرف) استفاده کنید. نوارهای طولانی‌تر خیلی نازک هستند و ممکن است کشیده، جمع و یا پاره شوند.

۸. ایده خوبی است که از نوارهایی استفاده کنید که به جای چسب از پیچ‌های کوچک در گوشه‌های آن استفاده شده است. زیرا چنانچه نوار خراب شود و یا بشکند، شما می‌توانید قاب را باز کنید و آن را تعمیر کنید و دوباره ببندید. با استفاده از نوارهای بدون پیچ، شما مجبور هستید برای رسیدن به نوار، قاب را خراب کنید.

ب) ابزارها و وسایل مورد نیاز برای ضبط تصویری مصاحبه

وسایل اصلی مورد نیاز شامل پرده، جهت پشت سر مصاحبه‌کننده، دو عدد صندلی و یک دوربین فیلمبرداری است.

پرده: پرده‌ای تیره رنگ (سورمه‌ای، مشکی، سبز و...) از جنس جیر با طول و عرض ۳ پشت سر مصاحبه‌کننده، جایی که وی می‌نشیند آویزان کنید. برای آویزان کردن می‌توانید پایه پرده و یا میخ پرچی که مخصوص نصب این گونه پرده است، استفاده کنید. نیازی نیست پرده کاملاً صاف باشد. بلکه می‌توانید هنرمندانه آن را به شکل پرده‌های چین دار صحنه نمایش آویزان کنید.

صندلی: مصاحبه‌شونده را حداکثر دو متر جلوتر از پرده قرار دهید. استفاده از صندلی چرخه‌دار توصیه نمی‌شود. چون مصاحبه‌کننده ممکن است با چرخش

صندلی در کادر فیلمبردار، درست قرار نگیرد. همچنین صندلی‌ای انتخاب کنید که مصاحبه‌شونده روی آن راحت بتواند بنشیند. بهتر است قبل از شروع مصاحبه از نظر خود او کمک بگیرید. صندلی مصاحبه‌کننده بهتر است رو به روی مصاحبه‌شونده قرار بگیرد.

دوربین: دوربین و سه پایه را در سمت چپ و نزدیک به صندلی مصاحبه‌کننده قرار دهید. در نتیجه محل قرار گرفتن صندلی مصاحبه‌شونده، مصاحبه‌کننده و دوربین سه نقطه از یک سه ضلعی می‌شوند. دقت کنید دوربین تراز باشد.

لنز دوربین: ارتفاع لنز دوربین باید در حد چشمان (eye level) یا کمی بالاتر باشد. کادر بندی: توجه داشته باشید که دوربین اغلب مردم را مضطرب می‌کند. پس مصاحبه‌شونده را وادار به نگاه کردن به لنز دوربین نکنید. بهتر است نگاه او به فرد مصاحبه‌شونده باشد. کادر اصلی برای تصویربرداری، سر و بخشی از شانه‌ها خواهد بود. قرار داشتن سر و شانه‌ها در کادر دوربین باعث می‌شود زمانی که مصاحبه‌شونده حرکت می‌کند و یا دستانش را تکان می‌دهد، از کادر خارج شود. به آرامی دوربین را روی پایه حرکت دهید. این کار را سریع انجام ندهید. با یک حرکت آرام و ماهرانه مصاحبه‌شونده را وارد کادر و حرکات وی را ضبط کنید. اگر مصاحبه‌شونده عادت به استفاده از دستان خود در حین صحبت کردن دارد، کادر را باز کنید. دائم فاصله تصویر را دور (واید) و نزدیک (زوم) نکنید. تصویر بهتر است ثابت باشد.

نور: برای کنترل نور داخل اتاق پرده‌ها را بکشید. نور بیرون، طیف رنگی متفاوتی نسبت به نور داخل دارد و ممکن است نور آبی بر روی مجموعه ایجاد کند. همچنین با حرکت خورشید تنظیم نور را تغییر می‌دهد. با آمدن دوربین‌های دیجیتال و تنظیمات خودکار آن نیازی نیست که فیلمبردار حرفه‌ای باشد. بلکه با رعایت نکات ذکر شده می‌توانید تصویر خوبی از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی داشته باشید. تصویر را از صفحه نمایش دوربین کنترل کنید. بهتر است یک مانیتور به دوربین وصل کنید و آن را در سمت راست یا چپ مصاحبه‌شونده قرار دهید و در تمام طول فیلمبرداری شرایط نور و تصویر خود را بررسی کنید. از مشکلاتی که می‌تواند نور داخل اتاق ایجاد کند، سایه‌ای است که به صورت مصاحبه‌شونده می‌افتد و باعث می‌شود حفره چشم، بسیار تاریک به نظر برسد و در تصویر چشم‌ها دیده نشود. برای حل این مشکل نور بالایی سر را خاموش کنید و نور را از رویه رو و طرفین صورت بدهید. منبع نور را با

فاصله ۲ تا ۲/۵ متری قرار دهید. چنان چه شدت نوری که به صورت مصاحبه‌شونده می‌تابانید قوی باشد، سایه‌هایی پشت او ایجاد می‌شود.

ج) چگونگی تصویر برداری از اسناد، عکس و یادبودها

گاهی مصاحبه‌شونده در حین مصاحبه تصمیم به نشان دادن برخی اسناد، تصاویر و یا یادبودهای خود می‌کند و می‌خواهد آنها را جلوی دوربین بگیرد. بهتر است با عجله روی آنها زوم نکنید. بلکه زاویه دوربین را آنقدر باز بگذارید که همه چیز در کادر دیده شود و بعد از پایان صحبت و با یک کارگردانی صحیح از تک تک آنچه می‌خواهید، تصویر زوم بگیرید و بخواهید روایت کننده روی هر تصویر با صدای خود توضیح دهد. هنگامی که می‌خواهید از تصاویر با دوربین فیلمبرداری عکس بگیرید، اجازه دهید که نواری DV ۳۰ ثانیه بدون آنکه دوربین تکان بخورد، جلو برود. بهتر است از زوایا و درجات مختلف زوم، از آنها عکس بگیرید. مثلاً عکاسی از چند نفر، ابتدا از کل و سپس از افراد خاص آن مجدد عکس بگیرید. اگر به اسکنر یا دستگاه‌هایی از این قبیل دسترسی دارید، عکس‌ها و نامه‌ها را به جای ویدیو، اسکن کنید. دقت کنید آنها را با اندازه بزرگ و وضوح بالا اسکن کنید.

گام پنجم؛ موارد قابل توجه در تاریخ شفاهی

الف) آشنایی با مشکلات و محدودیت‌ها

با در نظر داشتن این که تاریخ شفاهی کوششی در جهت به دست آوردن اطلاعات تازه و جدید و مکمل در بازسازی گذشته است، باید با محدودیت‌های آن هم آگاه شویم که مانند هر شیوه پژوهشی دیگر، با مشکلات متنوعی روبه رو بوده و هست.

۱. یکی از این محدودیت‌ها وابستگی منابع تاریخ شفاهی به افراد زنده و منابع گفتاری است و این که نمی‌توانیم به اندازه کل طول زندگی یک نفر به عقب بازگردیم.
۲. سن زیاد، ضعف شنوایی و مشکلات جسمی نامناسب برخی شخصیت‌های مصاحبه شوند که حاکی از دست رفتن حافظه بشری است.
۳. مصاحبه شوندگان از بیان برخی مطالب به دلایل متفاوت خودداری می‌کنند. برخی، در صدد آزمودن مصاحبه‌کننده هستند. برخی او را در حد خود نمی‌دانند. برخی پایبند ارزش‌های اخلاقی هستند. برخی وفادار به روابط گذشته خود با مقامات مافوق هستند و بنا به هر دلیلی، از بیان کل ماجرا می‌پرهیزند.

۴. راوی اغلب از موضعی مثبت به بازگویی وقایع می‌پردازد و سعی می‌کند خطاهای خود را مخفی کند.
۵. گاه تصورات شخصی پا به حیطه تاریخ می‌گذارد. به این ترتیب که ذهن قهرمان پرور برخی شاخ و برگ اضافی به واقعه‌های تاریخی می‌دهد و رنگ و بوی غیر واقعی به آنها می‌بخشد.
۶. بیان واقعه تاریخی از دیدگاه فردی و به صورت گزینشی که مصاحبه‌شونده بنا به میل و سلیقه خود، از بین خاطرات انتخاب و جهت‌گیری می‌کند.
۷. اما مصاحبه‌کننده نیز خود می‌تواند منشاء مشکلاتی باشد. همچنان که مصاحبه‌شونده در محتوای مصاحبه نقش اساسی دارد، مصاحبه‌کننده نیز با رفتار خود و با اظهار نظری ناشیانه، می‌تواند افکار و احساس مصاحبه‌شونده را تحت تأثیر قرار دهد و از محتوای مصاحبه بکاهد.
۸. مصاحبه‌شونده از تجهیزات ضبط و تصویربرداری می‌ترسد.
۹. مصاحبه‌شونده باور نمی‌کند که چیز ارزشمندی برای گفتن به شما داشته باشد و نمی‌فهمد که چرا شما می‌خواهید با او مصاحبه کنید.
۱۰. مصاحبه‌شونده یک سری داستان‌های در دست دارد که آنها را حسابی شاخ و برگ داده و عادت دارد تعریف کند. این مصاحبه‌شونده نمی‌خواهد بگذارد شما از متن او منحرف شوید.
۱۱. مصاحبه‌شونده عادت ندارد خاطراتش را در ملاء عام بگوید و نیازمند تقویت و دلگرمی بیشتری است. باید با چند سؤال گرم شود و سپس سؤال‌های بیشتر، تا به راه بیفتد.
۱۲. مصاحبه‌شونده با صحبت کردن درباره موضوعاتی که در ذهن شماست احساس راحتی نمی‌کند. برای مثال یک زن با حیا ممکن است در صحبت کردن با یک مرد درباره تجربه‌های ازدواجش احساس راحتی نکند.
۱۳. مصاحبه‌شونده شما را از میان داستان می‌چرخاند و مطابق با نمونه: آغاز - میانه به پایان که در ذهن شماست عمل نمی‌کند. خاطرات ساختار و توالی تاریخی ندارند و شما مجبورید کشف کنید که چطور راوی را وادار کنید که این خاطرات را به صورتی که هم برای گوینده و هم برای شنونده مفهوم باشد، نقل کند.
۱۴. مصاحبه‌شونده از دادن اطلاعات شخصی یا خصوصی می‌ترسد و بنابراین

اطلاعاتی به شما می‌دهد که «نقاب» بیرونی او را حفظ خواهد کرد. ۱۵، مصاحبه‌شونده ترجیح می‌دهد یا عادت دارد، به جای یک نفر در یک جمع صحبت کند.

ب) پیاده‌سازی و تنظیم

پیاده‌سازی متن مصاحبه، یکی دیگر از مراحل هر پروژه تاریخ شفاهی است که آن را به مکتوب تغییر شکل می‌دهد و استفاده را برای پژوهشگران راحت‌تر می‌کند. سخنی که بر زبان رانده می‌شود، هنگامی که به صورت نوشته و مطلب چاپی در می‌آید، به سهولت می‌تواند دچار آسیب شود. پیاده کردن متن مصاحبه، باید دقیق و درست منطبق با مکالمه صورت گرفته باشد. تصحیح زبان خاص هر کس کار درستی نیست. پس از اینکه متن آماده شد، متن را به مسئول باز شنوایی بدهید تا آن را مقابله و تصحیح کند. باز شنوایی یعنی خواندن نسخه و گوش دادن همزمان به نوار مصاحبه و تصحیح هر اشتباهی که فرد پیاده کننده صوت، مرتکب شده است. پس از انجام این تصحیح‌ها، نسخه را برای تأیید گرفتن از مصاحبه‌شونده نزد وی ببرید. در این مرحله اگر مصاحبه‌شونده صلاح بداند، جملات گفتاری خود را تصحیح می‌کند. ویرایش متن‌های مصاحبه قبل از انتشار لازم نیست، اما به هنگام انتشار به صورت مقاله، کتاب و ... باید استانداردهای لازم ویرایش رعایت شود. در پایان مطمئن شوید همه منابع تولیدشده مرتبط با پروژه، ساماندهی شده و در مخازن آرشیوی قرار گرفته است.

پیوست ۲: بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی^۱

۳۰ نکته مهم در مصاحبه

عباس آقایی

چکیده

این مقاله در دو بخش مقدمه و بایدها و نبایدها تنظیم شده است. نویسنده در مقدمه آورده است که: فارغ از این که تاریخ شفاهی یک متولد کهن یا امری جدید است، در این مقاله سعی شده است تا صرفاً به برخی از شیوه‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی پرداخته شود و آنچه تحت عنوان بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی می‌گنجد، حاصل چندین سال تجربه نگارنده در مصاحبه با افراد و شخصیت‌های گوناگون و در قالب چند صد ساعت مصاحبه در مرکز اسناد انقلاب اسلامی و ده‌ها ساعت مصاحبه در قالب پروژه برای وزارت علوم و دانشگاه آزاد اسلامی است. بیشتر مطالبی که در این مقاله درج شده تجارب و دستاوردهای شخصی است که از راه آزمون و خطا به دست آمده و به همین منظور سعی شده است تا برخی نکات را که برای انجام یک مصاحبه خوب لازم است، یادآور شود.

مقدمه

وقایع، رویدادها، افسانه‌ها و حکایات در گذشت‌های دور، پیش از آنکه مکتوب و مدون شوند در اذهان مردم نسل به نسل حفظ می‌گردید. منتها بسیاری از این رویدادها، پس از مدتی دچار تحریف و یا به کلی در اذهان محو می‌شد و چه بسا وقایع مهم تاریخ جهان که می‌توانست روشنگر بسیاری از حقایق باشد، الان دیگر هیچ مفهومی از آن در اذهان بشر باقی نمانده است. تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی براساس دیدگاه‌ها، شنیده‌های شاهدان و ناظران و مهم‌تر از همه بر اساس عملکرد و اقدامات فعالان یک ماجرا از طریق ضبط و ثبت با وسایل و تجهیزات صوتی و تصویری می‌پردازد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ایران با انباشت رخدادهای تاریخی فراوان و در عین حال سرنوشت ساز رو به رو شد و توجه به همه گونه منابع برای محققان و مورخان در جهت بالا بردن فهم و شناخت این رخدادهای اعتبار یافت و در این میان تاریخ شفاهی

۱. مصاحبه تاریخ شفاهی- مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی (۷ و ۸ اسفند ۱۳۸۶) - شرکت انتشارات سوره مهر - سال ۱۳۸۸ - ص ۴۷۹ الی ۴۸۶

جایگاه روشنی پیدا کرد. یکی از مراکزی که با جدیت به این مهم دست زد مرکز اسناد انقلاب اسلامی است.

فارغ از این که تاریخ شفاهی یک مقوله کهن یا امری جدید است در این مقاله سعی شده است تا صرفاً به برخی شیوه‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی پرداخته شود و آن چه تحت عنوان بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی می‌گنجد حاصل چندین سال تجربه نگارنده در مصاحبه با افراد و شخصیت‌های گوناگون و در قالب چند صد ساعت مصاحبه در مرکز اسناد انقلاب اسلامی و ده‌ها ساعت مصاحبه در قالب پروژه برای وزارت علوم و دانشگاه آزاد اسلامی است.

بیشتر مطالبی که در این مقاله درج شده تجارب و دستاوردهای شخصی است که از راه آزمون و خطابه دست آمده و به همین منظور سعی شده است تا برخی نکات را که برای انجام یک مصاحبه خوب لازم است، یادآور شود. البته همه آنچه که راجع به یک مصاحبه می‌شود مطرح کرد به مراتب بیش از آن است که در این جا ذکر شده و شاید هر باید و نباید و مقوله‌ای که در اینجا درج شده، خود به تنهایی موضوع یک مقاله باشد.

بایدها و نبایدها

بایدها و نبایدها در قالب ۳۰ نکته مهم درباره مصاحبه و در قالب ۳۰ شماره به قرار زیر ذکر شده است:

۱. مصاحبه‌گر باید بداند مهم‌ترین رکن تاریخ شفاهی مصاحبه است و در فرایند تاریخ شفاهی دو عامل مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده ارتباط تنگاتنگ با هم دارند. ولی در مرحله انجام مصاحبه نقش مصاحبه‌گر به مراتب بیش از مصاحبه‌شونده است. دلیل آن این است که مصاحبه‌شونده مطابق میل مصاحبه‌گر عمل خواهد کرد. یعنی مطالبی را بازگو می‌نماید که مصاحبه‌گر از او می‌خواهد و اگر چنانچه مصاحبه‌کننده نتواند شیوه‌ها و روش‌های درست مصاحبه را اجرا نماید از کارایی و ارزش مصاحبه کاسته خواهد شد. به عبارت دیگر مصاحبه موفق به شرایط مصاحبه‌کننده بستگی دارد و به این که او تا چه اندازه در کار خودش مهارت، خلاقیت و آگاهی و ظرافت داشته باشد.

۲. مصاحبه‌گر راجع به موضوع مصاحبه باید آگاهی لازم را داشته باشد. زیرا اطلاع و آگاهی در مصاحبه باعث ایجاد مهارت در پرسش و تسلط بر روند مصاحبه می‌گردد و

هر چه مصاحبه‌کننده راجع به موضوع با اطلاع‌تر باشد، حرفه‌ای‌تر جلوه می‌نماید و احتمالاً در مقابل سؤالاتش جواب بهتر و کامل‌تری از راوی خواهد گرفت.

۳. علاقه و خلاقیت یکی از مهم‌ترین شرایطی است که یک مصاحبه‌گر باید داشته باشد. صرف آگاهی و اطلاع درباره یک موضوع دلیل کافی برای انجام مصاحبه نیست. افراد زیادی هستند که از سطح علمی بسیار بالایی برخوردارند و یا کتاب‌های زیادی تألیف نموده‌اند. ولی از عهده انجام یک مصاحبه خوب بر نمی‌آیند و نسبت به مصاحبه بی‌علاقه‌اند و ترجیح می‌دهند مطالب آماده شده را مطالعه نمایند. به این ترتیب اگر علم و آگاهی راجع به یک موضوع شرط لازم برای مصاحبه باشد، علاقه، ابتکار و مهارت جزء شروط کافی است و مصاحبه‌گر بدون داشتن شروط کافی از عهده انجام یک مصاحبه خوب بر نمی‌آید.

۴. مصاحبه‌گر قبل از شروع مصاحبه باید از طریق مختلف به شناسایی راویان خود بپردازد. زیرا شناسایی و مطالعه باعث طرح پرسش‌های مفید و هوشمندانه می‌گردد. شناسایی افراد بر حسب زمان و مکان، سن، در دسترس بودن و اهمیت موضوع مصاحبه است. به طور طبیعی مصاحب‌گر در روند مصاحبه ابتدا باید سراغ اشخاص مسن‌تر و پیشکسوت موضوع مصاحبه خود برود. ولی بعضی اوقات افرادی هستند که دسترسی به آنها آسان‌تر و آمادگی آنها برای مصاحبه بیشتر و راجع به موضوع نیز اطلاعات خوبی دارند. در اینجا نباید فرصت را به دلیل مسن نبودن آنها از دست داد. چه بسا اگر مصاحبه انجام نشود بعداً ممکن است دسترسی به همین افراد نیز به دلایل مختلف مقدور نباشد.

۵. مصاحبه‌گر باید وقت شناس باشد، به موقع و سر وقت حاضر شدن در محل مصاحبه، نشانه اهمیت به راوی و موضوع صحبت اوست. اگر تأخیر در جریان مصاحبه ایجاد شود، بعضاً باعث ناراحتی مصاحبه‌شوندگان می‌شود.

۶. یک اصل مهم در مصاحبه این است که با یک روش خاص و واحد نمی‌شود با همه راوی‌ها یکسان مصاحبه کرد. به این خاطر که مصاحبه‌شوندگان به واسطهٔ خصلت‌های متفاوت انسانی و به جهت مشاغل و مناصب گوناگون، شخصیت‌های متفاوتی دارند و از همین رو مصاحبه‌کننده باید با هر کدام از راویان مطابق شخصیت، شغل، صنف و تحصیلات او رفتار نماید و با توجه به این که وی در چه گروهی قرار دارد باید آداب مخصوص به همان فرد را داشته باشد. به عبارت دیگر در تاریخ شفاهی و

در مصاحبه از یک الگوی واحد نمی‌شود پیروی کرد و در این جا نقش مصاحبه‌کننده بارز می‌شود. او باید با هر کدام از راویان اخلاق مخصوص به او داشته باشد و سؤالات و مباحث مربوط به هر راوی نیز با در نظر گرفتن این تفاوت‌ها، فرق خواهد کرد.

۷. بهترین راه برای نزدیک شدن به یک الگوی مناسب و یک روش واحد در مصاحبه طبقه بندی راویان بر اساس شغل، صنف و موضوع مورد مصاحبه است و تنها از این طریق است که می‌شود تا اندازه‌ای از یک الگوی واحد پیروی کرد. برای نمونه مصاحبه‌گر باید مصاحبه شونده‌گان را رده بندی کند و مثلاً بعد از تقسیم‌بندی راویان به نظامیان، روحانیون، رجال دهه سی، فعالان سیاسی، مردم عادی و ... سؤالات مربوط به هر گروه را طرح نماید. البته باید در نظر داشت حتی سؤالات مربوط به هر راوی که در یک گروه واحد قرار دارد، نیز عیناً نمی‌تواند یکسان باشد.

۸. مصاحبه‌کننده وظیفه دارد قبل از انجام مصاحبه، هدف از انجام مصاحبه و اقداماتی را که بعد از مصاحبه انجام می‌شود به طور دقیق و کامل برای راوی تشریح نماید. این که مصاحبه منتشر می‌شود یا نمی‌شود، آرشیو خواهد شد یا نه و نظایر آن را حتماً باید به راوی اعلام دارد. چون راوی ممکن است با توجه به اهداف مصاحبه‌گر مطالب خود را بازگو نماید.

۹. مصاحبه‌گر حق ندارد مصاحبه انجام شده را در مواردی غیر از آنچه که در ابتدای انجام مصاحبه برای راوی عنوان نموده استفاده نماید و یا بدون اجازه او به مراکز و اشخاص دیگر انتقال دهد. این امر باعث سلب اطمینان راوی می‌گردد و به تاریخ شفاهی لطمه وارد می‌کند و به لحاظ اخلاقی نیز صحیح نیست. بنابر این استفاده از مصاحبه راوی در مواردی غیر از آنچه به راوی گفته شده، حتماً منوط به اجازه از راوی است.

۱۰. مصاحبه‌کننده قبل از انجام مصاحبه باید از تجهیزات و وسایل ثبت و ضبط خود آگاهی کامل داشته باشد. زیرا اگر در ضبط مصاحبه نقصی ایجاد شود باعث ناراحتی راوی، هدر رفتن وقت و از دست رفتن مطالب گفته شده می‌گردد و معلوم نیست که بعداً دوباره آن فرصت ایجاد شود.

۱۱. هر چند معمول آن است که در تاریخ شفاهی وسیله ضبط و ثبت مصاحبه، ضبط صوت باشد. ولی اگر امکانات و هزینه ضبط تصویری برای مصاحبه‌کننده یا مؤسسه‌ای که به این کار مشغولند کافی باشد، ضبط تصویری بر صوتی ارجحیت دارد.

تجربه نشان داده غالب راویان وقتی مصاحبه تصویری باشد، در بازگویی خاطرات دقت بیشتری می‌کنند و از انجام آن لذت می‌برند و آن را حمل بر اهمیت خود می‌کنند. ۱۲. بسیار اتفاق می‌افتد که راویان پس از انجام مصاحبه از مصاحبه‌گر بخواهند که کپی مطالب ضبط شده را برای او بیاورد. مصاحبه‌گر وظیفه دارد این کار را انجام دهد و اگر قبل از شروع جلسه بعدی، کپی نوار جلسه قبل را به او بدهد، باعث خاطر جمعی و اعتماد راوی شده و او در جلسات بعدی با اطمینان بیشتری صحبت می‌کند. ۱۳. مصاحبه‌گر باید اطمینان و اعتماد راوی را جلب نماید و تنها در این صورت است که می‌تواند وارد مباحث ریز و جزئیات حوادث گردد. زیرا مصاحبه‌شونده مطالبش را برای فردی بازگو می‌کند که به او اطمینان دارد و اگر بین راوی و پرسشگر اعتماد حاصل نگردد مصاحبه‌شونده از بازگویی مطالب خود امتناع خواهد کرد و یا حداقل همه مطالب و مباحث را عنوان نخواهد کرد.

۱۴. مصاحبه‌گر حتی المقدور باید زمان تعیین مصاحبه و مدت آن را بر عهده راوی بگذارد و برای این که مصاحبه از شرایط مطلوب تری برخوردار گردد نباید از راوی بخواهد تا مطالب و مباحثش را در یک چارچوب زمانی معین بگوید و یا برعکس طول مصاحبه نباید به اندازه‌ای باشد که مصاحبه‌شونده احساس خستگی نماید.

۱۵. یکی از نکاتی که مصاحبه‌گر باید به آن توجه نماید مکان مصاحبه است. محل انجام مصاحبه باید از هر لحاظ برای گفت‌وگو مناسب باشد. به طوری که مصاحبه‌شونده در آن جا احساس سکوت و امنیت نموده و آماده برای مصاحبه باشد. فراهم کردن محیط مناسب یکی از ملزومات مصاحبه خوب است و به سادگی نباید از کنار آن گذشت. مصاحبه‌گر نمی‌تواند برای انجام مصاحبه همواره یک مکان را برای همه مصاحبه‌شوندگان در نظر داشته باشد. زیرا گاهی اتفاق می‌افتد که خود راوی محل انجام مصاحبه را تعیین می‌نماید. به عنوان مثال خیلی‌ها دوست دارند که مصاحبه در منزلشان صورت پذیرد. چون در آنجا راحت‌ترند یا این که برخی راویان به دلیل اشتغالات فراوان ترجیح می‌دهند مکان مصاحبه، محل کارشان باشد. مصاحبه‌گر باید به این نکته مهم توجه داشته باشد که مکان خوب برای انجام مصاحبه جایی است که راوی احساس راحتی و آرامش نماید.

۱۶. اگر محل انجام مصاحبه، مؤسسه یا استودیویی است که مصاحبه‌گر در آن مشغول به کار است، باشد، مصاحبه‌کننده باید اسباب‌پذیرایی از راوی را فراهم

نماید. تجربه نشان داده پذیرایی و استقبال و احترام به راوی و برخورد متواضع با وی در ایجاد صمیمیت و احساس راحتی مصاحبه‌شونده در بیان خاطرات نقش مؤثری ایفا می‌کند.

۱۷. مصاحبه‌گر لازم است در آغاز مصاحبه با در اولین جلسه یک رزومه اجمالی از راوی بخواهد، این کار چندین حسن دارد:

الف: باعث ارزش گذاشتن و اهمیت دادن به راوی و در نتیجه کسب اعتماد و اطمینان می‌گردد.

ب: باعث شناخت بیشتر مصاحبه‌گر از راوی می‌گردد و طرح سؤالات جدید را آسان می‌نماید.

ج: بیان رزومه برای شناساندن و معرفی راوی به مخاطبین که از گفته‌ها و شنیده‌های او جهت سندیت مطلبی استفاده می‌کنند، اهمیت و ضرورت دارد. به عبارتی وقتی ما مطلب با موضوعی را به نقل از فردی مطرح می‌کنیم ضرورت دارد که آن فرد را برای مخاطبین و خوانندگان معرفی نماییم و این بر غنای کار خواهد افزود.

۱۸. مصاحبه‌گر نباید به محض دیدار با راوی مصاحبه را شروع نماید. بلکه همیشه باید در جلسه دقایقی قبل از انجام مصاحبه و زمانی را بعد از پایان مصاحبه به او اختصاص دهد. قبل از شروع مصاحبه می‌شود ضمن احوالپرسی و صحبت راجع به موضوع مورد علاقه راوی، مروری به مطالب جلسه قبل داشت و سؤالات مطرح در آن جلسه طرح شود و در پایان هر جلسه نیز سؤالات و سرفصل‌های جلسه بعدی را نیز طرح نمود.

۱۹. اگر مصاحبه‌کننده از آگاهی و اطلاعاتش به خوبی استفاده نکند ممکن است مصاحبه دچار نقصان شود به این معنی که مصاحبه‌گر به دلیل اطلاع شخصی از یک موضوع ممکن است مانع صحبت راوی در آن زمینه گردد. مصاحبه‌کننده تاریخ شفاهی باید به خاطر داشته باشد که هدفش گردآوری و جمع‌آوری اطلاعات به عنوان منبع و سند تاریخی است نه شخصی و این حق را ندارد که چون خود درباره موضوعی اطلاع دارد راجع به آن موضوع طرح پرسش ننماید و دیگران را از داشتن اطلاعات راجع به آن محروم سازد. ضمن این که راوی ممکن است در طرح مسئله‌ای که مصاحبه‌گر فکر می‌کند درباره آن اطلاعات کافی دارد، مطالب جدید و تازه‌ای را عنوان نماید که تا آن زمان جایی بازگو نشده باشد.

۲۰. مصاحبه‌گر در جریان مصاحبه نباید به گونه‌ای عمل کند یا وانمود نماید که راوی گمان کند، پرسش‌کننده راجع به موضوع مورد سؤال بیش از او آگاهی دارد. این امر به شدت از غنای مصاحبه می‌کاهد. چون باعث می‌شود مصاحبه‌کننده فکر کند مطالبی که برای گفتن دارد، اهمیت چندانی ندارد و چه بسا خیلی از خاطرات و دیده‌ها و شنیده‌های خود را بازگو نکرده و حذف نماید.

۲۱. هدف از مصاحبه در تاریخ شفاهی ضبط و ثبت و جمع‌آوری منابع تاریخی است مصاحبه‌گر در طرح پرسش‌ها باید ماهرانه و با اطلاع عمل نماید تا این امر تحقق یابد. سؤالات به هیچ وجه نباید جنبه مچ‌گیری و بازجویی داشته باشد. این مسئله باعث ناراحتی راوی و از دست دادن اطمینان وی به مصاحبه‌کننده می‌شود. در این گونه مواقع راوی ترجیح می‌دهد راجع به موضوع سؤال جوابی ندهد تا به دردسر نیفتد.

۲۲. مصاحبه‌کننده در هر جلسه باید مطالب عنوان شده در جلسه یا جلسات قبلی را مطالعه نموده و نسبت به موضوعات آن آگاهی کامل داشته باشد. این مسئله باعث می‌شود که از تکرار مطالب توسط راوی جلوگیری گردد. ضمن این که بسیاری از راویان قبل از شروع مصاحبه در هر جلسه از موضوع صحبت در جلسات گذشته و این که مطلب را تا کجا گفته‌اند از مصاحبه‌کننده سؤال می‌کنند. اگر مصاحبه‌گر به پرسش و پاسخ مناسب ندهد غالباً ناراحت می‌شود و آن را حمل بر کم‌توجهی نموده و نسبت به ادامه مصاحبه دلسرد می‌شود و بر عکس اگر راوی یقین حاصل نماید که مصاحبه‌کننده به حرف‌های او توجه و اهمیت داده، برای ادامه گفت و گو مشتاق‌تر می‌شود.

۲۳. هرچه تعداد دیدارها و جلسات مصاحبه بیشتر شود، صمیمیت، دوستی و شناخت و اطمینان بین مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده نیز بیشتر می‌گردد. بنابراین در مصاحبه به یک جلسه نباید قناعت شود. زیرا اگر تعداد جلسات زیاده‌تر و میزان صمیمیت و شناخت بیشتر شود سؤالات مشکل و حساس را راحت‌تر می‌توان طرح کرد و جواب مصاحبه‌شونده نیز کامل‌تر و بهتر خواهد بود.

۲۴. مصاحبه‌کننده ممکن است به دلیل این که راجع به یک موضوع از افراد زیادی مصاحبه کرده، مطالب تکراری بشنود. در این گونه مواقع وی نباید به دلیل تکرار مطالب احساس خستگی بی‌حوصلگی نماید. اگر این احساس وی به راوی منتقل

شود بر او تأثیر منفی می‌گذارد. شنونده خوب بودن یکی از وظایف اصلی مصاحبه‌گر است که هیچ‌گاه نباید آن را فراموش کند، ضمن این که راوی گمان می‌کند مطالبش برای اولین بار بازگو می‌شود و اگر بفهمد راجع به موضوع صحبتش دیگران سخن گفته‌اند، ممکن است به بهانه این که راجع به سایر مطالبش نیز صحبت شده برخی موارد را حذف نماید یا اشتیاق صحبت از وی گرفته شود.

۲۵. مصاحبه‌گر نباید پرسش‌هایی را مطرح نماید که پاسخ آن با جواب‌های کوتاه «بله» و «خیر» داده شود کلماتی مثل «تشریح کنید»، «توضیح دهید»، «دلیلش چه بوده است» و نظایر آن در انتهای هر پرسش می‌تواند راه حل مناسبی برای جلوگیری از پاسخ کوتاه به سؤال باشد.

۲۶. یک مصاحبه خوب وقتی انجام می‌گردد که مصاحبه‌کننده بعد از دارا بودن تمام شرایط مصاحبه، تجربه این کار را هم داشته باشد. یعنی قبلاً تعدادی مصاحبه انجام داده باشد تا ترس انجام مصاحبه در وی فرو ریخته باشد. به همین دلیل مصاحبه‌گر نباید در اولین جلسه سراغ افراد صاحب نام برود.

۲۷. در تاریخ شفاهی بحث زمان وقوع حادثه با زمان بازگویی و شرح آن حادثه توسط راوی اهمیت بسیار دارد. زیرا مواقع زیادی اتفاق می‌افتد که افراد در جریان یک حادثه به نفع گروه خاص و یا به نفع یک جریان وارد شده یا فعالیت نموده‌اند. ولی بعداً آن گروه یا جریان خاص به مسیر نادرستی رفته یا به دلایل مختلف مطرود و منفور جامعه قرار گرفته است. راوی ممکن است در زمان بازگویی و نقل خاطراتش درصدد توجیه آن بر آید یا با اطلاع از وضعیت بعدی آن جریان یا گروه از طریق ذهنیت‌های بعدی خود به تشریح آن واقعه بپردازد. وظیفه محقق و مصاحبه‌گر تاریخ آن است که راوی یادآور شود که هدف ضبط تاریخ شفاهی واقعیات زمان وقوع آن حادثه است و راوی نباید متأثر از پیامدها و نتایج بعدی و تحت تأثیر زمانه، وقایع را نقل و توجیه نماید. زیرا این چیزی جز تحریف تاریخ نیست.

۲۸. مصاحبه‌گر لازم است در جریان مصاحبه از راوی بخواهد تا چنانچه اسناد و مدارک و عکس‌هایی راجع به موضوع صحبتش دارد، در اختیار او قرار دهد و با اجازه او یک نسخه کپی از آن مدارک بر دارد. این کار بر غنای کار مصاحبه می‌افزاید. زیرا علاوه بر تکمیل صحبت‌ها و مستند شدن گفته‌های راوی، سبب جمع‌آوری اسناد و معرفی بهتر و کاملتر موضوع و مصاحبه‌شوندگان خواهد شد.

۲۹. برخی راویان به دلیل شرایط سیاسی حاکم بر جامعه، از گفتن برخی مطالب واهمه دارند و با این که گمان می کنند، گفتن مطالبشان باعث ریختن آبروی فردی می شود. بنابراین از انجام مصاحبه خودداری می کنند.. وظیفه محقق و مصاحبه گر است که ترس او را فرو ریزد. به عنوان مثال می تواند به او قول دهد که مطالب وی در جایی بازگو و منتشر نخواهد شد و حالت آرشیوی و محرمانه خواهد، داشت و یا این که می تواند از او بخواهد جریان آن واقعه مهم را بدون ذکر اسامی افراد شرح دهد. زیرا معرفی و توضیح یک واقعه بدون ذکر برخی اسامی بهتر از نگفتن آن رخداد و یا حذف آن است. چه بسا بعدها شرایط مناسب برای بازگویی آن واقعه از سوی راوی فراهم گردد. البته وظیفه مصاحبه گر است که به قول های خود در زمینه محرمانه بودن و منتشر نشدن آن مطالب عمل نماید و در صورت توانایی انجام این کار به راوی قول دهد.

۳۰. مصاحبه کننده باید از اعمال نظر و طرفداری کردن در جریان مصاحبه بپرهیزد تا خاطرات راوی را تحت الشعاع قرار ندهد. زیرا گاهی مصاحبه شوندگان ممکن است چیزی را بگویند که فکر می کنند مصاحبه کننده دوست دارد بشنود، بنابر این مصاحبه گر باید تلاش کند تا از ابراز نظر شخصی یا هر گونه تأثیر گذاری بپرهیزد.

منابع

- ۱- آنچه من از تاریخ شفاهی می‌دانم، امیر ناصر آراسته، آرشیو هیئت معارف جنگ شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، ۱۳۹۶
- ۲- ترجمه آزاد با اندکی تلخیص و تغییر دکتر کیانوش کیانی هفت لنگ (مشاور عالی و مدیر پروژه تاریخ شفاهی مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی) از کتاب: Canada ۲۰۱۰ Oral History Theory, Lynn Abrams, Published: *.
- ۳- جایگاه تاریخ شفاهی در مدیریت آرشیو- سال ۴۲- دفتر ۴۶ مجله کتابداری- ۱۳۸۷- دانشگاه تهران
- ۴- حسن آبادی ابوالفضل - تاریخ شفاهی در ایران- انتشارات آستان قدس رضوی
- ۵- دانشنامه جهان اسلام
- ۶- دو فصلنامه تاریخ شفاهی، شماره ۱ - سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران
- ۷- دو فصلنامه تاریخ شفاهی، شماره ۲ - سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران
- ۸- دو فصلنامه تاریخ شفاهی، شماره ۳ - سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران
- ۹- دو فصلنامه تاریخ شفاهی، شماره ۵- سازمان اسناد کتابخانه ملی ایران
- ۱۰ - دکتر حسین مفتخری هفته‌نامه تاریخ شفاهی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری حوزه هنری
- ۱۱ - سلیمانی، محسن، رمان چیست، انتشارات سوره مهر- چاپ اول ۱۳۸۷
- ۱۲- صادقی راد، محمد معین، اصول خاطره‌نویسی، سایت تبیان، شنبه ۲۷ فروردین ۱۳۹۰
- ۱۳ - صلاحی، یعقوب، گفتگو با راحله صبوری چطور خاطره نگاری کنیم، سایت تبیان، ۱۴ شهریور ۱۳۹۶
- ۱۴- فصلنامه گنجینه اسناد ۶۴ - زمستان ۱۳۸۵
- ۱۵ - فرهنگ لغت دهخدا
- ۱۶ - فرهنگ لغات معین
- ۱۷- فرهنگ واژه‌های نظامی، سرتیپ محمود رستمی، نشر آجا، ۱۳۷۸
- ۱۸- فرهنگ لغات انگلیسی آکسفورد
- ۱۹- کریمی‌مله علی- هستی‌شناسی دفاع مقدس از دیدگاه امام خمینی(ره)- پژوهشنامه دفاع مقدس- سال دوم شماره ۷- پاییز ۱۳۹۲

- ۲۰- مقاله اسناد و تاریخ شفاهی معاصر ایران - www.aftabir.com
- ۲۱- مجله کتاب داری - سال چهل و دوم- دفتر چهل‌وهشت-۱۳۸۷
- ۲۲- مصاحبه تاریخ شفاهی، مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی (۶ و ۷ اسفند ۱۳۸۶)، انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۸.
- ۲۳- معاونت آرشیو ملی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران- خدمات آرشیو ملی- www.nali.ir
- ۲۴- مصطفوی، رضا، مصاحبه با نویسندگان پژوهشگر دفاع مقدس، سایت مشرق نیوز، ۱۹ مرداد ۱۳۹۴
- ۲۵- ویرایش و ویراستاری- گروه علمی، پژوهشی، آموزشی و مشاوره‌ای علم‌ما- www.ElmeMa.com
- ۲۶- هفته‌نامه تاریخ شفاهی- مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری
- ۲۷- یعقوب آرژند، تاریخ‌نگاری در ایران (مجموعه مقالات)، نشر گستره، بهار ۱۳۶۰

آدرس سایت‌های داخلی تاریخ شفاهی

- ۱- آستان قدس رضوی www.aqlibrary.ir
- ۲- سازمان تبلیغات اسلامی- حوزه هنری www.oral-history.ir
- ۳- موسسه مطالعات تاریخ معاصر www.iichs.org
- ۴- مرکز اسناد انقلاب اسلامی www.irdc.ir
- ۵- موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی www.Imam.khomeini.isf
- ۶- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران www.nlai.ir